

Prof. Dr. Cahit G nbattu

Kültepe - Kaniş

Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler

-ikinci baskı-

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları

T A R İ H D İ Z İ S İ

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kùltür Yayınları No: 89
Kùltepe - Kaniş | Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler
Prof. Dr. Cahit Gùnbattı

Bu kitap KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'nin bir kùltür hizmetidir.
Eserin tüm hakları saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler izin alınmadan kullanılamaz.

Birinci Baskı: Temmuz 2012
İkinci Baskı: Ağustos 2017

ISBN: 978-605-9117-15-9

Tasarım: www.bilgegrafik.com
Kapak: Ali Saraçoğlu

Baskı ve Cilt: Orka Matbaacılık, İncelik Mah. Çırağan Sk.
No: 4 Melikgazi / KAYSERİ / info@orkamatbaa.com
T.: +90 352 322 17 00

Adres: Kayseri Büyükşehir Belediyesi
Kùltür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı
T.: +90 352 220 70 90

Prof. Dr. Cahit Günbattı

Kültepe - Kaniş

Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler

-ikinci baskı-

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları

T A R İ H D İ Z İ S İ

*Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün
aziz hatırasına.*

Takdim

Kitap bir milletin kültür ve sanat serüveninin, medeniyet tasavvurunun, tarih bilincinin ve gelecek şuurunun en somut göstergesidir. Kitap, tarihi bağlamda bir hafıza, kültürel anlamda bir geleneğin tevarüsü, sanatsal bakımdan insanlığa bırakılan mirasın geleceğe taşınması, medeniyet açısından ise zamanı ve mekânı belirleme unsurudur. Kitabı veya diğer deyişle eseri olanlar insanlık tarihini yazarlar. Kayalara, taşlara ve mağaralara iz bırakmak için çabalayan insanın amacı basit bir zevk veya fantezi değildi. Onlar zaman ve mekân içinde hayatı anlama çabası güderek, kendinden sonrakilere işaret taşları bırakıyorlardı. Bunun içindir ki yazının ortaya çıkışı insanın somutlaşması ile birlikte anılır. Bir bakıma yazıyla insan geleceğe işaret taşı olur. Taşlardan, kayalardan, mağaralardan; tahtalara, ağaçlara, derilere ve kâğıtlara geçen yazı, daha sonra iki kapak arasında kitaplaştığında ise artık sadece içinden çıktığı toplum için değil, tüm insanlık ve dünya için bir kültürel miras olmuştur.

Tüm toplumların geleneğinde kitabın vahiyle birlikte anılması da ayrı bir öneme haizdir. Bu anlamda kitap, hakikati ve kutsalı temsil eder. İnsana rehber ve yol arkadaşı olan kitap, onun hayatını daha güzel ve mutlu kılabilmesi ve ahlaki ilkeler doğrultusunda yoluna devam etmesini sağlar. Dolayısıyla kitabın kutsallığı, zamanın ve mekânın anlamlı kılınması ile doğru orantılıdır.

Kitap ister bir şiir kitabı olsun, ister bir araştırma inceleme veya tarih kitabı olsun; ya da bir roman, hikâye, fotoğraf, sanat, anı v. b. olsun fark etmez. Aynı misyonu taşır. İnsanın zaman içinde anlamını korumasını, mekân içinde anlamını somutlaştırmasını sağlar. İşte bu bilinç de kültür, sanat ve medeniyetin ortaya çıkmasının temel sebebidir.

Bu anlamda toplumun ortak şuurunun en önemli yansıması olan Belediyeler de kitap konusunda, yansıması oldukları insanlara borçlarını yine kitaplarla ödemek durumundadır. Bir Belediye'nin kitapla olan ilişkisi, onun kültür, sanat ve medeniyetle olan ilişkisini yansıtır. Bizler de bu şuur içinde, yayınladığımız kitaplarla, içinden gel-

diğımız ve kendisine hizmet ettiğımız insanların ruh ve gönöl dünyalarını doyurmak, onların kültürel ve sanatsal kaygılarına da hizmet etmek zorundayız. Onların gündelik ihtiyaçlarını dikkate alan yol, su, ulaşım v. b. gibi şehircilik hizmetlerinin yanı sıra, ruhi ve kültürel ihtiyaçlarını da dikkate alan, sinema, tiyatro, panel, akademi, söyleşi, konferans ve kitap gibi hizmetleri de eş zamanlı olarak sunmak durumundayız.

Tarihsel ve Coğrafi anlamda medeniyetlerin merkezi olan Kayseri, “âlimler şehri” olarak bilinmektedir. Dolayısıyla biz de bu aidiyete ve tanıma uygun olarak tarihimizi, geleneğimizi, kültürümüzü ve sanatımızı yansıtan eserleri yayınlarak halkımıza ulaştırma kaygısındayız. Biliyoruz ki yayınladığımız eserler geleceğe bıraktığımız işaret taşlarıdır. “Okuyan Şehir” bilinci ile açtığımız her kütüphane ve kültür merkezi, yayınladığımız her dergi ve kitap, Kayserimize olan saygı ve sevgimizin somut bir göstergesidir.

Bir kütüphanede, bir kültür merkezinde, bir sergide, bir derginin ve kitabın sayfalarında buluşmak ve karşılaşmak dileğiyle...

MUSTAFA ÇELİK

KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANI

İçindekiler

ÖNSÖZ	xî
KISALTMALAR	xiii
DİĞER KISALTMALAR VE SEMBOLLER	xv
KAYNAKÇA	xvii
GİRİŞ	27
Eski Asur Ticaret Kolonileri	30
Kültpe'de Yapılan Kazılar ve Sonuçları	32
M.Ö. 2. BİN YILIN BAŞLARINDA ANADOLU'NUN SİYASÎ GÖRÜNÜŞÜ	41
EKONOMİ VE TİCARÎ HAYAT	61
Ticareti Yapılan Mallar	66
Kumaşlar	67
Yün	68
Madenler	70
Değerli Taşlar	80
Borç ve Alacak İşlemleri	85
Vergiler	88
Tarım ve Hayvancılık	89
KERVANLAR VE KERVAN YOLLARI	99

DEVLET YÖNETİMİ VE KURUMLAR	109
Kolonilerde Yönetim Organları	109
Saray	112
Saray Teşkilatında Yer Alan Kurum ve Yüksek Memurlar	113
HUKUK	123
Antlaşmalar	133
Kaçakçılık	137
Aile Hukuku	139
DİN VE İNANÇ	147
DİZİN	157

Önsöz

Kayseri bugün halkının ticarî zekâsından kaynaklanan gelişmiş ekonomisi, tarihî ve turistik potansiyeli dolayısıyla illerimiz arasında seçkin bir yere sahiptir. Bunun sırrı büyük ölçüde, bulunduğu coğrafyanın sağladığı imkânlarla her devirde önemli bir ticaret ve kültür merkezi konumunda olmasında aranmalıdır. Daha M.Ö. 2. bin yılın ortalarından itibaren Anadolu'ya ticaret yapmak için gelen ve 40 kadar yerde ticaret kolonisi kuran Asurlu tüccarların kolonilerin yönetim merkezi olarak, Kayseri'nin 20 km. kuzey doğusundaki Kültepe'de ortaya çıkarılan eski Kaniş / Neşa şehrini seçmeleri herhalde bir tesadüfün sonucu değildir.

Kültepe'de 1948'den beri sürdürülen sistemli kazılarda bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri ve Kayseri Arkeoloji müzelerinde korunan nadide eserler ve Anadolu'da ele geçen en eski yazılı belgeler olan binlerce çivi yazılı kil tablet gün ışığına çıkarılmıştır. 1948'den 80'li yılların ortalarına kadar geçen uzun süre içerisinde tabletlerin pek azı yayınlanabilmiştir. Nihayet 1983 yılında hocam Prof. Dr. Emin Bilgiç'in oluşturduğu, bu kitabın yazarının da içlerinde bulunduğu "Kültepe Tabletlerini Yayın Heyeti"nde yer alan yerli ve yabancı filologların gayretli çalışmalarıyla, çeşitli yerlerde yayınlanan makalelerde ve monografılarda pek çok tablet neşredilmiştir.

Kültepe-Kaniş, hayranlık uyandıran arkeolojik eserlerle yazılı belgelerin bir arada bulunduğu az sayıdaki ören yerlerinden birisidir. Bu itibarıyla ki, burası, sadece Eski Anadolu'nun değil, bütün Eski Önasya'nın önemli kültür merkezleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu kitabın başlıca amacı, sadece dar bir araştırmacı çevrenin bilgi sahibi olduğu Anadolu'nun ilk tarihî devrindeki siyasî gelişmeler, ekonomik faaliyetler, sosyal ve kültürel hayat hakkında, yazılı belgelerden de örnekler vererek, konuya meraklı okuyucuları bilgilendirmektir.

Kitabın basımı konusunda değerli katkılarını esirgemeyen Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Mustafa Çelik'e ve yaptığı üst görevler sırasında Kayseri'deki eski eserlerin korunması ve tanıtılması konusunda her zaman takdirle anılacak çalışmalar yapmış olan çok değerli tarihçi Sayın Mehmet Çayırdağ'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Anadolu arkeolojisinin en önde gelen bilim adamı Prof. Dr. Tahsin Özgüç 57 yıl boyunca aralıksız olarak sürdürdüğü Kültepe kazılarında ortaya çıkardığı arşivlerle

Asurologlara geniş bir pencere açmıştır. İzniyle üzerinde çalıştıklarım dışında, yılların kazandırdığı tecrübeyle önemli bilgiler içerdığını hissettiği bazı tabletlerin de yayın hakkını bana vermek lütfunda bulunmuştur. Kendisini daima minnet ve şükranla anıyorum.

Devrin arkeolojisi hakkındaki derin bilgisiyle daima beni aydınlatan Hocam Prof. Dr. Nimet Özgüç'e şükranlarımı sunarım.

Kültepe kazılarına büyük emeği geçen Prof. Dr. Kutlu Emre'ye, tabletler üzerinde çalışmam konusunda gösterdikleri her türlü kolaylık için içten teşekkürlerimi sunarım.

Kitabın baskıya hazırlanmasıyla ilgili teknik işleri yürüten meslektaşlarım Murat Çayır ve Hakan Erol'a müteşekkirim.

CAHİT GÜNBATTI

Kısaltmalar

AfO	Archiv für Orientforschung (Vienna).
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri, Ankaraner Kültepe-Texte.
AMMY	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı (Ankara).
AMMK	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları (Ankara).
AnSt	Anatolian Studies (London).
AoF	Altorientalische Forschungen (Berlin).
ArAn	Archivum Anatolicum (Ankara).
ARM	Archives Royales de Mari (Paris).
Belleten	Belleten. Türk Tarih Kurumu (Ankara).
BIN	Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies (New Haven).
CAD	The Assyrian Dictionary of The Oriental Institute of The University of Chicago.
CCT	Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in The British Museum (London).
CRRAI	Compte rendu des Rencontres assyriologiques internationales.
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Ankara).
DTCFY	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları (Ankara).
FAOS	Freiburger altorientalische Studien. Beiheft: Altassyrische Texte und Untersuchungen (Freiburg).
ICK	Inscriptions cunéiformes de Kültepe (Prag).
JCS	Journal of Cuneiform Studies (New Haven/Boston)
JEOL	Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux (Leiden).
JESHO	Journal of Economic and Social History of the Orient (Leiden).
KEL	Kültepe Eponym List.
KT	Kültepe Tabletleri.
KTK	Klinopisnye Teksty iz Kjul'Tepe (Moscou).
KTS	Keilschrifttexte in den Antiken Museen zu Stambul (İstanbul).

KYTSB	Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (Kayseri).
OAAS	Old Assyrian Archives. Studies (Leiden).
PIHANS	Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stamboul.
RGTC	Répertoire Géographique de Textes Cunéiformes.
TC	Tablettes cappadociennes du Louvre (Paris).
TTAED	Türk Tarih Arkeoloji ve Etnografya Dergisi (Ankara).
TTKB	Türk Tarih Kongresi Bildirileri (Ankara).
TTYK	Türk Tarih Kurumu Yayınlarından (Ankara).
UAKB	Uluslararası Asiriyoloji Kongresi Bildirileri (İstanbul).
UHKB	Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum/ Ankara).
ZA	Zietschrift für Assyriologie (Berlin/München).

Diğer kısaltmalar ve semboller

Ay.	arka yüz
bkz.	bakınız
env.	envanter
K.	kenar
KEL	Kültepe Eponim Listesi
krş.	karşılaştırınız
Kt. a/k, b/k, ... z/k; g/t	Kültepe’de bulunan tabletlerin kazı envanter numaraları (a, b,c.....z 1948’den itibaren kazı yıllarını göstermektedir. k <i>kārum</i> ’un, t ise Tepe’nin kısaltmasıdır).
Kt. 92/k, 93/k 01/k	Kültepe’de <i>kārum</i> ’da bulunan tabletlerin kazı envanter numaraları (92, 93..... 01 sırasıyla 1992, 1993.....2001 kazı yıllarını göstermektedir).
Lev.	levha
mad.	madde
n.	not
Nr.	numara (ilgili kitaptaki metnin sıra numarası)
Öy.	ön yüz
Res.	resim
Sk.	sol kenar
Ş	Transkripsiyonlardaki ş çevirilerde s ile yazılmıştır.
š	Transkripsiyonlardaki š çevirilerde ş ile yazılmıştır.
ṭ	Transkripsiyonlardaki ṭ çevirilerde t ile yazılmıştır.
x	kırık işaret
v. d.	ve devamı
[.....]	kırık
< >	Kâtip tarafından unutulmuş
<< >>	Kâtip tarafından yanlışlıkla yazılmış

Kaynakça

- İ. Albayrak**
- 1998** “Koloni Çağında Yerli Bir Bayan ‘Madawada’”, 3. UHKB, s. 1-14.
- 2001** “Kültepe Metinlerinde Geçen ma’û ‘su’ Kelimesi”, 2000 AMMY, s. 300-311.
- 2002** “Kültepe’den Değişik Bir Masraf Listesi”, ArAn 5, s. 1-10.
- 2004** “Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler”, 3. KYTSB, s. 35-42.
- 2006a** KT 4: Kültepe Tabletleri IV (Kt. o/k), TTKY VI/33b
- 2006b** “Fünf Urkunden aus, dem Archiv von Peruwa, Sohn von Šuppibra”, *Jaarbericht Ex Orient Lux*, No. 39, s. 95-105.
- 2008** “A Rubā’um Letter Sent to Kārum Kaneš”, *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, OASS 4=PIHANS 112, s. 111-115.
- S. Alp**
- 1963** “Kaniş=Anişa=Nişa Erken Hitit Çağının Bir Başkenti”, *Belleten* 107, s. 367-376.
- 1999** Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu’da Üzümler ve Şarap, Ankara.
- 2000** Hitit Çağında Anadolu, Ankara. K. Balkan
- 1955** Kaniş Kārum’unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahadeler, TTKY VII / 28, Ankara.
- 1957** Mama Kırallı Anum-hirbi’nin Kaniş Kırallı Warşama’ya Gönderdiği Mektup, TTKY VII / 31, Ankara.
- 1965** “The Old Assyrian Week”, *Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-Fifth Birthday (AS 16)*, s. 159-174.
- 1974** “Cancellation of Debts in Cappadocian Tablets from Kültepe”, *Studies Güterbock*, İstanbul, s. 29-42.
- 1979** “Makriš and Ašiš, Component-parts of Wagons and Ploughs Respectively, in a Cappadocian Tablet from Kültepe”, *Florilegium Anatolicum, Mélanges offerts à Emmanuel Laroche*, s. 49-58.
- 1987** “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması”, *Belleten* 200, s. 417-427.

- G. Barjamovic** **2011** A Historical Geography of Ancient Anatolia in the Assyrian Colony Period, Copenhagen.
- N. Baydur** **1970** Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul.
- S. Bayram** **1990** “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vâde İfadesi ve Çıkan Neticeler”, X. TTKB, s. 453-462.
- 1993** “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri”, DTCFD XXXVI / 369, s. 1-13.
- 1998** “Kültepe’den Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler”, 34. UAKB, s. 285-289.İ
- 2000** “ina nadītim ša naruā’im” ArAn 4, s. 29-48.
- E. Bilgiç** **1941** “Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu’da Maden Ekonomisi”, *Sumeroloji Araştırmaları*, 1940-1941, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sumeroloji Enstitüsü Neşriyatı No. 1, İstanbul, s. 913-950.
- 1948** “Anadolu’nun İlk Tarihî Çağının Ana Hatlariyle Rekonstrüksiyonu”, DTCFD VI/5, s. 489-516.
- 1951** “Die Ortsnamen der ‘kappadokischen’ Urkunden im Rahmen der alten Sprachen Anatoliens”, AfO 15, s. 1-37.
- 1953** Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisindeki Yeri”, DTCFY 88, Ankara.
- 1965** “Kültepe Hüyükünde Çıkan Üç Tablet”, *Anatolia VIII*, s. 125- 143.
- 1990** “Kültepe Tabletleri Üzerinde Yeni Çalışmalar ve Yeni İki Evlilik Vesikası”, 10. TTKB, s. 423-427.
- 1992** “‘Ebla’ in Cappadocian Inscriptions”, *Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, s. 61-66.
- E. Bilgiç** **1990** AKT 1: Ankara Kültepe Tabletleri I, TTKY VI/33, Ankara.
- H. Sever**
- C. Günbattı**
- S. Bayram**

- E. Bilgiç-**
C. Günbatti
- 1995** AKT 3: Ankaraner Kültepe-Texte III, *FAOS Beiheft 3*, Stuttgart.
- J. Börker-Klähn**
- 1989** "Mons Argaius und papara, 'die Berge' ", *Studies in Honour of Tahsin Özgüç*, Ankara, s. 237-255.
- S. Çeçen**
- 1990** "Kültepe Metinlerinde Bulunan Yeni 'waklum' Mektupları", *DTCFD XXXIV/1-2*, s. 35-51.
- 1990b** "Yeni Kültepe Metinlerine Göre Yerli-Asurlu Münasebetleri", 1. *UHKB*, s. 140-153.
- 1992 "Koloni Devri Anadolu'sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı", *DTCFD XXXV/1*, s.49-59.
- 1995** "mütānu in den Kültepe-Texten", *ArAn 1*, s. 43-72.
- 1997** "Kaniš Kārum'unun Diğer Kārum ve Wabartumlar'a 'KÚ.AN' (amūtum) İle İlgili Önemli Talimatları", *Belleten 231*, s. 219- 232.
- 1998a** "Yeni Delillere Göre Kültepe'de 'kan parası' ", 34. *UAKB*, s. 291-296.
- 1998b** "Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler", 3. *UHKB*, s. 119-124.
- 2002** "Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma", *ArAn 5*, s. 65-68.
- S. Çeçen-**
K. Hecker
- 1995** "ina mātika eblum, Zu einem neuen Text zum Wegerecht in der Kültepe-Zeit", *Festschrift für W. von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993*, s. 31-41.
- J.G. Dercksen**
- 1996** The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia, *PIHANS 75*. 2004 Old Assyrian Institutions, (*MOS Studies 4=PIHANS 98*).
- 2005** "Metals According to Documents from Kültepe-Kanish Dating to the Old Assyrian Colony Period", *Anatolian Metal III, (Der Anschnitt Zeitschrift für Kunst und Kultur im Barbau, Beiheft 18)*.
- 2008** "Observations on Land Use and Agriculture in Kaneš", *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli, OAAS 4(=PIHANS 112)*, s. 139-157.

- J.G. Dercksen-
V.Donbaz** **2001** "Merchants in Distress an Old Assyrian Text Mentioning habbātu", *Jaarbericht Ex Oriente Lux*, No. 35-36, s. 103-110.
- V. Donbaz** **1986** "Publication of the Kültepe Tablets Housed in Ankara", *CRRAI* 32, s. 149-153.
1989 "Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe-Tablets", *Studies in Honour of Tahsin Özgüç*, Ankara, s. 75-98.
1993 "Some Remarkable Contracts of 1-B Period of Kültepe-Tablets II", *Studies in Honour of Nimet Özgüç*, Ankara, s. 131-154.
1999 "One 1-B Kültepe Texts Concerning Onions", *CRRAI* 41, s. 149-153.
2004 "Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets III", *Hethitologische Studien zum Gedenken an Emil Orgetorix Forrer*, s. 271-284. J. Eidem
- J. Eidem** **1991** "An Old Assyrian Treaty from Tell-Leilan", *Merchants, diplomats et emperors, Études sur la civilisation mésopotamienne offertes Paul Garelli*, s. 185-207.
- Eiser-J.Lewy** 1930 *Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, Leipzig.
- K.Emre** **1971** *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları / Anatolian Lead Figurines and Their Stone Moulds*, TTKY VI/14, Ankara.
1983 "New Lead Figurines and Moulds from Kültepe and Kızılhamza", *Studies in Honour of Nimet Özgüç*, Ankara, s. 169-177.
- Erkiletlioğlu** **2006** *Geniş Kayseri Tarihi*, Kayseri.
- S. Erkut** **2007** "Kültepe Metinlerinde Geçen amūt (um) Üzerine", *Belleten*, 260, s.1-4.
2008 "Konya Karahöyük'te Ele Geçen M.Ö. II. Binyılın İlk Çeyreğinden Buğday Örneği", *Belleten*, 263, s. 1-4.
- H. Ertem** **1965** *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, DTCFY, Ankara.

- M. Forlanini** **1985** "Remarques sur la géographiques sur les textes cappadociens", *Hethitica* 6, s. 45-67.
- 1995** "The Kings of Kaniš", 2. *UHKB*, s. 123-132.
- 2004** "La nascita di un impero Considerazioni sulla prima fase della storia hittita: da Kaniš a Hattuša", *Orientalia* 73/4, s. 363-389.
- P. Garelli** **1963** AC: Les Assyriens en Cappadoce, Bibliothèque archéologique et historique de l'institut français d'archéologie d'Istanbul XIX, Paris.
- I.J. Gelb** **1935** OIP 27:Inscriptions from Alişar and Vicinity, Chicago.
- A. Goetze** **1940** Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography, New Haven.
- L.G. Gökçek** **2004** "Asur Ticaret Kolonileri Çağında (M.Ö. 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti", *ArAn* 7/1, s. 59- 78.
- O.R. Gurney** **2001** Hititler, Çev. P. Arpaçay, Ankara.
- C. Günbattı** **1987** "Yeniden İşlenen Bir Kültepe Tableti", *Belleten* 199, s. 1-10. 1989 "Ev Satışı ile İlgili Beş Kültepe Tableti ve Bunlardan Çıkan Bazı Sonuçlar", *Belleten* 206, s. 51-59.
- 1990a** "Kültepe Tabletleri Arasında Aile Haberleşmelerinden Örnekler", 1.*UHKB*, s. 126-132.
- 1990b** "Kültepe Metinlerinde Geçen İki Yeni Unvan", X. *TTKB*, s. 463-466.
- 1994** "Kültepe Tabletlerine Göre Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", XI. *TTKB*, s. 191-200.
- 1997** "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *ArAn* 3, s. 131- 155.
- 1998** "Kārum'lar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler", 34. *UAKB*, s. 479-484.
- 1999** "Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge", XII. *TTKB*, s. 75-83.

- 2000** "Eski Anadolu'da 'Su Ordali'", *ArAn* 4, s.73-88.
- 2002** "Kültepe'den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin", *ArAn* 5, s. 79-91.
- 2004** "Two Treaty Texts Found at Kültepe", *Assyria and Beyond Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, s. 249-268.
- 2007** Sumerler, Gutlar, Hattiler, Hurritler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri, Ankara.
- 2008** "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", *AoF* 35/1, s. 103- 132.
- H.G. Güterbock** **1938** "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babylonieren und Hethitern bis 1200", *ZA* 44, s. 45-149.
- D. Hawkins** **2000** *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I/2*, New York.
- Hecker** **1996** "Gurbette Yasal Haklardan Yoksunluk mu?", 1995 *AMMK*, s. 137-144.
- 2004** "Beim Tode Unseres Vaters...", *Assyria and Beyond Studies Presented Mogens Trolle Larsen*, s. 281-297.
- K. Hecker-** **1998** *I: Kappadokische Keilschrifttafeln aus den Sammlungen der*
G. Kryszat- *Karlsuniversität Prag, Praha.*
L.Matouš
- H. Hirsch** **1961** *UAR: Untersuchungen zur altassyrischen Religion*, *AfO* 13/14, Graz.
- B. Hrozný** **1952** *ICK I: Inscriptions cunéiformes de Kültepe I*, Prag.
- F. Imparati** **1992** *Hitit Yasaları*, Ankara.
- E. Kaptan** **1990a** "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", *MTA Dergisi* 111, s. 175-186.

- 1990b** "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Celaller (Niğde) Yöresindeki Sarıtuza-Göltepe Buluntuları, 5. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 13-20.
- B. Kienast** **1960** ATHE: Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel, Berlin.
- G. Kryszat** **2004** "Herrscher, Herrschaft und Kulttradition in Anatolien nach den Quellen aus den altassyrischen Handelskolonien. Teil 1: Die *sikkātum* und *rabi sikkitim*", *AoF* 31, s. 14-45.
- 2008** "Herrscher, Kult und Kulttradition in Anatolien nach den Quellen aus den altassyrischen Handelskolonien-Teil 3/2:.....", *AoF* 35/2, s. 195-219.
- B. Landsberger** **1940** "Vier urkunden vom Kültepe", *TTAED* 4, s. 7-31.
- E. Laroche** **1973** "Fleuve et Ordaile en Asie Mineure Hittite", *Festschrift Heinrich Otten*, Wiesbaden, s. 179-189.
- M.T. Larsen** **1967** OACP: Old Assyrian Caravan Procedures, İstanbul. 1972 "A Revolt Against Hattuša", *JCS* 24, s. 100-101.
- 1976 OACC: The Old Assyrian City State and its Colonies, *Mesopotamia* 4, Copenhagen.
- 2002** The Aššur-nādā Archive (Old Assyrian Archives, Volume 1, *PIHANS* 96), İstanbul.
- 2010** KT 6: Kültepe Tabletleri VI-a: The Archive of the Šalim-Aššur Family Volume I: The First Two Generations, *TTKY* 33^{d-a}, Ankara.
- J. Lewy** **1929** KTB: Die Kültepetexte Sammlung Rudolf Blankertz, Berlin.
- 1930** KTH: Die Kültepetexte aus der Sammlung Frida Hahn, Berlin, Leipzig.
- D.D. Luckenbill** **1926,** AR: Ancient Records of Assyria and Babylonia 1-2, New York.
- 1927**

- R. Maxwell-Hyslop** **1972** "The Metals *amūtu* and *aši'u* in the Kültepe Texts", *AnSt* 22, s. 159-162.
- C. Michel** **2001** "Le Lapis-lazuli des Assyriens au début du IIe millenaire av. J.-C.", *Veenhof Anniversary Volume*, s. 341-359.
- 2002** "The perdum-mule, a mount for distinguished persons in Mesopotamia during the first half of the second millenium BC", *PECUS. Man and animal in antiquity*, s. 190-200.
- 2003** Old Assyrian Bibliography of Cuneiform Texts, Bullae, Seals and the Results of the Excavations at Aššur, Kültepe/Kaniš, Acemhöyük, Alişar and Boğazköy, (OAAS 1= PIHANS 97), İstanbul.
- G.F. del Monte-J. Tischler** **1978** RGTC VI: Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte, Wiesbaden.
- Kh. Nashef** **1991** RGTC 4: Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit, Wiesbaden.
- E. Neu** **1974** Der Anitta Text, *StBot* 18, Wiesbaden.
- N. Özgüç** **1965** Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu / The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe, *TTKY V/22*, Ankara.
- T. Özgüç** **1950** Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948 (Ausgrabungen im Kültepe), *TTKY V/10*, Ankara.
- 1953** Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949 (Ausgrabungen im Kültepe), *TTKY V/12*, Ankara.
- 1986** Kültepe-Kaniş II, Ankara.
- 1999** Kültepe-Kaniş / Neša Sarayları ve Mabetleri (The Palaces and Temples of Kültepe-Kaniş/Neša), *TTKY V/46*, Ankara.
- 2005** Kültepe, Kaniş/Neša, İstanbul.

- T.Özgüç-
N. Özgüç** **1949** Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947, TTKY V/7, Ankara
- K.K.
Reimschneider** **1977** "Prison and Punishment in Early Anatolia", *JESHO*, XX/1, s. 114-126.
- H. Sever** **1990a** "Yeni Kültepe Tabletlerinde Geçen 'kīma awāt naru'āim' Tabiri ve Değerlendirilmesi", *DTCFD* 34, s. 251-265.
1990b "Kültepe Metinlerine Göre 'birtum' Kelimesinin Yeni Anlamı", 10. TTKB, s. 467-479
1992 "Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Kārumu Kararı", *Belleten* 217, s. 668-674.
1998 "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Madenler ve Yeni Maden Çeşitleri", 3. UHKB, s. 525-533.
- H. Sever-
S. Çeçen** **1994** "Kültepe'deki II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu'nun Siyasî Tarihi İle İlgili Yeni Gelişmeler", 11. TTKB, s. 201- 209.
- Strabon** - Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV, Çev. A. Pekman, İstanbul 1987).
- A. Ünal** **1997** "Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar", *ArAn* 3, s. 341-356.
2002 Hititler Devrinde Anadolu I, İstanbul.
- K.R. Veenhof** **1972** AOATT: Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology, Leiden.
1982 "The Old Assyrian Merchants and Their Relations with the Native Population of Anatolia", *Mesopotamien and seine Nachbarn*, CRRAI 25, s. 147-155.
1989 "Status and Offices of An Anatolian Gentleman Two Unpublished Letters of Huharimataku from kārum Kanish", *Studies in Honour of Tahsin Özgüç*, Ankara, s. 515-525.

- 1995** "In Accordance with the Words of the Stele" Evidence for Old Assyrian Legislation *Chicago-Kent Law Review* 70/4, s. 1717-1744.
- 1996** "An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog (kt. a/k 611)", *Festschrift für Hans Hirsch zum 65. Geburtstag gewidmet (WZKM 86)*, s. 425-433.
- 2001** *Geshichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Grossen* (ATD Ergänzungreihe 11), Göttingen.
- 2003** "Three Unusual Old Assyrian Contracts", *Festschrift für Burkhart Kienast (AOAT 274)*, s. 693-705.
- 2008** "The Death and Burial of Ishtar-Lamassi in Kārum Kanish", *Festschrift Marten Stol*, s. 97-119
- 2010** KT 5: Kültepe Tabletleri V: The Archive of Kuliya son of Ali- abum (Kt. 92/k 188-263), TTKY 33^c, Ankara.
-
- Veenhof-
J.Eidem** **2008** Mesopotamia, The Old Assyrian Period, *Orbis Biblicus en Orientalis* 160/5, Göttingen.
-
- Ü. Yalçın** **2006** "Hititler'de Demir", *Uluburun Gemisi, 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, s. 495-505.

Giriş

Uygarlık tarihinin araştırılmasında şüphesiz en temel ve güvenilir kaynak yazılı belgelerdir. Geçen yüzyılın başlarından itibaren Batılı bilim adamları tarafından yayınlanmaya başlanan Sumerce, Akadça, ve bu dilin iki ana lehçesi olan Babilce ve Asurca ile Hititçe yazılmış binlerce belgeden, ilk yüksek uygarlıkların doğduğu, başta Mezopotamya ve Anadolu olmak üzere, buraya komşu ülkelerdeki kavim hareketleri, sosyal ve kültürel gelişmeler hakkında çok şey öğrendik.

M.Ö. 3. bin yılın başlarından itibaren, önce Sumerli sonra da Babilili yazarlar bütün bilgileri çivi yazılı kil tabletlere kaydetmişlerdir. Çivi yazısı¹ çözümlenip tabletlerdeki bil-

- 1 Çivi yazısı M.Ö. 3200'lerde Sumerliler tarafından keşfedilmiştir. Onlardan kalan en eski yazılı belgeler Güney Mezopotamya'daki, Tevat'ta Ereğ olarak geçen Uruk (bugünkü Warka) şehrinde bulunmuştur. Yaş kil üzerine ince kamıştan bir kalemle (*qan tuppim*), soldan sağa doğru yazılan bu yazı piktografik denilen bir çeşit resim yazısıdır. İfade edilmek istenen şeylerin basit olarak çizilmiş şekillerinden ibarettir. Yani başlangıçta yazı bilinen çivi yazısı şeklinde değildir. Bu bir kelime yazısıdır. Bu yüzden bu ilk safhada işaret / şekil sayısı çoktur. İşaret sayısının fazlalığı yazının kullanımını güçleştirdiğinden veya her bir kelime için bir işaret bulma zorluğundan, M.Ö. 2700'lere gelindiğinde işaretlerin çoğu atılmıştır. Atılanların ifadesi için telaffuzları aynı olan kelimeler için tek işaret kullanılmıştır. Böylece resmi çizilemeyen kavramların anlatılması da kolaylaşmıştır. Örnek olarak, Sumerce "yaşamak" ve "hayat" anlamındaki TĪ, yine TĪ olarak telaffuz edilen "ok" işareti çizilmek suretiyle ifade edilmiştir. Çizilen şekiller ait oldukları varlığı anlatmalarından başka, bunlarla ilgili olan, fakat resmi çizilemeyen soyut kavramları da anlatmak için kullanılıyordu. Meselâ doğmakta olan bir güneş resmi gün ve aydınlığı, yıldız resmi göğü ve tanrıyı, ayak resmi gitmek ve ayakta durmak fiillerini anlatmak için de kullanılmıştır. Nasıl ki Türkçede birden fazla anlamı olan "el", "gül", "yüz" gibi kelimeler, geçtikleri metnin içeriğine göre hangi anlama geldiklerinin karıştırılması söz konusu değilse, bir Asurolog da birden fazla hece ve kelime değeri olan bir işaretin hangi karşılığının alınması gerektiğini kolayca seçebilir.

Soyut kavramların ifadesinde diğer bir usul de iki şeklin yan yana çizilmesidir. Mesela bir baş resminin önüne bir ekmek parçası çizilerek "yemek yemek", üzerinde saç gösteren dikey paralel çizgiler bulunan bir baş resmi ile "öfke" ve "kızmak" kelimeleri meydana getirilmiştir.

Bir diğer gelişme de işaretlere bir okunuş verilmesidir. Bunun daha iyi anlaşılması için Türkçe örnekle açıklarsak; Sumerce "gök" karşılığındaki AN sözü, An-ka-ra yazarken "an" işaretinin ismi olmaktadır. "Hububat" kelimesi ŞE "şeker" veya "şekil" kelimelerini yazarken şe hecesini teşkil etmektedir. Yani bir ideogramı / kelimeyi ifade eden bir işaret, o kelimenin sesi olarak, kelime de bir hecenin okunuşu için de kullanılmaktadır. Böylece yazı bir hece yazısına doğru gelişmiş ve çivi yazısı kullanıldığı sürece (M.Ö. 1. yüzyıla kadar) ideogram olarak veya heceler halinde yazılmaya devam edilmiştir.

Pek azı dışında işaretlerin birden fazla hece ve kelime değerleri olduğu gibi, aynı şekilde telaffuz edilen

gilere ulaşıncaya kadar İlkçağ Tarihi hakkındaki bilgiler Tevrat ve Herodot Tarihi gibi kaynaklarda anlatılanlara dayanıyordu. Mezopotamya'da ve Anadolu'da yaratılmış parlak kültürlerden habersiz olan Batı dünyasında bütün bilgilerin kaynağının Eski Yunan'da bulunduğu düşüncesi hâkimdi. Daha 19. yüzyılın sonlarından itibaren, bu düşüncenin doğru olmadığı; Batı kültürünü yaratan pek çok değer kaynağının Eski Önasya'da aranması gerektiği ortaya çıkmıştır. Asur bilimi üzerine çalışan tanınmış araştırmacı J. Bottéro, "Helenistler arasında en tutucular bile, açıkça söylemeseler de, Eski Yunan'ın hem kültür hem de başka alanlarda Doğu'dan ne derece etkilendiğini bugün artık inkâr edemiyorlar" demektedir.²

Anadolu'da çeşitli yerlerde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan buluntular ve bunlar arasında özellikle Çorum-Alacahöyük ve Tokat-Horoztepe mezarlarında bulunan sanat değerleri çok yüksek altın, gümüş, elektron ve bronz eserler M.Ö. 3. binde Anadolu'da parlak uygarlıkların varlığını ortaya koymuştur. Bu uygarlıkları yaratanların Anadolu'nun bilinen ilk yerli halkı olan Hattiler olduklarından şüphe edilmemektedir. Nitekim daha Akad Devleti zamanından (M.Ö. 2350-2170) başlayarak, M.Ö. 7. yüzyıl ortalarına kadar Mezopotamya yazılı kaynaklarında Anadolu'dan "Hatti Ülkesi" olarak bahsedilmiştir. "Hatti" sözü Anadolu'nun ilk yazılı kaynakları olan Kültepe tabletlerinde de "Hatti" ve bu kökten gelen Hitit Devletinin başkenti Hattuşa, Hattuş şeklinde birçok kere geçmektedir.³ Hitit kaynaklarında da Anadolu "Hatti ülkesi" olarak anılmıştır.

En eski Hint-Avrupalı kavim olan Hititler'in, aksini iddia edenler olsa da⁴, Anadolu'nun yerli halkı olmadıkları, M.Ö. 2. bin yılın başlarında Anadolu'ya bir yerden göçtükleri kabul edilmektedir. Hititler'in ve daha çok Anadolu'nun batısında ve güneyinde oturmuş olan yakın akrabaları Luwiler'in ve dilleri hakkında çok daha az şey bildiğimiz Palalar'ın nereden göçtükleri hakkında şimdiye kadar arkeolojik veya filolojik hiçbir kanıt bulunamamıştır. Hititler yüzyıllarca birlikte yaşadıkları Hattiler'den öyle etkilenmişler ki, kendilerine "Hatti ülkesinin insanları / oğulları" derken, Hitit kralları da kendilerini "Hatti ülkesi kralı" diye takdim etmişlerdir.

Yapısı itibariyle Türkçe'ye benzer bir dil konuşan Hattiler'in kendilerinden yazılı belge kalmamıştır. Hattiler ve Hattice hakkındaki bilgilerimizin kaynağı Boğazköy-Hattuşa ve diğer önemli Hitit şehri Ortaköy-Şapinuwa'da bulunmuş Hattice veya Hattice-Hititçe

fakat anlamları farklı birçok işaret de bulunmaktadır.

Gelişmesini özetlediğimiz piktografik yazı yüzyıllar boyunca gittikçe değişerek bilinen çivi yazısı halini almıştır.

2 J. Bottéro, *Mésopotamie L'écriture, la raison et les dieux*, Gallimard 1987. (Eser Türkçe'ye M. Emin Özcan ve Ayten Er tarafından çevrilmiştir: *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Ankara 2003)

3 Kh. Nashef 1991, s. 57-58.

4 Bu konuda bkz. A. Ünal 2002, s. 23-24

olarak iki dilde yazılmış (bilingue) metinlerdir. Kaynak azlığı nedeniyle Hatti dili ve kültürü şimdiye kadar daha çok Hititoloji içerisinde araştırma konusu olmuştur.

Hattiler konusu Eski Anadolu tarihi için son derece önemlidir. Atatürk 1923 yılında Adana'ya yaptığı bir seyahat sırasında, İskenderun ve Antakya'yı içine alan İskenderun Sancağı için "Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz." şeklinde bir demeç vermiştir. Günümüzden 4 bin yıl önce Anadolu'ya Hatti ülkesi denilmesi; M.Ö. 2. ve 1. bin yıllarda da Hatay bölgesinden Hattena veya Hatti diye bahsedilmesi dikkate alınırsa, Atatürk'ün "kırk asır" ifadesini sözün gelişi söylemediği anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra bu tarihî gerekçeye dayanarak, Anadolu'nun bir parçası sayılan Hatay ilimize bu adı bizzat kendisi vermiştir.⁵

Anadolu'nun protohistorik döneminde ve sonrasında önemli roller oynamış bir diğer kavim de Hurriler'dir. Hurriler'in geçmişleriyle ilgili hiçbir bilgi yoktur. Anayurtları olduğu söylenen Transkafkasya'dan 3. bin yıl ortalarında güneye göçtükleri yaygın bir görüştür.⁶ Zaman içerisinde Kuzey Mezopotamya'da ve Anadolu'da geniş bir coğrafyada yayılmışlardır.

Sumerce, Akadça ve Hititçe kaynaklardan tanıdığımız Hurriler'den Tevrat'ta da "Horiler" olarak bahsedilmektedir (Tekvin 14, 36). Komşu kavimlerin kaynakları bir tarafa bırakılırsa, kendilerinden kalan belgelerde yeterli ve açık bilgi bulunmadığı için Hurriler'in siyasî tarihi yeterince aydınlık değildir.⁷

Hurriler'in başta Hititler olmak üzere, komşu kavimler üzerindeki derin kültürel etkileri araştırılmıştır. M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında Anadolu'da Hurri etkisi o kadar artmıştır ki, Orta Hitit dönemi kral ve kraliçeleri Hurrice isimler almışlardır.⁸ Birçok edebî eser Hurrice'den Hititçe'ye tercüme edilmiştir.⁹

Türkçe gibi bitişken dillerden olan Hurrice'den, Akadça ve Hititçe'ye girmiş pek çok kelime bulunmaktadır. Hurrice belgelerin çoğu Boğazköy-Hattuşa'da ve Ortaköy-Şa-pinuwa'da bulunmuştur. Bunlar arasında ele geçen Hurrice-Hititçe iki dilli metinler Hurrice hakkındaki bilgileri artırmıştır.

5 Bu konuda bkz. C. Günbattı 2007, s. 34.

6 K.R. Veenhof 2001, s. 98; A. Ünal 2002, s. 86.

7 M.Ö. 16. yüzyılın ortalarında Kuzey Mezopotamya'da kurulmuş olan ve Akadça kaynaklarda Hanigalbat olarak geçen Mitanni devletinin halkını Hurriler oluşturuyordu. Devletin başkenti Waşukanni şehrinin yeri hâlâ bilinmemektedir. Mitanni devleti, Hitit kralı I. Şuppiluliuma zamanında Hitit hâkimiyeti altına girmiş, fakat onun ölümünden hemen sonra bağımsızlığına kavuşmuştur. Sonraki yıllarda Asur devleti ile mücadele etmiştir. I. Adad-nirari'nin Waşukanni'yi zaptetmesi ve halefi iki Asur kralının sürekli baskıları sonucu M.Ö. 13. yüzyılın ortalarında Mitanni devleti tarihten silinmiştir.

8 A. Ünal 2002, s. 94.

9 A. Ünal 2002, s. 100.

Eski Asur Ticaret Kolonileri

Mezopotamya'da M.Ö. 2. bin yılın başlarında Sumerliler'in kurduğu son devlet olan III. Ur'un yıkılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Asur'da bir refah ve kalkınma dönemi başlamıştır. Kuzey Irak'ta Musul'un yaklaşık 90 km. güneyinde, Dicle'nin batı kıyısında bulunan Asur şehri, stratejik konumunun sağladığı imkânlarla ve özellikle Eski Asur hanedanının tanınmış kralı İlişuma'nın imar faaliyetleri ve vergileri indirmek, çevre ülkelerin tüccarlarını Asur'a çekmek için tekelleri kaldırmak gibi ekonomik kalkınmaya yönelik girişimleri ile kısa zamanda uluslararası ticaretin merkezi haline gelmiştir. Gelişen ekonominin sonucu büyük sermaye sahibi tüccarlar, başta çeşitli kumaşlar olmak üzere, ülke içinde üretilen veya pazarlanmak üzere dışarıdan Asur'a getirilen bazı malların ihracı ve esasen ham madde kaynakları bakımından çok fakir olan Mezopotamya'da ihtiyaç duyulan malların ithali için çevre ülkelere yönelmişlerdir. Bu yönleştte anlaşılan, gerek zengin doğal kaynakları ve gerekse o tarihlerdeki siyasi gelişmelere ve ekonomik ihtiyaçlara bağlı olarak yabancı tüccarlara sağlanan kolaylıklar dolayısıyla Anadolu tercih edilen ülke olmuştur.

Aslında Mezopotamyalı tüccarların Anadolu'ya bu ilk gelişleri değildi. Daha yazılı devrin başlamasından yaklaşık 400 yıl kadar önce tarihte olağanüstü işler başarmış Akad Hanedanı'nın kurucu kralı Sargon, Kültepe tabletlerinde Puruşhattum olarak çok sık geçen Puruşhanda şehrine bir sefer yapmıştı. Bu seferin öyküsünün anlatıldığı Boğazköy'de bulunmuş *şar tamhari* "savaşın kralı" diye bilinen, M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen Hititçe metinden, Akad kralının bu seferi Puruşhanda'da oturan Akadlı tüccarların kendisinden yardım istemeleri üzerine yaptığını öğreniyoruz.

Kültepe-Kaniş'te beklenmedik bir şekilde, sıradan bir Asurlu tüccarın arşivinde Eski Asur dilinde yazılmış, Sargon'un askerî başarılarının anlatıldığı bir tablet (Kt. j/k 97) bulunmuştur. Tarafımızdan yayınlanan bu önemli belgeden Sargon'un Anadolu'ya yaptığı bir sefere ilişkin bilgiler ediniyoruz.¹⁰ Kendisini "dört cihanın kralı; kudretli kral" sözleriyle takdim eden Sargon, doğudan batıya kadar bütün ülkeleri zaptettiğini; bir günde 70 şehri yendiğini ve krallarını esir ettiğini; kendi ifadesiyle, Amanos dağlarını ikiye ayırdığını ve onların arasına bir kazık gibi heykelini diktiğini anlatmaktadır. Metinde ismi geçen şehirler arasında Hatti ve Kaniş'in de yer alması önemlidir. Çünkü Sargon'dan çok sonra Hititçe yazılmış, Boğazköy'de bulunmuş *şar tamhari* metninde anlatılanların gerçek mi yoksa bir efsane mi olduğu hep tartışıla gelmiştir. Kültepe'de bulunmuş bu yeni belge ile *şar tamhari*'de yazılanlar bir bakıma doğrulanmış ve Sargon'un bilinenlerin de ötesinde Anadolu'da geniş bir coğrafyada askerî hareketlerde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Sargon'un torunu Naramsin de Boğazköy'de bulunmuş Hititçe yazılmış

10 C. Günbattı 1997, s. 131 vd.

bir metinde, aralarında Hatti, Kaniş ve Kurşaura¹¹ krallarının da bulunduğu 17 kralın birleşmesiyle oluşmuş bir koalisyona karşı savaştığını anlatır.¹²

Daha Anadolu'nun protohistorik devrinde Puruşanda'da Akadlı tüccarların oturmasını dikkate alarak, Eski Asur devrinde Asurlular'ın Anadolu'da kurdukları geniş ticaret ağının kısa bir zaman içerisinde gerçekleşmediğini; Kültepe kaynaklarında bu konuda bir îmâ olmasa da, Asur ticaret kolonilerinin prototiplerinin daha Akadlılar zamanından itibaren oluşturulmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Sumerliler tarafından M.Ö. 3200 yıllarında keşfedilen ve Sumerliler'den sonra diğer Eski Mezopotamya kavimlerinin ve Hurriler, Hititler ve Urartular gibi Eski Anadolu kavimlerinin de kendi dillerini yazdıkları çivi yazısı keşfinden en az bin yıl sonra Anadolu'da kullanılmaya başlanmıştır. Eski Anadolu tarihindeki bu çok önemli gelişme, M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Asurlu tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İlk ülkelerarası ticaretin temsilcileri olan tüccarlar, çoğu Güneydoğu ve Orta Anadolu'da bulunan 40 kadar şehirde, tabletlerde *kārum* ve *wabartum* olarak bahsedilen ticaret kolonileri kurmuşlardır.¹³ Kolonilerin yönetim merkezinin Kültepe-Kaniş'teki *kārum* olduğu anlaşılmıştır.

Akadça'da "liman" anlamına gelen *kārum* Anadolu'da "ticaret merkezi; pazar yeri" karşılığında kullanılmıştır. *Kārum*'lar krallık merkezlerinde veya büyük şehirlerde kurulmuştur. *Wabartumlar*'ın *kārumlar*'a, göre daha küçük çaptaki ticaret kolonileri oldukları anlaşılmaktadır. Akadça "misafir" anlamındaki *wabrum/ubrum* kelimesinden türetildiği dikkate alınırsa, *wabartumlar*, tüccarların konakladıkları, yük hayvanlarının dinlendirildiği ve kervan yüklerinin depolandığı, bir çeşit kervansaray olarak tanımlayabileceğimiz bir yapının da bulunduğu ticarî istasyonlardı. Anlaşılan tüccarlardan bazıları, başta Kaniş'teki koloni olmak üzere hayatlarının büyük bir bölümünü bu kolonilerde geçiriyorlardı. Fakat çoğu tüccar ticarî faaliyetlerinin gereği, Asur'a gidip geldikleri gibi, Anadolu'da kolonilerin bulunduğu şehirler arasında seyahat ediyorlardı. Kolonilerde alım-satım, yatırım ve kredi işlemleri gibi her türlü ticarî girişim, esasları belirlenmiş koloni sistemi içerisinde yürütülüyordu.

11 Garsaura / Aksarayı Bkz. G.F. del Monte-J.Tischler 1978, s. 227.

12 H.G. Güterbock 1938, s. 69.

13 Ticaret kolonisi bulunan şehirler için bkz. K.R. Veenhof - J. Eidem 2008, s. 154-155

Res. 1: Kültepe'nin genel görünüşü (F. Kulakoğlu'nun izniyle)

Kültepe'de Yapılan Kazılar ve Sonuçları

Sınırları içerisinde yer aldığı Karahöyük köyünün ismi ile de anılan Kültepe, Höyük/Tepe ve Aşağı şehir olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. 21 metre yükseklikteki Höyük, kuzey-güney yönünde 550 m., doğu-batı yönünde 500 m. uzunluğu ile Anadolu'daki en büyük höyüklerden birisidir (Res. 1). Höyüğü kuşatan yaklaşık 2 km. çapındaki Aşağı şehir Asurlu tüccarların yerleştiği, yâni Kaniş *kārum*'unun bulunduğu alandır.¹⁴

Tepe'de 1893 ile 1925 yılları arasında yabancı araştırmacılar tarafından dört kazı yapılmıştır. Bunlardan ilkini 1893 ve 1894 yıllarında E. Chantre gerçekleştirmiştir. 1906'da H. Winckler sadece sekiz gün süren bir çalışma yapmıştır. Aynı yıl Kültepe'ye gelen H. Grothe de höyüğün ortasında ve doğusunda iki çukur açmıştır.¹⁵ Bu kazılar tamamen tablet bulmaya yönelik çalışmalardı. Çünkü köylülerden satın alınarak yurt dışına kaçırılan ve bölgenin Klasik devirlerdeki adına atfen "Kapadokya tabletleri" diye adlandırılmış tabletlerin buluntu yerinin Karahöyük/Kültepe olduğu biliniyordu. Ne yazık ki, köylülerin tarlalarına gübre olarak serpmek için eteklerinden toprak çekerek

14 T. Özgüç 2005, s. 8.

15 Bu çalışmalar ve ortaya çıkarılan buluntular hakkında geniş bilgi için bkz. T. Özgüç 1950, s. 6-7.

zarar verdikleri Höyük, bilimsel kazı teknik ve metotlarından uzak bu çalışmaların her birinde biraz daha tahrip edilmiştir. Bu üç teşebbüste tablet bulunamamıştır. Dördüncü kazı 1925'de Hitit çivi yazısını çözmüş olan B. Hrozny tarafından yapılmıştır. O da aylarca süren kazıda, mimarî kalıntıları da tahrip ederek tablet aramış fakat başarılı olamamıştır. Kazıya son vermek üzereyken, yöreden birinin ihbarı sonucunda, aradığı tabletlerin Tepe'de değil de Tepe'nin hemen eteklerindeki tarlalarda olduğunu öğrenerek, işaret edilen tarlada kazıya girişmiş ve kısa zamanda bin kadar tablet bulmuştur. Böylece, tabletlerde "Kaniş *kārum*'u" olarak geçen Asurlu tüccarların oturdukları Aşağı şehir keşfedilmiştir.

Uzun bir aradan sonra Kültepe'de bilimsel anlamda ilk kazılara 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında bir heyet tarafından başlanmıştır. T. Özgüç'ün 2005 yılına kadar aralıksız olarak sürdürdüğü kazı başkanlığını, onun vefatından sonra öğrencileri üstlenmiştir.

T. Özgüç Tepe'de Roma, Helenistik, Geç Hitit, Asur Ticaret Kolonileri ve Erken Tunç devirlerine ait 18 yapı katı tespit etmiştir.¹⁶

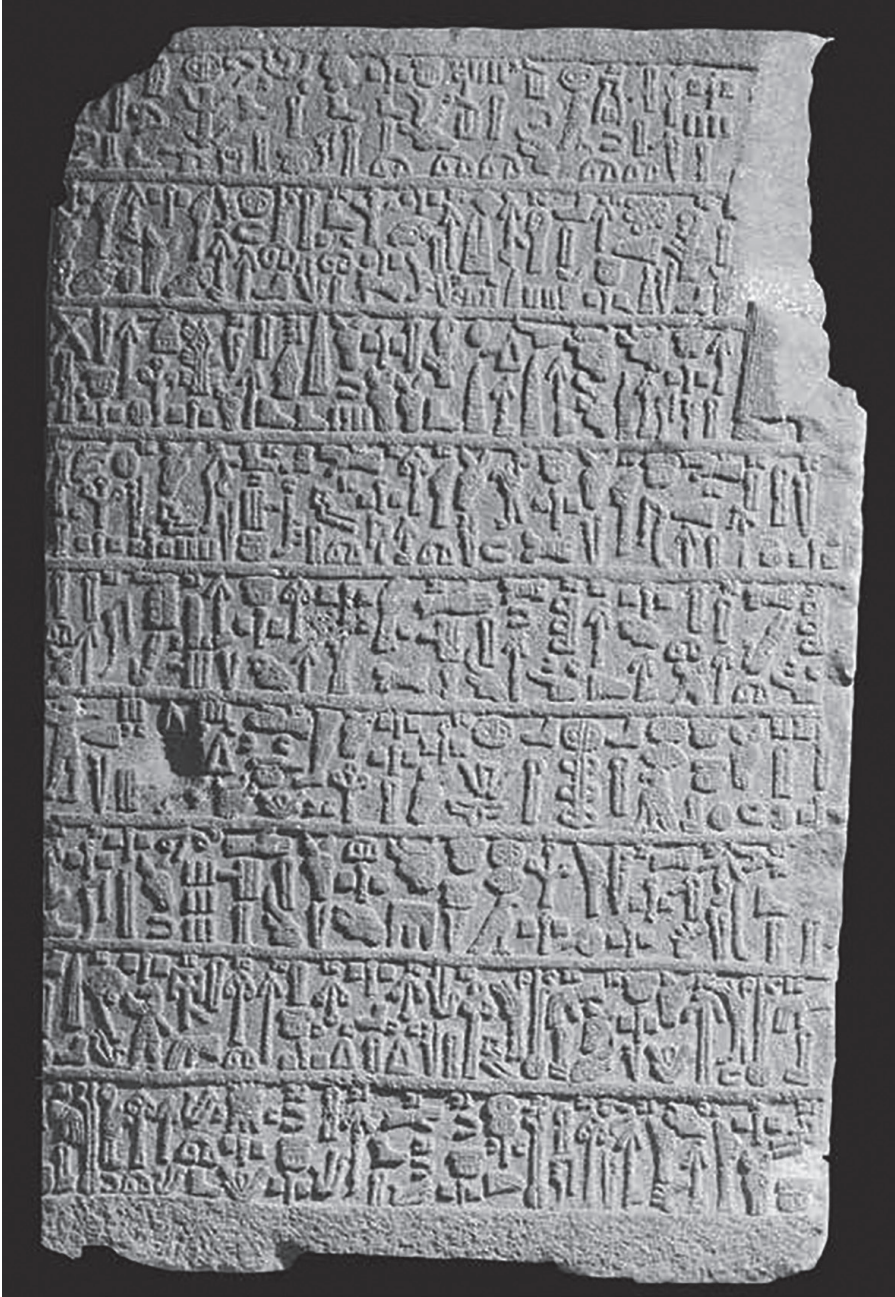
Kaniş Geç Hitit devrinde, Kayseri ve çevresinde geniş bir bölgeye hâkim olan Tabal krallığına bağlı küçük krallıklardan birisinin merkeziydi. Asur kralı III. Salmanassar M.Ö. 837'de Anadolu'ya yaptığı bir seferde 24 Tabal kralından haraç aldığını söylemektedir.¹⁷ Anlaşıldığına göre Tabal şehir beyliklerinden oluşmuş bir konfederasyondur. Kayseri ve çevresinde bu devirden kalmış hiyeroglifle¹⁸ yazılmış çok sayıda kitabe bulunmaktadır¹⁹ (Res. 2).

16 T. Özgüç 2005, s. 12.

17 D.D. Luckenbill 1926, 579.

18 Eski Yunanca'da "kutsal yazı" anlamındaki hiyeroglif Mısır'da keşfedilmiştir. Eski ve Orta Hitit devirlerinde resim ve hece yazısı olarak karşımıza çıkan hiyeroglif yazısı ise Eski Anadolu'da keşfedilmiştir. Bu devirlerde hiyeroglif yazısı daha çok mühürler üzerinde şahıs, meslek ve tanrı adlarının yazılışlarında görülmektedir. Anadolu hiyeroglif yazısı fonetik ve ideogramlar olarak 400 kadar işaretten oluşmuştur (S. Alp 2000, s. 6 v. d.). M.Ö. 15. yüzyıl ortalarından itibaren, Hitit İmparatorluk devrinde steller, kaya ve taş anıtlar üzerinde de hiyeroglif yazısı kullanılmıştır. Bunlardaki metinlerin dilinin, Hititçe gibi Hint- Avrupa dil ailesinden olan Luwice olduğu anlaşılmıştır. Luwice Çukurova'nın batısından itibaren Batı Anadolu'ya yerleştirilen Arzawa ülkesinde ve M.Ö. 2. binin ikinci yarısından sonra Orta Anadolu'da konuşulmuştur. Hitit devleti yıkıldıktan sonra Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de kurulmuş Geç Hitit şehir devletleri zamanında Hitit çivi yazısının yerini tamamen hiyeroglif yazısı almıştır. Mevcut hiyeroglifle yazılmış kitabelerin çok büyük bir kısmı bu devre aittir. Hiyerogliflerin çözümünde 1945'de Kadirli-Karatepe'de keşfedilen iki dilde, Hiyeroglif Luwice'si ve Fenikece yazılmış kitabelerin büyük rolü olmuştur.

19 Bu kitabelerin çoğu J. D. Hawkins 2000, s. 425 v. d. da işlenmiştir.

Res. 2: Karkamış'ta bulunmuş hiyeroglif yazılı kitabe (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Res. 3: Kaniş Kârum'undan bir görünüş (T. Özgüç 2005, s.82)

Asur kralları, tarihleri boyunca Anadolu'da Asur aleyhine genişlemeye çalışan Urartu devletini kontrol altında tutmak için Tabal ile dostluğa büyük önem vermişlerdir. Geç Asur devrinin büyük kralı II. Sargon (M.Ö.722-705), kendisinin Tabal tahtına oturttuğu Ambaris'e kızlarından birisini eş olarak göndererek, Tabal'ın Asur'a sadık kalmasını sağlamaya çalışmıştır. Fakat Urartu ve Frig devletlerinin kışkırtmasıyla Asur'a karşı başlatılan isyanlar sebebiyle M.Ö. 715 ve 713'te yapılan seferlerle Tabal cezalandırılmış ve bölge Asur'a ilhak edilmiştir.²⁰ Herhalde bu seferler sırasında Kaniş de yakılıp yıkılmış olmalıdır.

Kültepe en son Roma devrinde iskân edilmiştir. Bu devirde Kayseri'deki (Mazaka) krallığa bağlı küçük bir yerleşim yeri idi. Osmanlılar döneminde kârum alanına kurulmuş olan ve 20. yüz yılın ortalarında 55 haneli bir köy olan Karahöyük, kazıların başlamasıyla boşaltılmış ve halkı Kayseri'de yerleşmiştir. Kültepe, halen Milli Kütüphane'de korunan

20 Bkz. D. D. Luckkenbill 1927, s. 25, 55.

Res. 4: Gaga ağızlı testiler (T. Özgüç 2005, s.122)

1027 tarihli Kayseri mahkeme sicillerindeki²¹ kayıtlara göre, adını üç asır öncesine kadar *Karye-i Kınış* şeklinde korumuştur.²²

Tepe'deki kazılarda Kaniş krallarının anıtsal sarayları ve tapınaklar, *kārum*'da ise Asurlu tüccarların ve onlarla yan yana oturan yerli halkın evleri ve işlikleri açığa çıkarılmıştır.

Kārum'da ortaya çıkarılan yan yana inşa edilmiş dikdörtgen plânlı evler; yassı taşlarla kaplanmış ve her iki tarafı, işlenmiş iri taşlarla sınırlandırılmış, bir arabanın geçebileceği genişlikteki sokaklar; kaldırım taşları altından geçen atık su kanalları devrin şehircilik anlayışı hakkında bilgi edinilen kalıntılardır²³ (Res. 3).

Kārum'da ele geçen küçük buluntular, benzerlerine Anadolu'daki bir başka ören yerinde rastlanmayan zenginlikte, sanat değerleri çok yüksek eserlerdir. Maden ve taşlardan yapılmış takılar, çeşitli eşyalar, heykelcikler, silindir ve damga mühürler çok

21 Kayseri Müzesinde korunan Kayseri mahkeme sicilleri önce Ankara Entografya Müzesine, oradan da Milli Kütüphane'ye götürülmüştür.

22 T. Özgüç 1950, s.1.

23 T. Özgüç 1999, s.7 vd.; 2005, s. 51 v. d.

sayıda bulunmuştur. Değişik tiplerdeki kırmızı veya kahverengi astarlı ve parlak perdahlı gaga ağızlı testiler, vazolar, meyvelikler ve dinî törenlerde tanrılara içki sunmak için kullanılmış hayvan biçimli kült kapları Eski Önasya seramik sanatının en seçkin eserleridir (Res. 4, 5, 6).

T. Özgüç daha kazıların ilk iki yılında *kārum*'un dört tabakadan oluştuğunu ortaya koymuştur.²⁴ Asurlu tüccarlar yazılı belgelerin bulunduğu II. tabaka zamanında burada yerleşmişlerdir. Bu tabaka bilinmeyen bir düşmanın yaptığı ani bir baskınla yakılıp yıkılmıştır. Tüccarların her şeylerini bırakmış olmaları saldırının beklenmeyen bir zamanda yapıldığını açıklamaktadır. Höyük'deki çağdaş yapılar da aynı felâkete uğramıştır. Ayrılan tüccarlar iki, üç yıl sonra dönerek, üstteki I. tabakanın Ib safhasında tekrar yerleşmişlerdir. Tüccarlar bu dönemin sonunda Kaniş *kārum*'unu terk etmişlerdir. Hemen satıhtaki Ia tabakasında Eski Hitit devrinin bazı önemsiz kalıntıları ele geçmiştir.

Son yıllarda Kültepe'de arka arkaya keşfedilen *limu*²⁵ listelerinin²⁶ ışığında, ilk tabletlerin bulunduğu zamandan beri büyük tartışma konusu olan Kültepe'nin kronolojisi hemen hemen aydınlanmıştır. Koloni devrinin sonlarına yakın bir tarihte yazılmış olan henüz neşrettiğimiz bir *limu* listesine (Kt. 01/287)²⁷ göre, Anadolu'daki Asur ticaret kolonileri yaklaşık M.Ö. 1928'den 1720 yılına kadar, yâni 200 yılı aşkın bir süre varlıklarını korumuşlardır. Asurlu tüccarlar II. tabakada yaklaşık 90 yıl, Koloni devrinin geç safhasını teşkil eden Ib'de ise yaklaşık 110 yıl oturmuşlardır.²⁸

Res. 5: Boğa başlı küp
(T. Özgüç 2005, s.159)

Res. 6: Meyvelik
(T. Özgüç 2005, s.156)

24 Özgüç 1953, s. XII.

25 limular Asur'da bir yıl süreyle görev yapan yüksek dereceli memurlardır. Bu kişilerin tam olarak nasıl bir görev yaptıklarını bilmiyoruz. Görevde bulundukları sırada meydana gelen olaylar ve birtakım hukukî işlemler onların adlarıyla tarihleniyordu. Eski Yunan'daki eponimlik kurumunun buradan alındığı anlaşılmıştır.

26 Kültepe'de bulunan limu listeleri hakkında bkz. C. Günbattı 2008, s. 103-104

27 C. Günbattı 2008, s.107-110.

28 Bkz. C. Günbattı 2008, s. 117.

Res. 7: Kap içindeki tabletler (T. Özgüç 2005, s.48)

Her iki tabaka zamanında da Kaniş *kārum*'unda oturan Asurlu ve yerli tüccarlara ait Eski Asurca binlerce çivi yazılı tablet ele geçmiştir.²⁹ Kaniş *kārum*'unda daha kazılacak çok geniş bir alanın olduğunu dikkate alarak, pek çok belgenin de toprak altında bulunduğunu söyleyebiliriz. Belgelerin içeriklerinden Asurlular kadar profesyonel olmadıkları anlaşılan yerli tüccarların arşivlerinde ele geçen tablet sayısı Asurlular'inkine nispetle çok daha azdır. Asurlu büyük tüccarların evlerinde bir arşiv odası bulunuyordu. Tabletler burada pişmiş toprak kaplar içerisinde bulunmuştur (Res. 7). Yerinde kalmış kalıntılara göre tabletlerin sepetlere, torbalara veya ağaç sandık ve raflara da konulduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Arşivlerde, içine tablet konulan, üzerlerinde mühür sahiplerinin isimleriyle içindeki tabletin özetinin yazılı olduğu kil zarflardan bazıları açılmamış olarak bulunmuştur. Asurlular'a ait arşivlerde Asur'dan gönderilen belgelerle, Anadolu'dan Asur'a gönderilen belgelerin kopyaları saklanıyordu. Koloni sisteminin yönetildiği başkent

29 Kültepe'de şimdiye kadar yaklaşık 23 bin tablet bulunmuştur. Bunların 4500 kadarı yurt dışındaki çeşitli müzelerde bulunmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. C. Michel 2003, s. 3 v. d.

30 T. Özgüç 2005, s. 45.

Asur'da yapılan kazılarda bu dönemi aydınlatan herhangi bir belge bulunmadığı gibi, Anadolu'dan gönderilmiş tabletler de bulunamamıştır. Bu durum Kültepe tabletlerinin önemini daha da arttırmaktadır.

Tabletler arasında iş mektupları ve borç senetleri büyük grubu oluşturmaktadır. Mahkeme tutanakları, çeşitli kayıt ve listeler sık rastlanan belgelerdir. Daha az sayıda olmak üzere, evlenme-boşanma, evlatlık alma ve miras gibi aile hukukunu ilgilendiren belgelerle, köle, ev ve tarla satış senetleri bulunmaktadır. Tabletlerde özellikle Anadolu'nun yerli halkının günlük hayatı, edebiyatları, din ve inançları hakkında hemen hemen hiçbir bilgi yoktur.

Ülkemizde Kültepe tabletleri üzerinde ilk sistematik çalışmaları yapan bilim adamı Hocam Prof. Dr. Emin Bilgiç'tir. O ilk bulunan yayınlanmış veya yayınlanmamış 3 bin kadar tablet üzerinde çalışarak, Anadolu'nun yerli dillerine ait kelime malzemesini yer, tanrı, şahıs adları ve appellatifler bakımından tahlil ve tasnif etmiştir. Yaptığı filolojik değerlendirmeler sonucunda, Hititler'in Koloni devrinde Anadolu'da bulunduklarını daha o tarihlerde ortaya koymuştur.

Parlak Hitit kültür ve uygarlığının oluşmasında, yerli Anadolu kültürleri yanında, Koloni devrinde hayatın her alanında etkili olmuş Mezopotamya kültürüne ait unsurların payının da büyük olduğu inkâr edilemez.

Kültepe tabletleri, sadece Eski Anadolu tarihi için değil, Eski Mezopotamya tarihinin iyi bilinmeyen bir döneminin aydınlatılmasında da çok önemli kaynaklardır. Hititler, Hurri ve Urartular'dan kalan yazılı belgelerin de okunmasıyla, Anadolu tarihinin yaklaşık 1500 yıllık dönemi önemli ölçüde aydınlanmıştır. Diğer taraftan, Asur Ticaret Kolonileri devrinde, esasında ticarî de olsa, Asur-Anadolu arasındaki sıkı ilişkiler Anadolu'da kültürel, sosyal, ekonomik ve idarî alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu ilişkilerin şüphesiz en önemli sonucu Anadolu halkının yazıyla tanışması, yazı yazmasını öğrenmiş olmasıdır.

Kendisi de Mezopotamya'da çeşitli merkezlerdeki kazılara katılmış olan tanınmış düşünür Dr. H. Frankfort, Türkçe'ye de çevrilmiş bulunan "The Birth of Civilization in the Near East" adlı eserinde, "Mezopotamya ve ondan aldığı etkilerle uygarlığa adını atan Mısır dışında, uygarlık hiçbir yerde kendiliğinden bir iç gelişmenin ürünü olarak doğmamıştır. Uygur yaşam biçimi dünyaya, suya atılan bir taşın yarattığı genişleyen halkaları anımsatırcasına Yakındoğu'daki bu merkezden yayılmıştır." demektedir. Dr. H. Frankfort bu iddiasını elbette ki Mezopotamya ve Mısır'da ortaya çıkarılan binlerce belge ve kültürel kalıntının büyüğü altında söylüyordu. Aradan geçen 50 sene içerisinde Anadolu'da ortaya çıkarılan arkeolojik ve filolojik buluntular göstermiştir ki, Mezopotamya ve Mısır'ın yanında, Anadolu'da da uygarlık büyük ölçüde bir iç gelişmenin

ürünü olarak oluşmuştur. Bu arada, uygarlığın gelişmesinde önemli faktörler olan iklim, işlenecek toprak ve hammadde kaynakları bakımından Anadolu'nun Mezopotamya ve Mısır'dan çok daha uygun şartlar taşıdığı da gözden uzak tutulmamalıdır. İnaniyoruz ki, Eski Anadolu kültürleri gelecekte ortaya çıkarılacak yeni buluntuların ışığında yeniden yorumlanıp yazılacaktır.

M.Ö. 2. Bin Yılın Başlarında Anadolu'nun Siyasî Görünüşü

Başlangıçta, belge sayısının azlığından kaynaklanan bilgi eksikliği dolayısıyla, bazı Asurologlar Asur devletinin siyasî hâkimiyetinin Orta Anadolu'ya kadar uzandığından söz etmişlerdir.¹ Fakat sonraki yıllarda bulunan birçok belgeden kolonilerin oluşturulmasında ve tüccarların ticarî faaliyetlerini sürdürmelerinde Asur devletinin hiçbir Anadolu krallığı üzerinde siyasî veya askerî hâkimiyetinin söz konusu olmadığı açıklıkla anlaşılmıştır. Asur'daki şirketler adına veya doğrudan doğruya kendi hesaplarına ticaret yapan kolonist Asurlular ticarî girişimlerini tamamen Anadolu krallarının izinleri ve antlaşma kararları çerçevesinde yürütmüşlerdir.

Anadolu'da Asur'u başkentten gönderilen elçiler (*šipru ša ālim*) ve Kaniş'teki merkez koloninin yönetimi temsil ediyordu. Burada birbirinden çok farklı diller konuşan insanların nasıl anlaştıkları konusu ortaya çıkmaktadır. Yerli tüccarlara ait arşivlerde bulunan, çoğu aralarındaki borç-alacak işlemleri ile ilgili tabletlerin Anadolu kâtipleri tarafından yazılıp yazılmadığını bilmiyoruz. Fakat yerlilere ait tabletlerdeki yazının özensiz ve daha büyük boyutlarda olması, yerli halktan bazılarının Asur dilini ve yazısını öğrenmiş olduklarını ortaya koymaktadır. Tabletlerde Anadolu menşeli bir kelime olan *targumannum*² "tercüman" ve *rabi targumannē* "tercümanlar başı" tabirinin geçmesi iki halkın nasıl anlaştıklarına bir ölçüde açıklık getirmektedir. Ne yazık ki, şimdiye kadar yerlilerin dilinde yazılmış herhangi bir belge ele geçmemiştir.

Kültepe metinlerinde "Asurlu kimse" karşılığında "*mer Aššur*" sözü kullanılmıştır. Aşağıda tanıtacağımız antlaşma metinlerinde de "Kanişli" ve "Hahhumlu" kimseler *mer Kaniš / Hahhim* olarak anıldıkları halde, diğer Kültepe metinlerinde Anadolu kimse-lerden yaşadıkları şehrin sonuna aidiyet eki getirilerek "Kanişli", "Mamalı"... şeklinde bahsedilmiştir. Fakat Asurlular genel olarak "yerli kimse" karşılığında Asurca "dilsiz, aptal" anlamındaki *nuā'um* kelimesini kullanmışlardır. Ancak bu söz Anadolu'da hiçbir zaman aşağılayıcı anlamda bir yerlinin sıfatı olarak kullanılmamıştır.

1 Bu konuda bkz. E. Bilgiç 1948, s. 492.

2 *targumannum* önce Babilce'ye oradan da diğer Sami diller olan Aramca ve Arapça'ya ve dolayısıyla Türkçe'ye geçmiştir. Bu kelime İngilizce (dragoman), Almanca (Dragoman), Fransızca (drogman) gibi Batı dillerine de geçmiştir. Bkz. E. Bilgiç 1953, s. 52.

Anadolu'da Asur ticaret kolonisi (*kārum* veya *wabartum*) bulunan şehirler kabaca Elazığ ile Tuz Gölü'nün hemen batısı arasında dağılmışlardır (Harita 1).

Kaniş (Kültepe) ve Hattuş (Boğazköy)³ dışında Asurlular'ın Anadolu'da *kārum* veya *wabartum* olarak ticaret kolonileri kurdukları diğer şehirlerin yerleri kesin olarak tespit edilememiştir. Bunlar arasında, Eski Asurca tabletler bulunmuş olan Yozgat-Alişar'ın⁴, bir *wabartum*'u bulunan Amkuwa olduğu konusunda birçok bilim adamı hemfikirdir. Aksaray-Acemhöyük'te Prof. Nimet Özgüç'ün başkanlığında yapılan kazılarda⁵ ortaya çıkarılan büyük resmî yapılara ait kalıntılar, sanat değeri çok yüksek küçük buluntular ve Kaniş *kārum*'unun II ve Ib yapı katlarıyla çağdaş, bazıları çivi yazılı çok sayıda bulla⁶, Acemhöyük'ün *Puruşhattum* olma ihtimalini güçlendiren unsurlardır.

Sayıları kırkı bulduğunu söylediğimiz Asur kolonisi bulunan şehirler aynı zamanda bir krallığın merkeziydi. Bunların dışında, koloni bulunup bulunmadığını bilmediğimiz, fakat kral (*rubā'um*) veya kraliçesinden (*rubātum*) bahsedilen on beş kadar yer daha tanıyoruz. Metinlerde yer adlarından bazıları "ülke" (*mātum*) olarak tanımlanmaktadır.

Asur kolonisi bulunan şehirler (k. = *kārum*, w. = *wabartum*)

1. Amkuwa (w.)	11. Kaniş (k.)
2. Apum (k.)	12. Kuburnat (w.)
3. Badna (w.)	13. Kuşşara (w.)
4. Buruddum (k.)	14. Mama (w.)
5. Eluhut (k.)	15. Nihriya (k.)
6. Hahhum (k.)	16. <i>Puruşhattum</i> (k.)
7. Hanaknak (w.)	17. Şalahşuwa (k.)
8. Harzimna (w.)	18. Şamuha (w.)
9. Hattuş (k.)	19. Şalatuwar (w.)
10. Hurama (k.)	20. Şimala (w.)

3 Bir *kārum* merkezi olan Hattuş'ta Koloni devrinin geç safhasına (Ib) ait 74 tablet ele geçmiştir.

4 Alişar'da da Koloni devrinin geç dönemine tarihlenen 63 tablet bulunmuştur. Bu tabletler I.J. Gelb tarafından, *Inscriptions from Alişar and Vicinity* (OIP 27), Chicago, 1935'te yayınlanmıştır.

5 Acemhöyük kazıları halen Prof. Aliye Öztan tarafından yürütülmektedir.

6 Bullalar paket, çuval, kutu veya kap gibi bir nesnenin izinsiz açılmasına karşı mühürlenmiş kil topaklardır. Söz konusu nesne ile bağlanır ve ipin ucuna geçirilen yaş kil topak mühürlenirdi. Bullalar işlevleri bakımından günümüzde mühürlenmiş kurşunun veya kırmızı mumun yerini tutmaktadır.

21. Şinahutum (w.)	29. Ulama (w.)
22. Şupululiya (k. ve w.)	30. Upi (w.)
23. Tawiniya (k.)	31. Urşu (k.)
24. Tegarama (k.)	32. Uşşa (w.)
25. Timelkiya (k.)	33. Wahşuşana (k.)
26. Tişmurna (w.)	34. Waşhaniya (k. ve w.)
27. Tuhpiya (w.)	35. Zalpa (k. ve w.)
28. Turhumit (k.)	36. Zimişhuna (w.)

Kaniş *kārum*'unda bazı arşivlerde de tablet torbalarına bağlandıkları anlaşılan çok sayıda bulla bulunmuştur (T. Özgüç 2005, s. 47).

Asur kolonisi bulunan yerler dışında kral ve kraliçesinden bahsedilen yerler

1. Hamizānum	9. Marittum
2. Harsamna	10. Neneşsa
3. Hurumhaşşum	11. Palha
4. Kapitra	12. Qatra / Qattara
5. Kaştama	13. Şihwa
6. Lakimmişa	14. Şirmuin
7. Luhuzattiya	15. Tuwanua
8. Mardaman	

Ülke (*mātum*) olarak geçen yerler

16. Elmelme	6. Kaniş
1. Hahhum	7. Kunanamut
2. Hamatu	8. Kuşşara
3. Harabiş	9. Luhuzattiya
4. Hattuş	10. Lullu
5. Hiruh	11. Puruşhattum

12. Tahruwa

16. Şawit

13. Tuhpiya

17. Wahşuşana

14. Şalatuwar

18. Zalpa

15. Şarla

Elimizdeki binlerce yazılı belgeye rağmen, Hitit Devleti kurulmadan önce Anadolu'da yaşanan tarihî olaylar ve siyasî gelişmeler hakkında bilgi bulunan belge sayısı son derece kıttır. Çünkü Kültepe tabletlerinin çok büyük bir kısmı Asurlu tüccarların ticarî faaliyetlerine ilişkin bilgiler içermektedir. Tüccarlar ticaret yaptıkları yerlerdeki krallıklarla kişisel ve resmî nitelikte ilişkiler içerisinde oldukları halde, politik ve sosyal olaylardan ancak ticarî girişimlerini olumsuz olarak etkileyen bir gelişme ise bahsetmektedirler. Bunlar bulunulan şehirde isyan çıktığı veya taht kavgası olduğu; iş başındaki kralın öldüğü; yeni bir kralın tahta çıktığı; şehirde salgın hastalık baş gösterdiği⁷ gibi, asıl konu dışına çıkılarak satır aralarında verilmiş kısa ve dağınık bilgilerden ibarettir. Öyle ki, sadece isimlerini bildiğimiz bazı Kaniş krallarının saltanat sıraları ve yaptıkları işler hakkında çok az şey biliyoruz. Bu durum tabletlerin özel şahıslara ait arşivlerde ele geçmesinin tabii bir sonucudur. Heyecanla beklediği halde, şimdiye kadar Tep'e'deki sarayın arşivi ve *kārum*'daki, başta *bēt kārim* "*kārum* dairesi" olmak üzere, resmî nitelikteki belgelerin korunduğu binalar bulunamamıştır. Bir kaç örnek dışında kralların kendilerinden kalan veya doğrudan icraatlarıyla ilgili kaynaklardan yoksunuz.

Kültepe tabletlerinde şimdiye kadar, çoğu Kaniş'te hüküm sürmüş 10 kadar kralın ismi geçmektedir. Kaniş kralı Warşama'ya gönderdiği mektuptan⁸ tanıdığımız Mama kralı Anum-hirbi, bir borç senedinde öldüğü bildirilen Luhuzattiya kralı Azu⁹ ve bir diğer senette (Kaniş'te) krallığı ele geçirdiğinden bahsedilen Labarşa¹⁰ dışındaki kralların isimleri *iqqāti* belgeleri olarak adlandırılan, bir kral ve kraldan sonraki en yüksek dereceli görevli olan *rabi simmiltim* "*merdiven büyüğü*" tarafından onaylanmış kontratlarda geçmektedir. Bu belgelerin hepsi de Koloni devrinin geç safhasına aittir.¹¹

7 Metinlerde *mūtānum* olarak geçen salgın hastalıkların Asurlu tüccarların hareketlerini kısıtlayan önemli etkenlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. İlgili metinler için bkz. S. Çeçen 1995, s. 51 v. d.

8 Bkz. s. 30-33.

9 Kt. n/k 76: ¹²⁻¹⁴ i-nu-mi A-zu ru-ba-um ša Lu-hu-za-ti-a mi-tù..... "Luhuzattiya kralı Azu öldüğünde....." (V. Donbaz 1986, s. 152-153).

10 ICK I, 78: 2'-4') i-nu-mi Lá-ba-ar-ša ru-ba-ù-tám i-š-bu-tù-ni..... "Labarşa krallığı ele geçirdiği zaman....." (B. Hrozny 1952, Nr. 78).

11 İki Alişar'da olmak üzere (I. J. Gelb 1935, No.1 ve 49 A, B), şimdiye kadar 33 *iqqāti* belgesi bulunmuştur. Bunların çoğu V. Donbaz tarafından neşredilmiştir. Bkz. V. Donbaz 1989, s. 75 v. d.; 1993, s. 133 v. d.; 2004, s. 271 v. d.

Kaniş kralları baba-oğul İnar-Warşama ve Pithana-Anitta ile Harsamna kralı Hurmeli’yi *iqqāti* belgeleri dışında, aşağıda bahsettiğimiz Asur Ticaret Kolonileri devrinin siyasî tarihine ışık tutan çok az sayıdaki belgeden de tanıyoruz. Kaniş kralı Zuzu’dan ise sadece onayladığı belgeler vasıtasıyla haberdar oluyoruz.

Anitta ve Zuzu tarafından onaylanmış birkaç metinde bu kralların “büyük kral” (*rubā’um rabi’um*) unvanı ile anıldığını görüyoruz.

Bir *iqqāti* metninde Kaniş kralı Zuzu’dan “Alahzina’nın büyük kralı Zuzu” diye bahsedilmektedir. Buradan, ilk defa Alahzina diye bir yerin varlığını öğreniyoruz. M. Forlanini ve G. Kryszat Alahzina’yı Hititçe Lihzina (Hattice Lahzan) ile ilişkilendirmektedirler.¹²

Kaniş krallarının saltanat sırası hâlen tartışılmaktadır.¹³ Labarşa II. tabaka döneminden bildiğimiz tek kraldır. Ib safhasının ilk kralları hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Beş *iqqāti* belgesinden birisinde (Kt. n/k 32) *rabi simmiltim* unvanı taşıyan, diğerlerinde ise unvanı belirtilmeden, tek onay sahibi otorite olarak görülen Harpatiwa bir tarafa bırakılırsa, Kaniş krallarının saltanat sırası muhtemelen şöyledir:

İnar, Warşama, Pithana, Anitta ve Zuzu.

Kaniş *kārum*’unun II ve Ib tabakaları şiddetli bir yangınla tahrip edilmiştir. Ib’nin tahribi ile Kaniş’teki Asur kolonisi sona ermiştir. Prof. T. Özgüç, ateş yanarken ocağın üstünde terkedilmiş yemek tenceresine; pişirilmek üzere fırına yerleştirilmiş tabletlere; mutfaklarda ve kilerlerde dolu olarak bırakılmış erzak küplerine ve in situ durumunda bulunmuş eşyalara dikkati çekerek, kat sakinlerinin hiç beklemedikleri bir anda saldırıya uğramış olduklarını söylemektedir.¹⁴ Gerçekten de tüccarların ticarî ve hukukî girişimleri ile ilgili borç senetlerini ve mahkeme kayıtlarını bile bırakmış olmaları, saldırının aniden gerçekleştiğinin diğer önemli kanıtıdır. *Kārum*’da mezarlar dışında insan iskeletlerine rastlanmaması, düşmanla yüz yüze bir çarpışmanın yaşanmadığını, Asurlular’ın baskından hemen önce kaçıp kurtulduklarını göstermektedir.

Kültepe’nin siyasî tarihine ışık tutan bir belge Boğazköy- Hattuşa’da bulunmuştur. Hititçe yazılmış “Anitta tablet”i¹⁵ diye adlandırılmış bu önemli metinde anlatılanlardan, Kaniş *kārum*’unun II. tabakası zamanında Kaniş’i tahrip eden ülkenin Kızılırmak’ın Karadeniz’e döküldüğü bölgede aranan Zalpuwa¹⁶ olduğu konusunda önemli bir ipucu

2001 ve 2003 kazılarında bulunmuş 2 *iqqāti* belgesi basıma hazırlamakta olduğumuz bir kitapta yayınlanacaktır.

12 M. Forlanini 2004, s.377, n. 40; G. Kryszat 2008, s.208

13 M. Forlanini 1995, s. 123 vd. Krş. G. Kryszat 2008, s. 209-211.

14 T.Özgüç 1986, s. XV.

15 Bkz. E. Neu 1974, s. 12-13.

16 Anadolu ve Mezopotamya menşeli çivi yazılı kaynaklarda Zalpa, Zalpuwa Zalpah ve Zalwar gibi

bulunmaktadır. Hitit tarihinin başlangıç dönemi için son derece önemli bilgiler içeren bu metinden Anitta'nın babası Pithana'nın Kuşşara¹⁷ şehrinden hareket ederek, Kaniş'le aynı yer olduğu belgelenmiş Neşa¹⁸ şehrini bir gece baskınıyla ele geçirdiğini öğreniyoruz:

“Neşa kralı Kuşşara kralına savaş açtı. Kuşşara kralı (Kuşşara'dan) aşağıya çok sayıda (askerle) geldi. Neşa'yı geceleyin şiddetli bir hücumla zaptetti. Neşa kralını yakaladı ve Neşalılar'dan hiçbirisine kötülük etmedi. Onları kendisine ana, baba yaptı.” Metnin devamında çevre ülkelere karşı kazandığı zaferlerden övünerek söz eden Anitta, Zalpuwa ülkesi ile yaptığı savaşı şöyle anlatmaktadır:

*“Babam Pithana'dan sonra deniz kenarındaki Zalpuwa'ya bir sefer yaptım ve deniz kenarındaki Zalpuwa'yı yendim. Zalpuwa'daki denize kadar olan bütün yerleri zaptettim. Eskiden Zalpuwa kralı Uhna tanrı Şiu'nun (heykelini) Neşa'dan Zalpuwa'ya götürmüştü.”*¹⁹ Arkadan ben büyük kral Anitta tanrı Şiu'nun (heykelini) Zalpuwa'dan tekrar Neşa'ya getirdim. Zalpuwa kralı Huzziya'yı da sağ olarak Neşa'ya getirdim.” Bu bilgidен, Anitta kral olmadan önceki bir tarihte Zalpuwa'nın Neşa'yı ele geçirdiği anlaşılmaktadır.

telaffuzları birbirine çok yakın yer adları geçmektedir. Bunların lokalizasyonları hakkında çok farklı görüşler bulunmaktadır. Zalpuwa'nın Bafra'daki İkiztepe olduğu konusunda birçok araştırmacı görüş bildirmişlerdir. Bkz. Kh. Nashef 1991, s. 139-140; G. Barjamovic 2011, s. 107 v. d.

Boğazköy Hattuşa'da bulunmuş Hititçe bir metin (KBo XII, 2) Zalpuwa'nın yerinin tespiti için önemli bir kaynaktır. İlginç bir hikâyenin anlatıldığı bu metinle Kaniş ile Neşa'nın aynı yer olduğu da doğrulanmıştır: Kaniş kraliçesi bir defada otuz erkek çocuk doğurdu. O şöyle dedi: “Ne biçim (yaratıklar) doğurdum!” Tekneleri ziftle (ı) sıvadı ve çocukları içine koydu ve onları ırmağa bıraktı. Irmak onları Zalpuwa ülkesindeki denize götürdü. Tanrılar çocukları denizden aldılar. Onları büyüttüler. Aradan yıllar geçince kraliçe bu sefer bir defada otuz kız çocuğu doğurdu. Onları kendisi büyüttü. Erkek çocuklar tekrar Neşa'ya (gitmek üzere yola) çıkarlar ve eşek (leri) sürerler. Onlar Tamarmara şehrine geldiklerinde şehir halkı şöyle dedi: “Burada misafir odalarını ısıtınız ve bir eşek bir tane yavrular.” Çocuklar şöyle cevap verdiler: “Biz nereye vardysak bir kadın bir çocuk doğurur. Bizi ise annemiz bir defada doğurdu.” Bunun üzerine Tamarmara şehri halkı şöyle dedi: “İlk olarak Kaniş kraliçemiz de bir defada otuz kız çocuk doğurdu.” Bunun üzerine oğlanlar hemen ortadan kayboldular. Oğlanlar aralarında şöyle konuştular: “Kimi arıyoruz Annemizi bulduk. Gelin Neşa şehrine gidelim.” Neşa'ya geldiklerinde tanrılar onlara başka bir yürek verdiler. Anneleri oğullarını tanımadı ve kızlarını oğullarına verdi. İlk oğlanlar kız kardeşlerini tanımadılar. Sonuncusu tanıdı ve şöyle dedi: “Onları, kız kardeşlerimizi mi alacağız Onlara yaklaşmayın. Böyle bir hareket doğru değildir.” (Tabletin devamı kırkıktır).

Metinde bahsedilen ırmağın Kızılırmak, denizin ise Karadeniz olduğunda şüphe yoktur. (Çeşitli yerlerde işlenmiş olan bu metnin Türkçe çevirisi S. Erkut, “Hititlerden Eski Bir Anadolu Hikayesi” Argos Gemicileri 6, s. 21-24 ve S. Alp, “Hitit Çağında Anadolu”, Ankara, 2000, s. 56'da verilmiştir.)

17 Kayseri'nin güneydoğusunda bir yerde bulunan Kuşşara Erken Hitit tarihinin önemli şehirlerindendir. Hitit devletinin kurucusu sayılan I. Hattuşili saltanatının ilk yıllarını burada geçirmiştir (A. Ünal 2002, s. 66). Kuşşara'yı Kültepe tabletlerinden de tanıyoruz. Burada bir Asur kolonisi (wabartum) bulunuyordu.

18 Bu konuda bkz. S. Alp 1963, s. 371.

19 Eski Önasya'da krallıklar arasındaki savaşlarda galip gelen tarafın, yenilen tarafın, ilk sırada tapılan bir tanrısının heykelini de savaş ganimeti olarak götürmesi bir gelenektir.

Res. 8: Anitta'nın mızrak ucu

Anitta, daha sonra Hitit Devletinin başkenti olacak Hattuşa'yı da ele geçirip tahrip ettiğini şöyle anlatmaktadır:

“Hattuşa açlıktan kırılınca tanrım Şiu onu (Hattuşa'yı) tanrı Halmaşuit'e teslim etti. Onu geceleyin şiddetli bir saldırıyla aldım ve şehrin üzerinde yabani otlar yetişmesine izin verdim. Benden sonra kral olan birisi Hattuşa'yı yeniden iskan ederse, Göğün Fırtına Tanrısının lanetine uğrasın.”

Anitta Neşa'da çeşitli tanrılar adına tapınaklar yaptırmış ve şehri bir surla çevirmiş-tir. Anitta'nın dikkate değer bir icraatı da yaban domuzu, leopar, arslan, dağ keçisi ve geyik gibi 120 yabanî hayvandan oluşan bir hayvanat bahçesi kurmuş olmasıdır. Bu, bildiğimize göre tarihteki en eski hayvanat bahçesidir.

Anitta ile ilgili önemli bir buluntu da Höyük'te ele geçmiş olan, üzerinde “É.GAL Anitta rubā'im” “kral Anitta'nın sarayı” yazısı yer alan bronzdan bir mızrak ucudur (Res.8).

Konuştukları dili Neşumnili (Neşaca) veya Kanişumnili (Kanişçe) diye adlandırmış olmaları, Hititler'in ilk yerleştikleri yerin Kültepe-Kaniş/Neşa olduğunu göstermektedir. “Hitit” kelimesinin kökeninin Tevrat'taki “Hitti” sözünden geldiğine işaret eden bazı araştırmacılar, Tevrat'ta “Hitti” ve “Het oğulları” olarak geçen halkın (Tekvin, 49, 50) Anadolu Hititleri ile bir ilişkisinin olmadığını hatırlatarak, haklı olarak, Hititçe yerine Kanişçe /Neşaca denilmesi gerektiğini söylemektedirler.²⁰

1955 kazılarında Höyük'te, herhalde saraydaki arşive ait olan bir mektup bulunmuştur. Mama kralı Anum-hirbi'nin Kaniş kralı Warşama'ya gönderdiği bu mektup (Res. 9) Anadolu'da iki kral arasındaki yazışmaya dair tek örnektir. Aşağıda transkripsiyon ve tercümesi bulunan bu önemli belge K. Balkan tarafından ayrıntılı olarak işlenmiştir.²¹

20 Bkz. A. Ünal 2002, s. 39-40.

21 K. Balkan 1957, s. 6 v. d.

Kt. g/t 35

Öy. um-ma A-nu-um-hi-ir-bi / ru-ba-um
Ma-ma-i-ú-um-ma / a-na Wa-ar-ša-ma
ru-ba-im / Kà-ni-ší-im / qí-bi-ma /
ta-áš-pu-ra-am / um-ma a-ta-ma

5 Ta-i-ša-ma-<i>-ú-um / ur-dí-i
a-na-ku / ú-ša-pá-šu / ú a-ta
Sí-bu-ha-i-a-am / IR-{ra-ad}-kà
a-ta / ša-pí-šu // iš-tú-ma
Ta-i-ša-ma-i-ú-um / kà-lá-áb-kà-ni

10 a-mì-nim / iš-tí ša-ra-ni-e ša-ni-ú-tim
i-dá-ba-áb
<<ša-ni-ú-tim i-da-ba-áb>>
Sí-bu-ha-i-ú-um / kà-al-bi
iš-tí / ša-ra-ni-e / ša-ni-ú-tim

15 i-da-bu-ub / ru-ba-um / Ta-i-š[a-ma-i-ú-um]
a-na ša-al-ší-ni / ru-ba-im
i-tú-wa-ar / ki-ma! / be-el
nu-ku-ur-tí-a / i-du-kà-ni
ú Ta-i-ša-ma-i-ú-um

20 a-na ma-tí-i-a / im-qú-ta-ma
12 a-lá-ni-e-a / úh-ta-li-iq
al-pí-šu-nu / ú šé-ni-šu-nu
il5-té-qé / um-ma šu-ut-ma ru-ba-um
me-et-ma / hu-ha-ra-am

K. 25 al-té-qé / ki-ma / ma-tí-i-a
na-ša-ri-im / ú li-bi-im

Ay. ta-da-nim / ú ma-tí-i
iš-ta-ra-áp / ú qú-ut-ra-am
ub-ta-i-iš / i-nu-mì / a-bu-kà

- 30** I-na-ar / a-lam / Ha-ar-sá-am-na
 MU.9.ŠÈ il5-wi-ú / ma-tí-i
 a-na ma-tí-kà im-qú-tám-ma
 al-pá-am // ú-lu še-na-am
 iš-gi5-iš! / u4-ma-am / taš-pu-ra-am
- 35** um-ma a-ta-ma / a-mì-nim / ha-[ra-nam]
 lá tú-ša-ra-am / ha-ra-na[m]
 lu-še-er / ša pá!-e-ma /
 li-[li-ku-nim] / a-lá-am x [x x]
 ú [x x x x] ha-ra-n[am x x]
- 40** i[š-tú x x x ha-r]a-nam
 lu-[še-er x x x a-n]u-um-ma
 l[i-x-x-x x x iš]-tí / 17 a-wi-li
 š[u x x x x x] x
 x [x x x x x x]-x-šu-nu
- 45** [x x x x x]-nim
 [x x x x x] ma-tí-kà
 [x x x x x-t]ám ša ú-bi-lu-nim
 [x x x x x]-x-ma
 [x x x x ta-áš-pu-ra]-am
- 50** um-ma a-ta-ma / lu ni-it-ma
 ma-mì-tum / pá-ni-tum / e-ša-at
 DUMU ši-ip-ri-kà
- K.** a-na še-ri-a / li-li-kam
 ú DUMU ši-<ip>-ri-a / a-še-ri-kà
- 55** li-ta-lá-kam
- S.k.** Ta-ri-ku-ta-na ki-ma / KÚ.BABBAR / áb-na-tim / ik'-nu-uk-ma e-tí-zi-ib / a-ni-a-
 tum / a-na DINGIR-li dam-qá-a

“1-3 Mama rubā’um’u Anum-hirbi Kaniş rubā’um’u Warşama’ya şöyle söyler: 4-8“Sen bana bir mektup gönderdin (orada) şöyle dedin: ‘Taişamalı benim kölemdir, onu ben yatıştıracağım. Fakat sen kölen Sibuhalıyı yatıştırıyor musun? 8-12 ‘Madem ki Taişamalı senin köpeğindir, niçin başka krallarla münakaşa ediyor? 13-16 Benim köpeğim Sibuhalı diğer krallarla münakaşa ediyor mu? Taişamalı bir rubā’um mudur? Bizim aramızda üçüncü bir rubā’um olmalı mı? 17-23 Düşmanım beni yendiği zaman, Taişamalı ülkeme akın edip on iki şehrimi tahrip etti (ve bu şehirlerin) sığırlarını ve koyunlarını alıp götürdü. 23-24 O şöyle dedi: ‘rubā’um ölmüştür. 24-29 Bu sebepten avcının tuzağını kaldırdım’ O, ülkemi koruyacak ve beni cesaretlendirecek yerde, ülkemi yakmakla kalmadı, dumanı da pis kokuttu. 29-34 Baban İnar Harsamna şehrini dokuz yıl boyunca muhasara ettiği zaman benim halkım senin ülkeneye akın edip tek bir sığır veya koyun öldürdü mü? 34-37 Bugün sen bana mektup yazıp şöyle diyorsun: ‘Benim için yolu niçin serbest bırakmıyorsun?’ Yolu senin için serbest hale getireceğim (Onbir satır hasarlı) 49-51 Sen bana bir mektup gönderdin ve şöyle dedin: ‘Yemin edelim’. Önceki (ettiğimiz) yemin yeterli değil mi? 52-57 Senin elçin bana gelsin, sonra benim elçim sana gitsin. Tarikutana gümüş yerine taşları mühürleyip (burada) bıraktı. Bu (hareket) tanrılar (nazarında) iyi midir?”

İki komşu ülke Mama ve Kaniş arasındaki bazı siyasî olayların dile getirildiği bu mektup, Warşama’nın Anum-hirbi’ye yazdığı, elimizde bulunmayan bir mektubun cevabıdır. Anlaşıldığı üzere, Warşama mektubunda iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılmasını ve kervanlara kapatılan yolların açılmasını istemiştir. Anum-hirbi bu cevabî mektubunda Warşama’nın babası İnar zamanında Mama ile Kaniş arasında barış hüküm sürdüğünü, bunun kanıtının da İnar dokuz yıl boyunca Harsamna şehrini muhasara ettiğinde, kendisinin veya Mama’ya tâbi kralların fırsattan yararlanıp Kaniş topraklarında askerî faaliyetlerde bulunmadıklarını hatırlatmaktadır.

İnar’dan sonra oğlu Warşama’nın saltanatının ilk yıllarında iki ülke arasındaki dostluk sürmüştür. Fakat Anum-hirbi, mektupta ismi verilmeyen bir ülke ile savaşa girdiğinde, Warşama’nın vasalı Taişama kralı Mama’nın 12 şehrini tahrip etmiş, sığır ve koyunlarını alıp götürmüştür. Bunun üzerine Anum-hirbi Kaniş’ten gelen kervanlara yolları kapatmıştır. Şimdi Anum-hirbi karşılıklı olarak elçilerin gelip gitmesini teklif etmekte; yeni bir antlaşmaya gerek olmadığını, önceki antlaşmanın hâlâ yürürlükte olduğunu ve kervanların geçişine izin vereceğini belirtmektedir.

Geç Asur devri krallarından III. Salmanassar (M.Ö. 859-824) Monolit kitabesinde *“Amanos dağlarına çıktım. Sedir ve ardıç keresteleri kestim. Atalur dağına, Anum-hirbi heykelinin dikildiği yere gittim ve onun heykelinin yanına (kendi) heykelimi diktim.”*²² demektedir. Anum-hirbi’den yaklaşık 900 yıl sonra yazılmış bu kaynak, onun Güneydoğu Anadolu’da ve Kuzey Suriye’de geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuş, zamanın kudretli kralla-

22 Bkz. D. D. Luckenbill 1926, s. 216.

Res. 9: Mama Kralı Anum-Hirbi'nin mektubu

rından birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Krallığının merkezi Mama Asur- Anadolu arasındaki çok kullanılan bir kervan yolu üzerinde yer alıyordu. Bir Asur ticaret kolonisinin (*wabartum*) bulunduğu şehir Kahramanmaraş sınırları içerisinde aranmaktadır.²³ Şimdiye kadar ne Asur devleti ile Anadolu şehir krallıklarından herhangi birisi arasında, ne de iki Anadolu krallığı arasında yapılmış gerçek anlamda siyasî bir antlaşma metni elimize geçmiştir. Halbuki sonraki Hititler devrinden Hitit Devleti ile komşu ülkeler arasında yapılmış, sınırların tespiti; ortak düşmana karşı birlikte hareket; kaçakların veya suçluların teslimi; mevcut dostluğun pekiştirilmesi gibi konulara yönelik kararları içeren bir çok antlaşma metni bulunmaktadır.

23 G. Barjamovic 2011, s. 208

Asur'un elçilerinin (*šipru ša ālim*) bir Anadolu kralına hitâben yazdıkları, yakın bir zamanda yayınlayacağımız bir mektup (Kt. 01/k 217), devrin siyasî tarihi hakkında bilgiler edindiğimiz diğer önemli bir belgedir. Koloni devrinin geç safhasına tarihllediğimiz bu mektup, Harsamna²⁴ kralı Hurmeli'ye yazılmıştır. Anum-hirbi mektubunda Kaniş kralı Warşama'nın babası İnâr tarafından dokuz yıl boyunca muhasara edildiği belirtilen ve bu mektupla Anadolu'nun güçlü şehir krallıklarından olduğu anlaşılan Harsamna ile Kültepe tabletlerinde ikinci defa karşılaşırız. Harsamna komşu ülke Zalpa²⁵ ile savaş halindedir. İki Anadolu krallığı arasındaki mücadelede ünlü Asur kralı I. Şamşi-Adad, Hurmeli'ye karşı, asker de yollayarak Zalpa kralını desteklemiştir. Buna tepki gösteren Hurmeli yolları Asur kervanlarına kapatmıştır. Hurmeli Asur'a gönderdiği mektubunda muhataplarından, Zalpa kralına yardım etmemesi için Asur kralının ikna edilmesini istemiştir. Fakat Hurmeli'nin mektubu daha Asur'a ulaşmadan şamşi- Adad ölmüş ve yerine oğlu İşme-Dagan kral olmuştur. Asur'daki bu önemli gelişme yüzünden bir süre Harsamna'ya elçiler gönderilememiştir. Elçiler, Zalpa kralına yardım etmemesi konusunda kralı ikna için defalarca huzuruna çıktıklarını; ayaklarına kapanarak büyük kral Hurmeli ile kötü olmaması için yalvardıklarını yazmaktadırlar. Elçiler bütün çabalarına rağmen kralı ikna edemediklerinden yakınmakta ve hediye olarak kıymetli kumaşlar gönderip, yolları açması için Hurmeli'yi kararından vazgeçirmeye çalışmaktadırlar.

Uluslararası diplomatik yazışmaya ait elimizdeki en eski ve tek örnek olan bu mektup, Asur devletinin Anadolu krallıkları arasındaki çatışmalardan kendi çıkarları doğrultusunda yararlandığının ipuçlarını vermesi bakımından da dikkate değer bir belgedir

Yolların kervanlara açık tutulması ve güvenliği Asurlu tüccarlar için hayati önem taşıyordu. Nitekim Asur'dan Anadolu'ya teftiş ve emirlerin yerine getirilmesi için gönderilen ve Asur ile yerel krallar arasındaki resmî ilişkileri en üst seviyede yürütmekle yetkili olan elçilerin, Hurmeli'nin yolları kapatmasıyla telaşa kapılmaları Asurlular'ın uğradıkları zararın büyüklüğünü göstermektedir. İhtiyaçları olan malları elde etmelerinin buna bağlı olduğu bilinciyle Anadolu kralları, Asur kervanlarının güvenlik içinde seyahat etmelerini sağlamaya yönelik tedbirler almışlar ve yaptıkları antlaşmalarla bu konuda sorumluluk üstlenmişlerdi. Fakat, mutlaka ciddi anlaşmazlıklar sebebiyle, uğra-

24 Harsamna'nın lokalizasyonu hakkında yeni bir şey söyleyecek bilgiye sahip değiliz. Kemal Balkan Harsamna'nın, Anitta tabletinde Neşa (Kaniş)'nin düşmanı olarak geçen ve Anitta tarafından tahrip edilen Harkiuana ile aynı şehir olabileceğini söylemektedir. Bkz. K Balkan 1957, s. 63.

Harsamna'nın geçtiği metin yerleri için bkz. Kh. Nashef 1991, s. 53.

25 Bir Asur ticaret kolonisinin bulunduğu Zalpa Asur-Anadolu arasındaki çok işlek bir kervan yolu üzerinde bulunmaktadır. Hitit hanedanının kurucusu I. Hattuşili (M.Ö. 1650-1620) Zalpa'yı zaptederek yakıp yıkmıştır (A. Ünal 2002, s. 68).

Bu önemli merkez Fırat'ın batı kıyısında, Adıyaman civarında bir yerde aranmaktadır. Bkz. G. Barjamovic 2011, s. 122.

yacakları zararı göze alarak, zaman zaman yolları kervanlara kapattıklarını okuyoruz. Bu eylem Asurlular’a karşı kullandıkları önemli bir kozdu. Anum-hirbi mektubunda okuduğumuz üzere, aralarında anlaşmazlık bulunan yerel krallar da düşman ülkeyi ekonomik bakımdan sıkıntıya sokmak için birbirlerine karşı yol kapatma eylemine başvuruyorlardı.

Komşu ülke kralları zaman zaman, ortak düşman saydıkları bir krallığa karşı aralarında anlaşarak birlikte hareket etmişlerdir. Ne yazık ki sadece on satırı korunmuş olan, bir mektuba ait olduğu düşünülen küçük bir parçada Orta Anadolu’da bulunan beş krallıktan söz edilmektedir. Yazılanların önemi dolayısıyla bu metin tekrar tekrar yayınlanmış ve yorumlanmıştır.²⁶ Amkuwa, şinahuttum ve Kapitra kralları güçlerini birleştirerek Hattuş kralına isyan etmişlerdir. Müttefikler herhalde Kaniş kralının da kendilerine destek olmasını istemektedirler.

Asurlular’ın bazı yazışmalarında da Anadolu krallıkları arasında yaşanan çatışmalara değinilmektedir. Krallıklar arası savaşlar veya bulunulan ülkede çıkan iç karışıklıklar yüzünden tüccarlar, ticarî faaliyetlerini sürdürmeleri konusunda çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Hukuk bahsinde ele aldığımız bir metinde (Kt. n/k 504), adı belirtilmeyen bir krallıkla Tawiniya krallığı arasındaki düşmanlıktan söz edilmektedir. Tawiniya lehine casusluk yaptığı gerekçesiyle aranan Asurlu’nun yerine rehin olarak diğer bir tüccar hapse atılmıştır. Bunun üzerine o yerin *kārum*’undan bir heyet kral ve kraliçenin huzuruna çıkarak, tutuklu Asurlu’nun suçsuzluğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar.

Birçok mektupta, mektubun yazarı muhatabını, ülkedeki savaş durumundan veya taht kavgasından bahsederek, can güvenliklerinin olmadığını, barış sağlanıncaya kadar bulunduğu şehre gelmemesi için uyarmaktadır.

Aşşur-bani Aşşur-imitti’ye bulunduğu şehirdeki karışık durumu ve muhatabının nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda şunları yazmaktadır:

“İkuppia’nın ve İnna-Su’en’in tabletlerine ve senin bana yazdığın babamızın naruqqum hesabının ödenmesine dair tabletlerine ne oldu? Burada kral sikkatum²⁷’dan gelmiştir. Şehirde isyan var ve başlarımız için korkmaktayız. Bölgeden Bira ve Zuza düşmandırlar.

Bölgeden kimse çıkamıyor. Silahları ile bizi uzaklaştırdılar. Mümkün olduğu kadar yolda tabletler düzenlenmesin ve alacakımıza 1 talent gümüş (bile) borçlanmayalım. Ülke

26 Moskova’da bir müzede bulunan bu metin üzerinde yapılan çalışmalar için bkz. M.T. Larsen 1972, s. 100-101.

27 sikkatum hakkında bkz. C. Günbattı 1999, s. 81-82.

huzura kavuştuğunda ve kral onunla antlaşma yaptığında tabletler herhangi bir yerden ulaş (tırıl)acak.....”²⁸ diye yazmaktadır.

Hahhum’da oturan bir Asurlu Kaniş’teki meslektaşına yazdığı aşağıdaki mektupta şehirdeki karışıklık hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir:

CCT 4, 30a

¹a-na Ġ-na-a qí-bi-ma ²um-ma E-lá-lí-ma ³a-li-kà-ni I-dí-Ku-bu-um ⁴ù ELLAT-sù 10.tum ša Ha-hi-im ⁵ù a-na-ku a-na É.GAL-lim ⁶ni-ta-na-li-ma ru-ba-ù ⁷ki-ma i-ta-pu-lim i-ta-na-p[u]-lu-ni-a-tí ⁸a-ma me-eh-ra-at ⁹ma-mì-tim ša [ù-bi]-lu-ni-a-tí-ni ¹⁰a-na kà-ri-im lá-pu-ta-nim ¹¹ù ší-[ki-tám]ni-im-gu₅-ur-šu-nu-ma ¹²a-wi-lu-ù i-ta-ba-al-ku-tù ¹³LUGAL da-me e-ta-pá-áš-ma ¹⁴ku-sí-šu lá ta-aq-na-at ¹⁵ší-ik-na-tum a-hu-ra ¹⁶[r]u-ba-ù i-na ba-ri-šu-nu ¹⁷i-ta-tù-lu a-bi a-ta ¹⁸be-li a-ta ki-ma ¹⁹ṭup-pá-am kà-ru-um ²⁰iš-me-ù-ni mu-hu-ur-šu ²¹té-er-tí kà-ri-im ²²ù té-er-ta-kà li-li-kam-ma ²³lá tal-kam

“1-2 İnnāya’ya Elali şöyle söyler: ‘3-6 Ben geldikten sonra İdī-Kubum ve onun, Hahhum’un on kişilik meclisi ve ben birçok defa saraya çıktık. 6-7 Prensler (doğrudan cevap vermek yerine) bize tekrar tekrar (kaçamaklı) cevap verdiler. 8-11 İşte onların bize, kârum’a yazmak için getirdikleri yeminin kopyası. Bizim elçimiz onlarla anlaştı. 12 Adamlar (halk) baş kaldırdı. 13-15 Kral kan döktü ve tahtı emniyette değildir. Durum gittikçe kötüleşiyor. 16-17 Prensler birbirlerine bakıyorlar (aralarında) ittifak yapıyorlar. 17-20 Lütfen, kârum bu mektubu okuduğunda ona başvuru. 20-23 Kârum’un ve senin talimatın bana gelsin. (Fakat) sen buraya gelme.....”

Mektubun yazarı şehirdeki isyanın ticarî girişimlerini etkileyeceğinin farkındadır. Muhatabına bu konudaki kaygılarını bildirmekte ve onu Hahhum’a gelmemesi için uyarmaktadır.

Bir başka mektupta da Hahhum’daki karışıklıktan şöyle bahsedilmektedir:

“Eğer saray sizden aşı’um-taşı hakkında sorarsa, o zaman 10 gün içinde ona cevap vermelisiniz. Şöyle söyleyin: ‘Hahhum’da isyan devam ettiği için o şimdiye kadar alıkonuldu’”²⁹

28 Kt. 92/k 526: ²... mî-nu-um ša a-na ³ṭup-pé-e ša Ġ-ku-pí-a ⁴ù Ġ-na-Sù-en₆ ⁵ù ṭup-pé-e ⁶ša ša-be-e ša na-ru-uq a-bi₄-ni ⁷ša ta-áš-pu-ra-ni a-na-kam ⁸ru-ba-um i-sí-kà-tim ma-qí-it-ma ⁹i-na qé-ra-ab a-limki sí-hi-tum ¹⁰ša-ak-na-at ¹¹ù a-na qá-qá-da-tí-ni ¹²pá-al-ha-ni iš-tù GÁN-lim ¹³Bi-ra ¹⁴ù Zu-za na-ak-ru-ma ¹⁵a-na GÁN-lim ma-ma-an ¹⁶ù-ša-am ¹⁷lá i-li-e a-na kà-ki-im ¹⁸qá-tí-šu-ma uš-té-ne-sù-ni-a-tí-ma ¹⁹a-sù-ri i-na me-té-qí-im ²⁰ṭup-pu-ù mî-ma i-ni-pí-šu-ma ²¹KÚ.BABBAR, GÚ a-na um-mî-a-ni-ni ²²e ni-hi-bi-il₅ i-nu-mi ²³ma-at i-ša-li-mu ²⁴ù ru-ba-um iš-tí-šu i-ra-ku-sù ²⁵ṭup-pu-ù a-a-e-ma i-li-ku (S. Çeçen 2002, s. 67-68).

29 CCT 4, 42a: ¹³..... šu-ma a-ší-e-im ¹⁴É.GAL-lum ¹⁵i-qá-bi₄-a-ku-nu-tí ¹⁶a-dí 10 u₄-me i-ta-pá-lá-šu ¹⁷um-ma a-tù-nu-ma ¹⁸ki-ma i-na Ha-hi-im ¹⁹sí-hi-tù-ni a-ší-a-tí ²⁰a-dí u₄-[mi-im a-nim] ²¹ik-[ta-lá]

1992 kazılarında ortaya çıkarılan büyük bir arşivin sahibi Kuliya'ya iki meslektaşının yazdığı aşağıdaki mektupta Wahşuşana sakinlerinin (Asurlular kastediliyor olmalı) şehri terk ettiklerini duyduklarını, bu yüzden Tawiniya'da beklemek zorunda kaldıklarını bildirmektedirler. Açıkça söylenmese de, şehirde siyasî karışıklık çıktığı, Asurlular'ın can güvenliklerinin tehlikede olduğu anlaşılmaktadır.

KT 5, 15

¹ a-na Ku-li-a ² qí-bi₄-ma um-ma ³ Al-pi-lí ù A-šur-lá-ma-si ⁴ šál-ma-ni ⁵ i-Ta-wi-ni-a ⁶ wa-áš-ba-ni ⁷ ni-iš-ta-na-me ⁸ wa-áš-bu-tum ⁹ ša Wa-ah-šu-ša-na ¹⁰ i-ta-sù-nim ¹¹ a-dí ² u₄-me-e ¹² za-ku-sà ni-ša-me-ma ¹³ a-le ¹⁴ ni-pá-nu-ù ¹⁵ ni-ša-pá-ra-ku-um ¹⁶ ta-ma-lá-ke ¹⁷ ša qá-tí-kà ¹⁸ Al-pi-lí ¹⁹ ù-ša-al ²⁰ li-ba-kà ²¹ lá i-pá-ri-id

“¹⁻³ Kuliya'ya, Alpili ve Aşşur-lamassi şöyle söyler: ‘⁴ Biz iyiyiz. ⁵⁻⁶ Biz Tawiniya'da oturuyoruz (bekliyoruz). ⁷⁻¹⁰ Wahşuşana halkının şehrin terk edeceğini duyduk. ¹¹⁻¹⁵ İki gün içinde daha kesin bilgi öğrendiğimizde sana tekrar yazacağız. ¹⁶⁻¹⁹ Senin kontrolün altındaki sandıkları Alpili araştırarak. ²⁰⁻²¹ Endişe etme!”

İddin-Aşşur adlı Asurlu babasına, “Puruşhattum ülkesinde olduğu gibi Wahşuşana'da da karışıklık olduğu için Wahşuşana'ya gidemedim ve bakırın Wahşuşana'da depo edilmesi hakkında bir karar varamadım. Beş gün içerisinde kesin bir haber duyacağım ve Wahşuşana'ya gideceğim”³⁰ diye yazmaktadır.

Kaniş'te oturan Usur-şa-Aşşur'a neresi olduğu belirtilmeyen bir şehirden İli-idi'nin yazdığı aşağıdaki mektup Asurlu tüccarların Anadolu'da karşılaştıkları zorlukları yansıtan güzel bir örnektir.

AKT I, 78

¹ a-na Ú-šur-ša-A-šur qí-bi-ma ² um-ma DINGIR-i-dí-ma a-ma-la ³ tù-ša-hi-zi-ni a-na É.GAL-lim ⁴ e-li-ma té-i-ra-tí-kà a-du-ù-ma ⁵ um-ma ru-ba-um-ma ma-la ⁶ ù-na-hi-du-šu-ni a-wa-tí-a ù-kà-al ⁷ um-ma ru-ba-um-ma a-šu-mi KÚ.GÍ ⁸ ù ša Šu-lu-a-at té-er-tám ub-la-ni ⁹ a-na Wa-ah-šu-<ša>-na a-ša-pá-ar ¹⁰ ù pé-er-dam ù-šé-ba-al ¹¹ a-pu-tum a-na Wa-ah-šu-ša-na ¹² šé-ep-kà la ta-ša-kà-an a-dí ¹³ ru-ba-am Pu-ru-uš-ha-tí-am ¹⁴ ù Ú-šu-na-la-<i>-am ù ¹⁵ Wa-ah-šu-ša-na-i-am ra-bi ¹⁶ sí-ki-tim ù-ta-mu-ù ¹⁷ ù-la i-la-kam a-na-kam ¹⁸ i-ma-at Ša-ar-la ¹⁹ ša-bu-a-i-ù ha-ra-na-am ²⁰ ù-kà-i-lu-ni-a-tí-ma i-ša-áb-tù-ni-a-tí ²¹ 1 TÚG ku-ta-nu-um SÍG₅ ut-ru-um ²² a-na-ku [x] Í-la-áp-ta É ²³ tám-kà-ri-im ni-sí ù mì-ma ²⁴ ša na-áš-a-ni-ni i-ša-áb-tù-ma ²⁵ ù ni-a-tí ù-ta-ší-ru-ni-a-tí ²⁶ um-ma ru-ba-um-ma a-ša-pá-ar ²⁷ Šu-lu-a-at

30 KTH 1: ² ki-ma ³ ma-at Pu-ru-uš-ha-tim ⁴ lu Wa-ah-šu-ša-na sà-ah-a-at-ni ⁵ a-ší-a-tí a-na Wa-ah-šu-ša-na ⁶ lá e-tí-iq-ma ⁷ mì-li-ik URUDU ša i-na ⁸ Wa-ah-šu-ša-na na-ad-ù ⁹ lá am-li-ik-ma a-na ¹⁰ [5 u₄]-me za-ku-sà a-ša-me-ma ¹¹ [a-na W]a-ah-šu-ša-na ¹² [e-tí-i]q (J. Lewy 1930, Nr. 1).

ù A-bi-i-lí ²⁸ a-ši-a-ku-nu ù-ta-ru ù KÚ.GÍ ²⁹ a-na-ku-ma ù-ša-ba-šu-nu ³⁰ Ú-şur-ša-A-şur
mì-ma la i-da-an ³¹ ru-ba-um SĠG₅ e-ta-ù ³² um-ma šu-ut-ma lá i-ha-da-ar ³³ a-[dí] ha-ra-
na-am ù-še-šu-ru-šu-ni ³⁴ a-na-kam A-mu-ur-qá-tí-Íštar ³⁵ la-šu ni-ša-pá-ar-šu-ma ³⁶ i-na
la-mu-na šu-ma ³⁷ i-ta-al-kam a-na ma-la ³⁸ té-er-tí-kà ³⁹ e-pá-áš sù-a-tim ša ta-aq-bi-a-ni
⁴⁰ um-ma ru-ba-um-ma mì-šu-um ⁴¹ lá ù-še-bi-la-ši-na

“1-2 İli-idī Usur-şa-Aşşur’a şöyle söyler: 2-4 ‘Talimatın gereğince saraya çıktım ve senin haberlerini bildirdim.’ 5-6 Kral şöyle dedi: ‘Ona verdiğim söz gereğince sözümü tutacağım.’ 7-10 Kral ayrıca şöyle söyledi: ‘Altına ve Şuluat’ın getirdiği habere gelince, Wahşuşana’ya mektup yazacağım ve katırı (?) göndereceğim.’ 11-12 Lütfen Wahşuşana’ya ayağını basma! 12-17 rabi sikkitim Puruşhattum kralına, Uşşunilam’a ve Wahşuşanalı’ya (Wahşuşana kralına) yemin edinceye kadar o buraya gelmeyecek. 17-20 Burada, Şarla ülkesinde Şabu’alılar bize yolu kapadılar ve bizi alıkoydular. 21-25 Çok kaliteli bir kutānum-kumaşı (için) ben ve İlapta tüccar dairesinden talepte bulunduk ama onlar taşıdığımız her şeyi alıkoydular fakat, bizi serbest bıraktılar. 26-29 Kral şöyle söyledi: ‘aşı’um-taşınızı size iade etmeleri için şuluat ve Abi-ili’ye yazacağım ve altını onlara ben ödeyeceğim. 30 Usur-şa-Aşşur hiçbir şey ödemeyecek.’ 31-32 (Bu arada) kral iyi bir haber verdi. O şöyle diyor: ‘Üzülmesin!’ 33-35 Onlar yolu serbest bırakıncaya kadar burada Amur-qāti-Íštar bulunmayacak. 35-39 Ona yazacağız ve..... talimatın gereğince hareket edeceğim. 39-41 Bahsettiğin değirmen taşları için kral şöyle diyor: ‘Niçin onları bana göndermedi?’”

Mektubun alıcısı Usur-şa-Aşşur ile, söz verdiği değirmen taşlarını henüz göndermemiş olsa da, ismi belirtilmeyen yerin kralı arasındaki ilişkilerin iyi olduğu anlaşıl-maktadır. Onun talimatı doğrultusunda hareket eden İli-idī ve beraberindekilerin şarla ülkesinde geçişleri engellenmiş ve tutuklanmışlardır. Daha sonra serbest bırakılmışlar fakat mallarına el konulmuştur. İli-idī karşılaştıkları sorunları kralla anlatarak ondan yardım dilemektedir.

Bazı mektuplarda tüccarlar muhataplarına, bulundukları yerin kralının veya saray görevlilerinin kendilerine ticarî girişimleri ile ilgili konularda zorluk çıkardıklarını ve birtakım bahanelerle mallarına el koyduklarını yazmaktadırlar. Aşağıda bu konuda bazı örnekler sunuyoruz:

Dadaya meslektaş İnnāya’ya yazdığı mektupta şöyle söylemektedir:

“Burada benim alıkonulduğuma gelince. Ben Naduhtum’da bulunuyorum. 10 kere kral ve veliahtın (?) huzuruna çıktık ve ben şöyle söyledim: ‘Sen beyimsin bana yol (izin) ver.’ O şöyle cevap verdi: ‘(Kanış kārūm’unun) elçileri seni saraya kefil olarak gösterdiler.’”³¹

31 TC 3, 75: ³ a-dí ša a-na-kam ⁴ kà-al-a-ku-ni i-na ⁵ Na-du-ùh-tim wa-áš-ba-ku ⁶ a-dí 10 a-na ru-ba-im ⁷ ù

Zalpa kralı, bir köle meselesini bahane ederek Kaniş'te bulunan Aşşur-imitti'nin ⅔ mina [x] *şeql* altınına, bronzdan bir eşyasına ve yününe el koymuştur. İlgili mektubun (TC 3, 85) yazarı İli-älum, Aşşur-imitti'nin talimatı üzerine, yanına, herhalde Kaniş *kārum*'undan gönderilen elçiye de alarak kralın huzuruna çıkarlar. Hediye olarak getirdikleri 9 *şeql* altını sunarlar ve el koyduğu malların kendilerine verilmesini isterler. Kral, miktarı belirtilmeyen gümüşün kayıp olduğundan bahisle, iadesi istenen mallara niçin el koyduğunu açıklar ve bu durumu *kārum*'a bildirmesini söyler. Haberin *kārum*'a iletilmesinden sonra İli-älum ve elçi birkaç kere saraya çıkarlar, fakat kral onları 20 gün boyunca oylar. Sonunda kendilerini kabul eden kral, “*Siz gidin, kayıp malların sahibi buraya gelsin. Ona (sadece) kırmızı yünü vereceğim*” der. Asurlular el konulan malların aslında tapınağa ait olduğunu söyleyince kral yumuşar ve Būr-Nūnu adlı kimsenin kendisine borcu olduğu için altını vermeyeceğini, fakat diğer malları iade edeceğini söyler. Kral konunun halli için birkaç kere *kārum*'a haber gönderdiği halde, görüşmeye yanaşmadıkları için kızgındır.

Nerenin olduğu belirtilmeyen kral el koyduğu tüccarlara ait eşekleri ve bakırı serbest bırakmış, fakat katırı alıkoymuştur. Bu mektupta dikkate değer şöyle bir ifade de geçmektedir: “*Kral bizden 4 mina kalay istedi. O şöyle diyor: ‘Korkmayın! Kalayı bana getirin. Ben gümüşü size verinceye kadar kalayı bana teslim etmeyin!’*”³² Anlaşılan tüccarlar saraya getirdikleri malların parasını her zaman kolayca alamıyor olacaklar ki, kral, parasını ödmeden kalayı teslim almayacağını güvencesini vermektedir.

Bu ve benzeri örneklerle bakarak, bütün yerel kralların Asurlu tüccarlara ve temsilcilerine karşı her zaman merhametsiz ve zorbaca davrandıkları düşünülmemelidir. Özellikle büyük tüccarların kral ve yüksek dereceli memurlarla doğrudan görüşebildiklerini biliyoruz.

Hatta, örnek sayısı az da olsa bazı kralların tüccarlarla sıradan birisi gibi ticarî ilişkiler içerisinde olduklarını ve onlara karşı son derece tavizkâr bir tutum sergilediklerini görüyoruz. Bu konudaki ilginç bir örnek Tuhpiya kralının İtūr-ili adlı Asurlu'ya yazdığı mektuptur.³³ Mektupta kral, İtūr-ili'nin kendisine gönderdiği iki cins kumaşın parasını ödediğini belirttikten başka, İşme-Aşşur adlı bir diğer tüccarın kendisine getirdiği *amūtum* ve kutānum cinsi kumaşın fiyatı olarak 100 *mina* Tuhpiya bakırı verdiğini yazmaktadır. Fakat İşme-Aşşur fiyatı az bulduğundan bakırı almayı reddetmiştir. Bunun üzerine kral

ší-na-hi-li-im né-li-ma ⁸ um-ma a-na-ku-ma ⁹ be-lí a-ta ha-ra-nam ¹⁰ dí-nam um-ma šu-ut-ma ¹¹ ki-ma qá-ta-tim ¹² ší-ip-ru É.GAL ¹³ i-dí-nu-ni-kà

32 Kt. n/k 1637: ¹⁶...4 ma-na AN.NA ¹⁷ ru-ba-um e-ri-iš-ni-a-tí ¹⁸ um-ma šu-ut-ma lá pá-al-ha-tù-nu ¹⁹ AN.NA be-lá-ni-ma a-dí KÚ.BABBAR ²⁰ a-da-na-ku-nu-tí-ni AN.NA ²¹ lá ta-da-na-nim....[S.Çeçen 1990b, s. 140-142].

33 Kt. 85/k 27:C. Günbattu 1999, s. 75-76.

adı geçen tüccara verilmek üzere, 50 *mina* Tuhipiya bakırı, 30 *mina* iyi cins bakır ve 2 kap yağ vermiştir. Yâni fiyat arttırılarak İşme- Aşşur memnun edilmiştir.

Nerenin olduğu belirtilmeyen bir kral tarafından Kaniş *kārum*'una yazılmış bir mektupta³⁴ kral *kārum*'a, “Ben sizin oğlunuzum; siz benim babalarımısınız” diye hitap etmekte ve birkaç kere yazdığı halde kendilerinden cevap alamadığını bildirmektedir. Bu arada, satın alınan malları gönderdiğini ve bunların fiyatının tespitini onlara bıraktığını yazmaktadır.

Koloni devrinin büyük küçük şehir devletlerinden oluşan Anadolu'nun siyasî yapısı dikkate alınır, tüccarlar ve Anadolu'daki Asurlu otoriteler belki de bazı küçük ülkelerin krallarını kişisel dostluk, rüşvet ve ticarî baskı gibi türlü yollarla kendilerine bağımlı hale getirmiş olabilirler.

Elimizdeki örnek sayısı az da olsa Anadolu'daki bazı siyasî olaylardan, Asurlular tarihlemede kullandıkları için haberdar oluyoruz. Meselâ, sıradan bir borç mukavelesindeki, “Gümüşü (borç olarak) Labarşa krallığı ele geçirdiği zaman aldılar.” bilgisinden Labarşa'nın Kaniş tahtına oturduğunu öğreniyoruz.

Birden fazla borç-alacak işlemlerinin kaydedildiği “memorandum” diye adlandırılan metinlerden birinde, “10 *mina* bakır Huzuzum'un oğlu Aşşur-bâni'dedir. Kaniş savaşından itibaren birer *mina* faiz ilâve edecek.”³⁵ şeklinde bir cümle yer almaktadır. Kaniş'le belirtilmeyen bir krallık arasındaki savaş Asurlu tüccarları öyle derinden etkilemiş ve hafızalarında yer etmiş olacak ki, bu olay borcun başlangıç tarihi olarak belirlenmiştir. Metinde geçen *limum* adlarından³⁶, Kaniş'teki savaşın II. tabaka zamanında, M.Ö. yaklaşık 1890 yılında olduğunu da tespit edebiliyoruz.

Anum-hirbi ve Hurmeli'ye yazılmış mektuplar ve diğer birçok belge, Hitit Devleti'nin kurulduğu M.Ö. 1650 yıllarına kadar Anadolu'da şehir devletleri tarzında siyasî bir yapılanmanın bulunduğunu ortaya koymaktadır. Anlaşıldığı üzere şehir devletleri *rubā'um* olarak anılan krallar tarafından yönetiliyordu. Metinlerde *rubātum* denilen kraliçelerden de söz edilmektedir. Bazı metinlerde bunların hangi krallığın kraliçesi oldukları da belirtilmiştir. Fakat hiçbir yerde kraliçenin adı verilmemiştir. Devlet yönetiminde kraliçelerin de yetki sahibi oldukları çok açıktır. Bu konuda sonraki sayfalarda ayrıntılı biçimde ele aldığımız bir mahkeme tutanağı (Kt. n/k 504) ve kaçakçılıkla ilgili bir mektup (ATHE 62) özellikle dikkate değer bilgiler içermektedir. Burada cevaplandırılması gere-

34 Kt. h/k 317: İ. Albayrak 2008, s. 113-114.

35 Kt. n/k 1429: ¹² 10 ma-na URUDU KÍ A-şur-ba-ni ¹³ DUMU Hu-zu-zi-im iş-tù ¹⁴ nu-ku-ra-tim ša Kà-ni-iš ¹⁵ 1 ma-na. TA ší-ib-tám ù-ş[a-áb] (S. Çeçen 1992, s. 50-54).

36 Südāya, Al-tāb ve Aşşur-damiq adlı limu'lar limu listesinin (KEL A'nın) 82, 83 ve 84. sırasında bulunmaktadır.

ken önemli soru şudur: Koloni devrinin geç safhasında Anadolu'da Hurmeli gibi, Asur kralına kafa tutacak kadar kudretli krallar hüküm sürdüğü halde, göçmen bir kavim olan Hititler Anadolu'daki güçlü birçok şehir devletini bertaraf ederek nasıl merkezî bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır? Bunun sırrını henüz bilmiyoruz. Ancak şu çok iyi biliniyor ki, Hititler devletlerini kurmadan çok önce Anadolu'ya gelmişlerdi, Kültepe'de ve çok muhtemeldir ki diğer birçok şehirde yerli halkla ve Asurlu tüccarlarla yan yana oturuyor ve onlarla sosyal ve ticarî ilişkiler içerisinde bulunuyorlardı.

Ekonomi ve Ticarî Hayat

Daha M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibaren, Asur ile Anadolu krallıkları arasında yapılmış, hiçbir şekilde siyasî niteliği olmayan antlaşmalarla ilk ülkeler arası ticaretin gerçekleştirilmiş olması ekonomi tarihi için önemli bir gelişmedir. Gerçekten de Kültepe tabletleri zengin içerikleri sebebiyle Eski Yakındoğu'nun ekonomi tarihinin yazılmasında en başta değerlendirilmesi gereken kaynaklardır.

Oluşturulmuş bir koloniler sistemi içerisinde ırk, dil ve kültürleri bakımından birbirlerinden çok farklı kavimlere mensup olsalar da, bir arada yaşamının ve karşılıklı alışverişin tabîî bir sonucu, Asurlu tüccarlarla Anadolu halkı sıkı bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Ancak ticarî ve sosyal ilişkiler dışında, bir Asurlu ile Anadolu birisinin ortak iş veya yatırım yaptıklarına dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Bazı bakımlardan karmaşık gibi görünse de, ticarî faaliyetlerin her safhasında düzgün işleyen bir sistemle karşılaşıyoruz. Ticarî malların nakli, gümrük işlemleri, vergiler ve resmî kurumlara yapılacak çeşitli ödemeler, fiyatların belirlenmesi, kredi ve bir çeşit bankacılık işlemleri vb. konular neredeyse günümüzde uygulanan usuller çerçevesinde yürütülmüştür.

Sistemin düzgün bir şekilde işlemesi için kolonilerde geniş bir memur kadrosuna sahip birtakım kurumlar oluşturulmuştu. Bunlar ticaretin her safhasının organizasyonu, ortaya çıkan hukukî anlaşmazlıkların çözümü, koloniler arası irtibatın sağlanması ve yerel krallıklarla olan ilişkilerin yürütülmesi gibi idarî, hukukî ve politik alanlarda görev üstlenmişlerdi.

Kültepe tabletleri üzerinde çalışan çoğu Asurolog öteden beri, kuralları Asur ile Anadolu şehir krallıkları arasında yapılmış antlaşmalarla belirlenmiş ticaretin karşılıklı kazanç temeline dayanan dostça girişimler olduğunu söyleye gelmişlerdir.¹ Konuya ekonomik açıdan baktığımızda, ticaretin iki tarafın da lehine bir sonuç doğurduğunu söylemek zordur.

Asurlu tüccarlardan çeşitli adlar altında alınan vergiler ve başta kıymetli kumaşlar olmak üzere, Anadolu'da ihtiyaç duyulan malların saraylara kadar gelen kervanlardan kolayca ve çoğu defa piyasa değerlerinden daha ucuza alınması gibi gelir ve çıkarların sarayları ve yabancı tüccarlarla işbirliği halinde görülen aristokrat sınıfı ilgilendirdiği açıktır.

1 K.R. Veenhof 1982, s.147.

Yerli halkın geniş çapta ithal mal satın almaları veya birkaç istisna dışında, aldıkları malın ticaretini yapmaları söz konusu değildi. Yâni Asurlu tüccarların asıl müşterisi saray ve çevresi idi. Esasen yukarıda antlaşma kararlarını yorumlarken değindiğimiz gibi, Asurlu tüccarlara tanınan ayrıcalıkların ve verilen tavizlerin görünürdeki sebepleri resmî ve kişisel kazançlarla ilgili olmasının dışında, temel sebep Anadolu'daki kalaya olan ihtiyaçtı. Bazı tabletlerde “*Burada kalaya çok ihtiyaç vardır*” denilmektedir. Kalay bakırla karıştırılıp bronz yapmak için gerekliydi. Birbirleriyle zaman zaman şiddetle mücadeleye girişen şehir krallıkları, silah yapmakta kullanılan bu stratejik madeni elde etmek için Asurlular'a büyük tavizler vermişler ve onların antlaşmalara aykırı bazı davranış ve uygulamalarına herhalde göz yummak zorunda kalmışlardır.

Anadolu'da hem ihracatçı hem de ithalatçı olarak faaliyet gösteren Asurlu tüccarlar (*tamkârum*) Asur şehrinde oturan “*ummiānum*” denilen büyük sermayedarların ortakları (*tappūtum*) veya acenteleri idi. *ummiānum*lar tüccarların yanında, bir firmaya (*ellutum*) bağlı olarak daha küçük çapta ticaret yapan “*šamallā'um*” denilen tüccarlara da kredi verirdi. Lügatlerde “tüccar yardımcısı” olarak tanımlanan bu kimseler, yakın zamanlara kadar Anadolu'da köy köy dolaşarak, bir eşek veya at arabasında taşıdıkları ayna, tarak, iğne, incik boncuk gibi ufak tefek eşya satan çerçilerle karşılaştırılabilir.² Anadolu'daki tüccarların çoğu baba-oğul, kardeş veya yakın akrabalarıydı. Bunlar Anadolu'daki ticarete de katılıyorlar yün, bazı kumaşlar, bakır ve hububat alıp satıyorlardı.

Tüccarlar daha fazla kâr etmek için sermayelerini (*be'ülātum*) birleştirerek ortak yatırımlara girişirdi. Oluşturulan ortak sermayeli şirketler, aslında “torba, çuval” anlamındaki *naruqqum*³ olarak anılmaktadır. Katılımcılar *naruqqum* sözleşmesi gereğince bu torbaya hissesine düşen parayı koyardı. İlgili bir metinde şunları okuyoruz:

“Aşşur-idî Amur-İştar'a *naruqqum* için 1 ½ mina altın verdi. O (Asur'a) gidecek ve şehirde 1 ½ mina altını onun *naruqqum* hesabına ait tablette tüccarın adını kaydedecek. Aşşur-idî'nin altını *naruqqum*'da bir hisse teşkil edecek. (Şahitler).”⁴

Ortak sermaye ile yapılan ticaretten elde edilen kâr ortaklar arasında paylaşılırdı. İsteyen ortak yatırdığı parayı geri alabilir veya hissesini bir başkasına devredebilirdi.

2 Hammurabi Kanununun 97-100. maddeleri bir *šamallā'um* ile kendisine kredi veren tüccar arasındaki ticarî ve hukukî ilişkiler hakkındaki kararları içerir. Bir *šamallā'um* (ticaret için) gittiği yerde zarar ederse, borç aldığı anaparayı tüccara ödemek zorundadır (Mad. 102). Eğer yolda soyulursa, tanrı adına yemin ederek serbest kalacaktır (Mad. 103).

3 Kültepe tabletlerinde yaklaşık 120 litrelik bir hububat ölççeği olarak da geçer.

4 AKT I 68: ¹ 1 ½ ma-na KÚ.GÍ ² a-na na-ru-qí-im ³ A-šur-i-di ⁴ a-na mur-İştar i-dí-in ⁵ i-lá-ak-ma i-na ⁶ a-limki i-na ⁷ 7up-pí-im ⁸ ša-na-ru-qí-šu ⁹ 1 ½ ma-na KÚ.GÍ ¹⁰ šu-um DAM.GÀR-ri-im ¹¹ i-lá-pá-at KÚ.GÍ ¹² ša A-šur-i-di ¹³ qá-tí na-ru-qí-im ¹⁴ e-pí-iš (şahitler).

Naruqqum sisteminin temel amacı tüccarların dışarı açılmalarını kolaylaştırmak ve uzun vâdeli yatırımlar yapmalarını sağlamaktı. Genellikle gümüşle yapılan yatırımların nasıl geriye döndüğü hakkında fazla bir bilgimiz yoktur.

Bazı tüccar ailelerinin nesiller boyu Anadolu'da oturmuş olduklarını biliyoruz. Nitekim elimizdeki ev satış sözleşmeleri birçok Asurlu'nun Kaniş'te ev (*bētum*) satın alarak yerleştiklerini göstermektedir. Aşağıdaki belge Asurlu bir çiftin Kaniş'teki evlerini Asurlu bir kadına sattıkları hakkındadır. Düzenlenen sözleşmede evin ilk sahibinin yerli bir kimse olduğu belirtilmektedir.

Kt. 91/k 522

¹ É ša Íštar-lá-ma-sí ² ù A-šūr-DÚG ³ a-na 2 ½ ma-na ⁴ KÚ.BABBAR a-na ⁵ Ša-lim-ma i-dí-nu-ma ⁶ KÚ.BABBAR ší-im É-šu-nu ⁷ A-šūr-DÚG Íštar-lá-ma-sí ⁸ ša-bu-ù ⁹ É-bé-tù ¹⁰ ša Ša-lim-ma ¹¹ šu-ma ma-ma-an ¹² a-na É-bé-tí i-tù-a-ar-ší-im ¹³ A-šūr-DÚG ù Íštar-lá-ma-sí ¹⁴ ù-bu-bu-ší ¹⁵ DUB-pá-am ša ší-im ¹⁶ É-bé-tí a-ni-ù-tim ¹⁷ ša ku-nu-uk nu-a-im ¹⁸ be-el É pá-nim A-šūr-DÚG ¹⁹ a-na Ša-lim-ma i-dí-in ²⁰ ÍGÍ ²¹ UTU-ba-ni ²² [ÍGÍ] A-šur-ma-lik ²³ [ÍGÍ] Sù-en⁶-SĪPAD

"¹⁻⁸ Íštar-lamassî ve Aşşur-tâb kendilerine ait evi 2 ½ mina gümüşe Şalimma'ya sattılar ve evlerinin fiyatı (olan) gümüşle Aşşur-tâb ve Íštar-lamassî tatmin edildiler. ⁹⁻¹⁰ Ev Şalimma'nındır. ¹¹⁻¹⁴ Eğer birisi ev için ondan hak talebinde bulunursa, Aşşur-tâb ve Íštar-lamassî onu temizleyecek (konuyu halledecek). ¹⁵⁻¹⁹ Evin ilk sahibi Anadolulu'nun mühriyle mühürlü, bu evin fiyatının (kayıtlı) olduğu tableti Aşşur-tâb şalimma'ya verdi. ²⁰⁻²² şahitler: Şamaù-bâni, Aşşur-malik (ve) Su'en-re'i.⁵

bētum "ev" kelimesi Mezopotamya kaynaklarında olduğu gibi Kültepe tabletlerinde de geniş anlamda "mal, mülk" hatta "firma" karşılığında kullanılmıştır. Ev satış sözleşmelerinde satış fiyatları arasında büyük fark bulunması, satılan her *bētum*'un sıradan bir ev olmadığını, bazılarının çiftlik özelliği taşıyan bir işletme veya ticarî amaçla kullanılan bir yapı olduğunu göstermektedir.⁶

İki halk arasındaki sıkı ticarî ilişkiler süreç içerisinde kaçınılmaz olarak sosyal ve kültürel bağlamda ilişkilerin de kurulmasına yol açmış; pek çok Asurlu Anadolu yaşam tarzını benimsemiştir. Asurlular'ın Anadolu halkı ile kaynaşmalarında Anadolu'da yaptıkları evliliklerin şüphesiz büyük payı bulunuyordu. Özellikle Koloni devrinin geç safhasında bazı Asurlular'ın çocuklarına yerli isimler verdiklerini görüyoruz. Anlaşılan yerli kızlarla evlenmiş tüccarlardan bazıları Asur'a dönmeyip Anadolu'da yerleşmişlerdir.

⁵ K.R. Veenhof 2003, s. 693.

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. C. Günbattı 1989, s. 58.

Babanın ölümünden sonra kardeşler arasında miras paylaşımından doğan anlaşmazlıkların ele alındığı bazı metinler de bu konuda bizi aydınlatmaktadır. Kaniş'te yerleştiği anlaşılan bir Asurlu'dan kalan mirasın iki oğlu arasında paylaşılması hakkındaki bir metinde kardeşlerden birisi, *"Babamızın vasiyeti gereğince Kaniş'teki ev, hizmetliler ve mobilyalar bana aittir. Geri kalan hissem için geleceğim ve Kaniş'teki evi göreceğim."*⁷ demektedir.

Anadolu'daki tüccarların Asur'daki eşleri veya kız kardeşleri onların bir iş ortağı gibi her türlü ticarî ve hukukî işlerini yürütüyorlardı. Bu arada kocalarının veya kardeşlerinin gelir ve giderlerini yakından takip ve kontrol ediyorlardı. Bu konuda bazı kadınların ön plana çıktıkları görülmektedir. Bunlardan birisi Kaniş'in büyük tüccarlarından Ennum-Aşşur'un karısı Nuhşâtum'dur. Kocasını bir mektubunda onu, *"çok para harcadığım (hakkında) niçin aptalca şeyler yazıyorsun"*⁸ diye azarlamaktadır. Diğer bir mektubunda da çeşitli ailevî konular üzerinde durduktan başka, Nuhşâtum'a şöyle yazmaktadır:

*"Mektubumu dinlediğin günde baltaları, çekiçleri, kemerleri, ayakkabıları, süpürgeleri (?), çeşitli erkek ayakkabılarını seyahate çıkışına kadar buraya gönder. Nabritum torbalarını ve keten (torbayı da) buraya gönder."*⁹

Bu metinler Anadolu'ya bilinenler dışında daha pek çok malın Asur'dan getirildiğini göstermektedir.

Kaniş'teki, şimdiye kadar ortaya çıkarılmış en büyük arşivin sahibi olan tanınmış tüccar Usur-şa-İştâr'ın kız kardeşleri Şimat-Su'en ve Akadia da ailenin ticarî faaliyetleri içinde aktif olarak yer alan kadınlardı. Her ikisi de ağabeyleri Usur-şa-İştâr ve diğer kardeşleri Hunia ile her konuda haberleşiyorlardı.

İhraç edilecek malların sağlanması ve bunların Anadolu'ya sağlam bir şekilde ulaştırılması için sarılması, paketlenmesi, eşeklere yüklenmesi gibi büyük bir çabayı ve malî kaynağı gerektirmiş olan işlerde büyük sorumluluk kadınlara düşüyordu. Gerektiğinde kadınların da mühürledikleri senetler korunmak üzere kendilerine bırakılıyordu. *bêt âlim* "şehir dairesi", *bêt limim* "limum dairesi" gibi resmî kurumlara muhatap oluyorlardı.

7 I 705: K. Hecker-G. Kryszat 1998, s. 278-279.

8 AKT 3, 80: ²⁶ ki-ma KÜ.BABBAR ma-dam-ma ²⁷ ag-t[á-a]m-ru mi-šu-um a-wa-tim ²⁸ li-[lá-tim] ta-áš-ta-na-pi-ri-im

9 AKT 3, 79: ¹⁸ i-na ¹⁹ UTUši tup-pí-i ²⁰ ta-ša-me-i-ni pa-ší ²¹ na-ki-pí i-š-ra-tim ²² še-na-tim sí-sí-ni ²³ a-ni-ki mi-ma še-na-tim ²⁴ ša za-ak-ri-im ²⁵ a-na ha-ra-ni-a ²⁶ a-na wa-ša-i-a še-bi₄-lim ²⁷ na-áb-ri-a-tim ²⁸ ša i-lá-tim ²⁹ ki-ta-a-am ³⁰ ra-bi-tám še-bi₄-lim

Birçok mektupta, karşılaştıkları çeşitli zorluklardan dolayı bunalmış kadınların, kocalarına veya kardeşlerine sitemlerini okuyoruz. Sık sık, onların Asur'a gelip aileye sahip çıkmalarını istemektedirler.¹⁰

Bazı Anadolu kadınların da ticarî faaliyetlerde bulunduklarını görüyoruz. Bunlar arasında en tanınmışı Madawada adlı kadındır.¹¹ Yerli bir kadını köle olarak satın aldığı bir metin (Kt. o/k 39) dışında, onunla ilgili diğer bütün metinler gümüş ve tahıl alacağı hakkındaki senetlerdir. Onun yerli üç kişiden alacağı 1 mina gümüş, 30 çuval tahıl ve 60 ekmek hakkındaki, 6 kişinin mührünün yer aldığı açılmamış zarf aşağıda sunulmaktadır:

Kt. o/k 40

¹ KİŞİB İ-ri-ši-im KİŞİB Ha-pu-a-šu ² KİŞİB Pé-ru-a KİŞİB Ta-mu-ri-a ³ KİŞİB Ta-li-a KİŞİB İ-a-ta-al-kà ⁴ 1 ma-na KÚ.BABBAR 30 na-ru-uq ⁵ ½ ŠE ½ GİG 60 NİNDA ⁶ i-še-er Ta-mu-ri-a ⁷ Ta-li-a ⁸ ù İ-a-ta-al-kà ⁹ a-ši-ti-šu ¹⁰ Ma-da-wa-da tí-šu ¹¹ iš-tù ha-mu-uš-tim ¹² ša kà-ši-im ša qá-té ¹³ İ-ku-pí-a İTU.KAM ša sà-ra-dim ¹⁴ li-mu-um ša qá-té ¹⁵ En-na-Sù-en₆ ù-tá-tam ¹⁶ a-na ši-bi₄-it ni-ga-lim ¹⁷ i-du-nu KÚ.BABBAR a-na ¹⁸ ha-ar-pi-im! iš-qù-lu šu-ma ¹⁹ lá iš-qù-lu 1 ma-na-um ²⁰ ½ ma-na i-sà-hu-ur-šu-nu-tí ²¹ KÚ.BABBAR i-qá-qá-ad ²² i-na kà-ar-pi-ti-im ša Ma-da-wa-da ²³ i-ma-da-ad ²⁴ šál-mi-šu-nu ²⁵ ra-ki-is

"¹ İrişum'un mührü, Hapuaşu'nun mührü, ² Perua'nın mührü, Tamuria'nın mührü ³ Talia'nın mührü, Yatalka'nın mührü. ⁴⁻¹⁰ Tamuria, Talia ve karısı Yatalka'dan Madawada 1 mina gümüş, yarısı arpa yarısı buğday (olmak üzere) 30 çuval tahıl ve 60 ekmek alacaktır. ¹¹⁻¹⁵ İkuppia'dan sonraki kaşşum-memurunun haftasından itibaren, şa sarratim ayı; Enna-Su'en'i takip eden limum'un senesi. ¹⁵⁻¹⁷ Tahılı orak tutma zamanında verecekler. ¹⁷⁻¹⁸ Gümüşü (ise) hasat zamanında ödeyecekler. ¹⁸⁻²⁰ Eğer ödemezlerse bir mina'ya ½ mina ilâve edecekler. ²¹⁻²⁵ Gümüş onların hayatta olanlarının başlarına bağlanmıştır. (Tahıl) Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek (ler)."¹²

Tüccarlar Anadolu'ya getirdikleri malları gümüş ve altın karşılığında satıyorlardı. Asur'a taşınan gümüş ve altın ihtiyaç duyulan ham madde ve ihraç edilecek malların satın alınması için harcanıyordu. Zira Anadolu'ya ihraç edilen birçok mal çevre ülkelerden getiriliyordu.

Eski Mezopotamyalılar gibi Anadolu'luların ihtiyaçları olan malları çevre ülkelerden sağladıkları veya oralarda mal sattıkları konusunda girişimde bulunup bulunmadıklarını bilmiyoruz. Hammadde kaynaklarının bolluğu ve yerli krallıkların en fazla ihtiyaç duydukları kalayı saraylarına kadar getiren Asurlu tüccarlardan sağladıkları dikkate

¹⁰ Bu konudaki bazı metinler için bkz. C. Günbattı 1992, s.128-129.

¹¹ İ. Albayrak 1998, s.1-14'de Madawada'nın ticarî işleriyle ilgili 8 metin yayınlanmıştır.

¹² İ. Albayrak 1998, s. 4-6.

alındığında, Anadolu tüccarların böyle bir ticarî faaliyetin içerisinde olmadıklarını söyleyebiliriz.

Çok büyük ağırlıklarda gümüş ve altının ve bazı kıymetli taşların Asur'a taşınmasının Anadolu'nun fakirleşmesi anlamına geldiği açıktır. Tüccar Usur-şa-İştar'ın bir mektubunda (Kt. n/k 761) 2 *mina* (1 kg.) altının harcandığından, bir diğerinde (Kt. n/k 690) kendi mührüyle mühürlenmiş 50 *mina* (25 kg.) saflaştırılmış gümüşü (kardeşi) Hunia'nın Asur'a getirdiğinden söz edilmektedir. Büyük tüccarlardan Ennum-Aşşur, aralarında karısı Nuhşätum'un da bulunduğu kimselere hitaben yazdığı üç mektubundan ilkinde 1 talent gümüşün kendisine verildiği, diğerinde 1 veya 2 talent tartıldığı, üçüncüsünde ise 4 talent 40 *mina* gümüşü Asur'a gönderdiğini yazmaktadır.¹³ Sadece son örnekte 140 kg. gümüş Asur'a taşınmıştır.

Kültepe'nin geç safhasına ait tablet sayısının II. tabakada bulunanlara göre çok az olması¹⁴ ve buna bağlı olarak bilgi eksikliği sebebiyle, öteden beri Asur-Anadolu arasındaki ticaretin bu dönemde gevşediği iddia edilmiştir. Fakat özellikle 2001 yılı kazılarında bulunan, henüz yayınlamadığımız tabletlerin ışığında, belki II. tabakadaki yoğunlukta olmasa da, bu dönemde de ticaretin canlılığını koruduğunu söyleyebiliriz. Asur ile bazı Anadolu krallıkları arasında ticarî antlaşmalar yapılmış olması bunun önemli bir delilidir.

2001 Ib tabletleri bu geç dönemde yerli halkın ticarî hayatta etkin bir biçimde yer aldıklarını göstermektedir. Bu tabletler II. kata ait olanlardan farklı olarak, silindir ve damga mühürlerle damgalanmıştır. Damga mühür baskılarının sahiplerinin Anadolu kimseler olması da¹⁵ bunu doğrulamaktadır. Örnek sayısı az da olsa, Asurlular ve yerliler artık yazışmaktadırlar. Kaldı ki yazıyla ilk defa karşılaşan yerli halkın bütün ticarî faaliyetlerinin belgelendiği düşünülemez. Şurası çok açıktır ki, Kaniş *kārum*'u koloni devrinin geç safhasında da merkezî konumunu korumuştur.

Ticareti Yapılan Mallar

Asurlu tüccarların Anadolu'ya geliş nedeni ihtiyaç duydukları malları elde etmekten çok, önemli bir kısmını Babilonya'dan sağladıkları anlaşılan kumaşları ve dışarıdan bir yerlerden ithal ettikleri kalayı pazarlamaktır. Yâni Asurlular'ın ticaretteki rolü daha çok komisyonculuğa dayanıyordu.

13 AKT 3, 85, 80, 82.

14 Kültepe'de Ib katında şimdiye kadar bulunan tablet sayısı 500 kadardır.

15 T. Özgüç 2005, s. 44.

Kumaşlar

Asur'dan Anadolu'ya ihraç edilen mallar arasında 40 kadar çeşidini bildiğimiz kumaş (*şubātum*) ve elbiseler (*lubūšum*) başta gelmektedir.¹⁶ Bunlar arasında kilim, cicim vb. dokumaların da bulunduğunu zannediyoruz. Ticareti yapılan kumaş türleri arasında üçünün Anadolu'da dokunduğunu biliyoruz. Bunlar *pirikannum*, *saptinnum* ve *menu-niānum* cinsi kumaşlardır.¹⁷ Bunların en tanınanı *pirikannum* kumaşı olup, metinlerde Mama, Luhuzattiya ve Kaniş şehirlerinde üretildiğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Sık geçen kumaşlardan birisi olan kutānum'un Anadolu'da mı yoksa Asur'da mı dokunduğu ve Arapça'dan dilimize geçmiş olan "keten" kelimesi ile ilgisinin olup olmadığı tartışılmıştır.¹⁸ Kumaş çeşitleri arasında Abarna kumaşı, Akad kumaşı, Talhat kumaşı gibi, üretildikleri yerin ismi ile anılanlar da bulunmaktadır.

Kumaşların dokunmasında ve ihracı ile ilgili işlerde kadınlar sorumluluk üstlenmişlerdi. Anadolu'ya çeşitli cinsten kumaşlar gönderen 20 kadar kadın tanıyoruz. Bunların Anadolu'daki kocalarıyla veya kardeşleriyle yazışmalarında kumaşlarla ilgili konular geniş bir yer tutmaktadır. Bu mektuplarda kumaşların kalitesi ve ölçüleriyle ilgili olarak kadınların sık sık tenkit edildiklerini, onların ise gönderdikleri kumaşların parasını zamanında alamadıkları ve bu yüzden geçim sıkıntısına düştükleri için yakındıklarını okuyoruz.¹⁹ Tanınmış tüccar Uşur-şa-İştār'ın kız kardeşi Şimat-Su'en bir mektubunda, evde yiyecek ve içecek bir şey kalmadığını, "boş bir kilerde oturmaktayım"²⁰ diye açıklamaktadır.

Tüccarların Anadolu'da ticarî faaliyetlerini sürdürmeleri büyük ölçüde Asur'dan sağlanan mal akışına bağlı idi. Sevkiyatta zaman zaman mal temininden kaynaklanan aksamalar oluyordu. Bir mektupta (CCT 3, 20) Lamassī adlı kadın Pūšu-kēn'e istediği kumaşları gönderemediği için kalbinin kırılmamasını, çünkü kendisi ve ev halkı için elbiseler yapmak zorunda kaldığını; elindeki kumaşları bir sonraki kervanla göndereceğini bildirmektedir.

Anadolu'ya gönderilen kumaşların bazen büyük miktarlarda olması, bunların tamamının bir evde dokunamayacağını düşündürmektedir. Anlaşılan bir kısım kumaş Asur pazarlarından toplanıyordu.

Anadolu'da saraylar kaliteli kumaşların (*şubātum raqqatum*) bir kısmı üzerinde veya tamamında ilk satın alma hakkına sahiptiler. Kumaşların değeri ince veya kalın

16 Kumaş çeşitleri için bkz. K.R. Veenhof 1972, s. 144 v. d.

17 K.R. Veenhof 1972, s. 124-128.

18 E. Bilgiç 1953, s. 47; krş. K.R. Veenhof 1972, s. 145.

19 Bu konuda bazı örnekler için bkz. C. Günbattı 1994, s. 194.

20 Kt. n/k 720: ⁴¹⁻⁴² i-na hu-ur-šī-im e-ri-im-ri-im wa-āš-ba-ku

dokunmuş olmaları ve kullanılan yün miktarı ile yakından ilgiliydi. Bazı mektuplarda kumaşa daha fazla yün ilâve edildiği bildirilmektedir.

Metinlerde, ince / kaliteli olmaları ve renkleri (siyah veya beyaz) dışında, kumaşları birbirinden ayıran özellikler hakkında hemen hemen hiç bir şey söylenmemektedir. Bir kumaşın dokunması hakkında bilgi bulunan tek örnek, Puzur-Aşşur adlı bir Asurlu'nun Waqartum adlı kadına yazdığı mektuptur.

TC ¾, 17

6 şù-ba-tám qá-at-na-am 7 ša tù-šé-bi-li-ni 8 ša ki-ma šu-wa-tí ep-ší-ma 9 iš-tí A-šur-i-dí šé-bi₄-li-ma 10 ½ ma-na KÚ.BABBAR lu-šé-bi₄-lá-ki-im 11 ša šù-ba-tim pá-na-am 12 iš-té-na-ma li-im-šu-du 13 la i-qá-tu-pu-šu 14 šu-tù-šu lu ma-da-at 15 i-šé-er pá-ni-im 16 šù-ba-tim ša tù-šé-bi₄-li-ni 17 ša-áp-tám 1 ma-na. TA 18 ra-dí-i-ma lu qá-at-nu 19 pá-na-am ša-ni-a-am 20 i-li-la li-im-šu-du 21 šu-ma ša-ar-tám i-ta-áš-ù 22 ki-ma ku-ta-nim li-iq-tu-pu-šu 23 a-ba-ar-ni-a-am 24 ša tù-šé-bi-li-ni 25 la ta-tù-ri-ma ša ki-ma 26 a-mì-im lá tù-šé-bi₄-li-im 27 šu-ma té-pí-ší ša ki-ma 28 a-ma-kam al-ta-áp2-tù ep-ší 29 šu-ma šu-ba-tí qá-at-nu-tim 30 la ta-kà-ší-dí a-ša-me-ma 31 a-ma-kam a-ší-mì-im 32 ma-du ša-mì-ma 33 šé-bi₄-li-im ga-am-ra-am 34 šù-ba-ta-am 35 ša té-pí-ší tí-šé i-na <a>-mì-tim 36 lu ù-ru-uk-šu ša-ma-né 37 i-na a-mì-tim lu ru-pu-šu

6-9 “Bana gönderdiğin kumaş iyidir, aynı kumaştan dokumaya devam et ve (onları) bana Aşşur-idi ile gönder. 10 Ben sana (her parça için) yarım mina gümüş göndereceğim. 11-14 Kumaşın bir yüzünü tarasınlar, onu kırkmasınlar ve dokuması sıkı olsun. 15-18 Bana gönderdiğin önceki kumaşa oranla her (parça için) fazladan bir mina yün daha işle, fakat onları ince tut. 19-20 Diğer tarafı hafifçe taranabilsin. 21-22 Eğer hâlâ tüylüyse, bir kutânüm kumaşı gibi kırılabilsin. 23-26 Bana gönderdiğin Abarna kumaşının benzerinden bir daha gönderme. 27-28 Eğer bir tane yapmak istersen orada giydiğin gibi olanından yap. 29-33 Eğer ince (kaliteli) kumaşlar dokuyamayacaksan, duyduğuma göre orada bolca satılıyormuş, (Onları) benim için satın al ve buraya gönder. 33-37 Dokuduğun tam bir kumaş dokuz karış uzunluğunda ve sekiz karış genişliğinde olmalı.”²¹

Aynı kadın BIN 4, 96'daki mektupta Buzāzu'ya, “Lütfen kumaşları paraya çevir, mühürle ve bana gönder” diye yazmaktadır.

Yün

Tabletlerde pek söz edilmese de, aşağıda temas ettiğimiz gibi, “çobanlar âmiri” (rabi rē'e) unvanı Kaniş ve diğer yerel krallıkların sürülere sahip olduklarını göstermektedir.

21 Bu mektup K.R. Veenhof tarafından ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bkz. 1972, s. 103- 109.

Mezopotamya’da kralî sürülerle ilgili bilgiler özellikle Eski Babil devri mektuplarında geniş yer tutmaktadır. Bu mektupların bazıları koyunların kırılması hakkındaki konuları içermektedir. Mezopotamya’dan Anadolu’ya ihraç edilen malların başında çeşitli kumaşların gelmesi, bu zengin koyun varlığı ile açıklanabilir. Yün saraylar için büyük bir gelir kaynağı olduğu içindir ki, krallar koyunların zamanında ve uygun bir biçimde kırılması üzerinde titizlikle durmaktadırlar. Mari kralı Yasmah-Addu’ya gönderilmiş bir mektup (ARM 5, 67) bu konuda güzel bir örnektir. Mektupta şöyle denilmektedir:

“Kral, Adad-zikkalamma’yı koyunların kırılması için Alimma şehrine gönderdi. O şöyle dedi: ‘Sen git Lâqipum oraya gelinceye kadar koyunlar yıkansınlar.’ Ben şimdi buraya geldim fakat (koyunları) kırkan bir işçi bile yoktur. Koyunlar kırılmamıştır. Hasidānum dün buraya 150 işçi gönderdi. Bu kadar çok koyun 150 işçi ile mi kırılacak Beyim, Hasidānum’a sert bir emir göndersin ki, o bana (daha fazla) işçi göndersin ve Tamakumeni’ye ait işçilerden 300-400 işçiyi iki günlük azıklarıyla birlikte alsın ve beyimin emri üzerine buraya göndersin ve üç gün (boyunca) kırsınlar.”

Görüldüğü gibi mevcut koyunlar yaklaşık 500 kişi tarafından üç gün boyunca kırılacaktır. Kaba bir hesaplama kırılacak koyun sayısının 10 binden fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Eski Babil kralı Hammurabi’nin sarayın sürülerinden sorumlu Sîn-iddinam’a yazdığı mektuplardan birisinde (LIH 25), üç kişinin, koyunların kırılması için kendilerine bin işçi tahsis eden Sîn-iddinam’ı Hammurabi’ye şikâyeti dile getirilmektedir. Hammurabi Sîn-iddinam’ı *“Bütün işçileri görevlendir ki, (koyunların) kırılması çabucak bitirilsin”* diye uyarmaktadır.

Bildiğimize göre Kültepe tabletlerinde sadece bir yerde (Kt. f/k 49) koyunların kırılmasından söz edilmektedir.

Yün (*šaptum*) Koloni devrinde ticareti yapılan mallar arasında ilk sıralarda bulunuyordu.²² Kaniş ve mutlaka diğer krallıkların yün ticaretinden büyük gelir sağladıklarını söyleyebiliriz. Asur’dan Kaniş’e gelen işlek bir yol üzerinde bulunan ve Elbistan civarında aranan, başta Luhuzattiya olmak üzere Mama ve Timelkiya, yün piyasasının çok canlı olduğu şehirlerdi. Bir metinde (BIN 6, 176) Luhuzattiya’dan 5335 *mina* (yaklaşık 2,660 kg.) yün alındığından söz edilmektedir. Bir *šeḫel* gümüşe yaklaşık 3 kg. yün satın alınıyordu. Yani 1 kg. yünün fiyatı 2,5 gr. gümüştü. Tüccarlar satın aldıkları yünü Anadolu’nun diğer şehirlerine ihraç ediyorlardı.

Bazı metinlerde “yün Asur’da pahalıdır” (*šaptum ina ālim waqrāt*) sözü geçmektedir. Yünün Asur’da pahalı olması doğrudan arz-talep meselesiyle ilgili olmalıdır. Anadolu’ya

22 Yün ticareti hakkında bilgi için bkz. K.R. Veenhof 1972, s. 130-143; J.G. Dercksen 2004, s. 183-189.

ve diğer çevre ülkelere büyük çapta kumaş ihracı Asur'da ev işletmeleri şeklinde büyük bir dokuma sanayinin oluşmasını sağlamıştı. Bunun sonucunda ortaya çıkan yün ihtiyacı komşu ülkelerden sağlanmış olmalıdır.

Metinlerde yün yanında çoğu defa sayıları yüzlerle ifade edilen deri ve post alışverişinden de bahsedilmektedir.²³ Bir mektupta, *"sizin malınız olan 260 post Waşhaniya'da bulunmaktadır."*²⁴; bir diğerinde *"5'er talent yün ve 300'er postu sizin hisseniz olarak aldım..... 10 talent 50 mina (325 kg.) yün (ve) 600 post aldım."*²⁵ denilmektedir.

Madenler

Değişik yörelerde yapılan araştırmalarda Anadolu'da madencilik faaliyetlerinin M.Ö. 3. binden çok önce başladığı tespit edilmiştir.

MTA Enstitüsünün 1973 yılından beri sürdürdüğü çalışmalar sonucunda Türkiye'deki en eski yeraltı madenciliğine ait kalıntılar Tokat-Erbaa'nın Kozlu yöresinde ortaya çıkarılmıştır.²⁶ Araştırmalar Anadolu insanının tanıdığı ilk madenin bakır olduğunu, bakırın ergitilmesiyle ilgili ilk denemelerin Konya-Çatalhöyük'te bulunduğunu ortaya koymuştur.

1987'de Türkiye madencilik tarihine ait önemli bir buluntu Niğde-Çamardı-Celaller köyü Sarıtuza yöresinde bulunmuştur. Buradaki yeraltı işletme galerilerinin kalay için açıldığı ve Roma ve Bizans devirlerinde de işletildiği anlaşılmıştır.²⁷

Tespit edilen antik maden ocaklarında çeşitli madenci araç ve gereçleri ile eski metalürjiye ait kalıntılar ele geçmiştir.²⁸

M.Ö. 3. bin yıla tarihlenen Çorum-Alacahöyük ve Tokat- Horoztepe mezarlarında bulunmuş madenden yapılmış eserler, daha bu eski devirlerde Anadolu'da sanatkârların madenleri işlemede büyük bir ustalığa eriştiklerini; altın ile gümüşü karıştırıp elektron, bakır ve kalay karışımından bronz elde etmenin tekniğini bildiklerini göstermektedir.

Kaniş *kārum*'unda çeşitli alet, silah ve figürinler için hazırlanmış taş kalıplar bulunmuştur. T. Özgüç kalıptan kurşun figürin dökümünün yerli Anadolu geleneği olduğunu söylemektedir.²⁹

23 K.R. Veenhof 1972, s. 132-134.

24 TC 1, 4 (M.T. Larsen 2002, Nr. 95).

25 KTB 3 (M.T. Larsen 2002, Nr. 83).

26 Tespit edilen antik maden ocakları hakkında bkz. E. Kaptan 1990a, s. 178-179.

27 E. Kaptan 1990b, s. 13. v. d.

28 E. Kaptan 1990a, s. 179-184.

29 T. Özgüç 2005, s. 238.

Kalay

Kalay (*annakum*; Sumerogram AN.NA) tüccarların Anadolu'da pazarladıkları mallar içerisinde ilk sırada idi. Metinlerde sadece kalaya olan ihtiyaçtan bahsedilmesi önemlidir. Asurlular'ın Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi uzak ülkelerden çok büyük çapta kalay ithal etmelerinin³⁰ nedeni Anadolu'daki bu madene olan büyük taleple ilgili olmalıdır.

Asur ile Anadolu şehir krallıkları arasında yapılmış antlaşmalarda, Asurlu tüccarlara tanınan ayrıcalık ve verilen tâvizlerin başta gelen sebebi kalaya sahip olma arzusundan kaynaklanıyordu. O devirde kapların kalaylandığına veya kalayın başka bir amaçla kullanıldığına ait hiçbir bilginin bulunmadığı dikkate alınır, kalayın sadece bakırla karıştırılıp tunç elde etmek için kullanıldığı açıktır. Ticaretinin yapılmadığını bildiğimiz tunç bazı eşyaların ve daha çok da silah yapımında kullanılmak üzere imâl edilmiştir.

Asur'dan hareket eden kervanların taşıdığı kalaydan 1/120 nispetinde "çıkış vergisi" (*wašitum*) alınırdı. Kervandaki her bir eşek kaba bir kumaşa sarılarak mühürlenmiş 65 kg. kalay taşırdı. Bu denk (*šuqlum*) içerisinde 5 ile 15 *mina* arasında değişen ağırlıkta kalay bulunan riksum denilen, yine mühürlenmiş demetler bulunurdu.³¹ Mühürlü kalay dışında kervan yönetcisinde yolda yapılacak harcamalar için "el kalayı" (*annak qātim*) denilen bir miktar kalay bulunurdu. Kervanların geçtiği şehirlerde kalayla "yol vergisi" (*dātum*) ödenirdi. Bir antlaşma metninin ikinci tabletinde, Fırat üzerindeki Hahhum'dan geçen kervanlardan ne kadar yol vergisi alınacağı hakkında şöyle denilmektedir:

*"Baban gibi, yukarı gelen (her) kervandan 12'şer şeql kalay alacaksın. Baban gibi, (her) aşağı giden (kervandan) eşek başına 1 ¼'er şeql gümüş yiyeceksin. Daha fazla bir şey almayacaksın."*³²

Görüldüğü gibi, yol vergisi olarak Asur'dan Anadolu'ya gelen kervanlardan eşek başına kalay alındığı halde Asur'a giden kervanlardan gümüş alınmaktadır.

İki mektupta kalayın Anadolu'da, neresi olduğunu bilemediğimiz Aşağı Ülke (*māt šapiltim*) üzerinden getirildiği bildirilmektedir. Bunlardan birisinde şunları okuyoruz:

30 J.G. Dercksen 2005, s. 19.

31 K.R. Veenhof 1972, s. 30-33.

32 Kt. n/k 794: ¹⁷ ki-ma a-bi-kà-ma ¹⁸ i-na e-li-tim ¹⁹ e-li-tim 12 GÍN.TA ²⁰ AN.NA ta-lá-qé i-na ²¹ wa-ri-tí-im 1 ¼ GÍN.TA KÚ.BABBAR ²² i-na e-ma-ri-im ²³ ki-ma a-bi-kà ta-kà-al ²⁴ wa-at-ra-am mî-ma ²⁵ lá ta-lá-qé.... (S. Çeçen- K.Hecker 1995, s. 85).

“Kusia’nın getirdiği tüccara ait gümüşe gelince, Aşağı Ülke’den gelen kervan gecikti ve burada kalay üzerine ticaret yoktur. Eğer Aşağı Ülke’den kervan gelirse, şehrin (Asur’un) kararı gereğince kumaş ve kalay satın alacağım ve hemen size göndereceğim...”³³

Kaniş’e ulaşan kervanlar saraya % 3 nispetinde “gümrük vergisi” (*nishatum*) öder ve saray ihtiyacı kadar kalayı satın alırdı. Kaniş’te satılmayan kalay diğer şehirlerde gümüş karşılığında pazarlanırdı.

Kalayın fiyatı Anadolu’da Asur’dakinden iki kat daha fazlaydı. Asur’da 1 *şeqel* gümüşe 14-15 *şeqel* kalay alınırken, Anadolu’da 1 *şeqel* gümüşe ancak 6-7 *şeqel* kalay alınabiliyordu. Yani tüccarlar kalaydan % 100 kâr ediyorlardı.

Waklum sıfatıyla Asur kralının tüccarlara yazdığı birkaç mektuptan bizzat kralın da bir tüccar gibi Anadolu’da kalay pazarladığını öğreniyoruz. Bunlardan birisinde kral iki tüccara şöyle yazmaktadır:

“Şü-Nūnu benim mührüm altında sana 5 mina kalay getirdi. Kalayımın satışından (elde edilecek) gümüşü bana gönder. Düşük bir fiyatı kabul etme. Tanrı Aşşur ve kendi tanrımın huzurunda size dua edeceğim....”³⁴

Bir diğer mektupta kral 180 kg. kalayını satmaları için üç tüccara âdeta yalvarmaktadır:

*“6 talent ve ilâvesiyle kalayı, sargı (içerisinde) 12 (parça) kumaşı (ve) 3 siyah eşeği Ennum-Aşşur size getirmektedir. Siz benim oğullarımsınız. Orada (Kaniş’te) sanki kendi işiniz gibi çaba gösterip kalayımı satın. Aduda’yı beklemeyin. Kalayı (oradaki) geçerli oranın ½ *şeqel* altında satın. Gümüş Aduda’ya ulaşsın. Sizin için Tanrı Aşşur ve kendi tanrımın huzurunda dua edeceğim.....”³⁵*

Metinlerde kalayın birkaç cinsinden bahsedilmektedir. Bunlar:

- Kaliteli kalay (*annakum damqum*)
- Çok kaliteli kalay (*annakum damqum watrum*)

33 AKT 3, 74: ³.....KÚ.BABBAR ⁴ ša DAM.GÀR ša Ku-šá-a ⁵ ub-lá-ni h[a- r]a-num ša ma-at ⁶ ša-pi-i[l_s-t] im ša-da-at ⁷ à a-na-kam šil-mi AN.NA à-lá ⁸ i-ba-ší šu-ma ha-ra-num ⁹ ša ma-at ša-pi-il_s-tim ¹⁰ e-ta-ar-ba-am ma-lá ¹¹ dí-in a-limki AN.NA ¹² à TÚG.HÍ.A / a-ša-a-ma ¹³ i-pá-nim-ma à-šé-ba-lá-ku-nu-tí AKT 3, 73: 21-30’daki Aşağı Ülke’den gelecek kervandan tüccara ait 33 mina gümüşün ½’ü ile kalay alınacağı bilgisi verilmektedir.

34 VAT 9825: ⁵ ma-na AN.NA ⁷ ku-nu-ki-a Šu-Nu-nu ⁸ ub-lá-kum ší-im ⁹ AN.NA-ki-a KÚ.BABBAR ¹⁰ šé-bi-lam ¹¹ [lá] ta-ba-ta-qám ¹² [IGI] A-šūr ¹³ à i-li-a ¹⁴ a-kà-ra-ba-ku-nu-tí (M.T. Larsen 1976, s. 141-142).

35 AKT 2, 22: ⁵ 6 GÚ à it-ra-sù ⁶ AN.NA 12 TÚG ša li-wi-tim ⁷ 3 ANŠE ša-lá-me En-um-A-šur ⁸ i-ra-dí-a-ku-nu-tí ⁹ me-er-ù-i-a a-tù-nu ¹⁰ a-ma-kam ki-ma a-ra-ma-na-tí-ku-nu ¹¹ tù-us-ta-ma-ra-ša-ni ¹² AN.NA-ki dí-na ¹³ A-du-da lá tù-qá-a-a ¹⁴ AN.NA ½ GÍN zi-<tí>-šu ¹⁵ ki-ma i-za-zu ¹⁶ et-qá-ma dí-na ¹⁷ KÚ.BABBAR A-du-da ¹⁸ li-ik-šu-da-am ¹⁹ IGÍ A-šur à i-li-a ²⁰ a-kà-ra-ba-ku-nu-tí

- Kalitesiz kalay (*annakum massuhum*)

Bakır

Bakır (*werium*; Sumerogram URUDU) Asurlu tüccarların Anadolu'da koloni ağı içerisinde yaptıkları ticaretin ana metağı idi. Nitekim birkaç istisna dışında, Asur'a bakır götürülmediğini görüyoruz.³⁶ Tüccarlar getirdikleri kalay ve kumaşı bakırla değiştiriyor ve elde ettikleri bakırı yerlilere gümüş ve altın karşılığında satıyorlardı. Ayrıca birbirleri arasında bakırla da borçlanıyorlardı. Aşağıdaki yaklaşık 195 kg. bakıra dair düzenlenmiş mukavelede vâdenin yerli usulde belirlenmiş olması dikkati çekmektedir:

*"Taritar'dan 4 talent iyi cins bakır ve hematit içermeyen 2 talent 30 mina bakır; toplam 6 ½ talent bakırı İmdilum Salia'nın oğlu İdnâya'dan alacaktır. İddi (n)-Su'en'in oğlu Alâhum ve Ennam- Anum'un haftasından itibaren, İmdilum uşağını Turhumit'e gönderecek. Bakır hasat zamanına kadar Kaniş'e ulaştırılacak. Eğer (zamanında) ulaştırılmazsa o, kârum'un kararı gereğince her bir talent için ayda 1 ½ mina (faiz) ilâve edecek. (şahitler)."*³⁷

Çoğu kere yüzlerce kg. ağırlığındaki bakır şehirler arasında eşeklerle (*emârum*) veya arabalarla (*ereqqum*) taşınyordu. Asurlular arasındaki bir yazışmada, *"Puruşhattum'da bakır için (pazar) uygundur (i) Biz bir araba kiralayamadık ve (bakır) Puruşhattum'a getiremedik. Eşekleri buraya gönder. Biz onun bakırını Puruşhattum'a getireceğiz."*³⁸ denilmektedir.

Yerli sarayların da bakır ticaretine katıldıkları bilinmektedir. Bir metinde, *"Çok sayıda Eblalı buraya geldi ve sarayda onlara çok (büyük miktarda) bakır tartıldı. Onlar her bir 2 ½ mina (bakıra 1'er şeşel) ammurum gümüşü ödediler."*³⁹ denilmektedir.

Saray mensupları bakırı *kârum* dairelerinin aracılığıyla veya doğrudan tüccarlardan satın alıyorlardı. Saraya sattığı yaklaşık 12 ton bakırın karşılığını uzun bir zaman geçtiği halde alamayan Asânum Usur-ša-Aşşur'a yazdığı mektubunda şöyle yakınmaktadır:

36 Eski Asur döneminde Asur'da dolaşımda olan bakırın, metinlerde bilgi olmasa da, Ergani'den götürüldüğü sanılmaktadır. Bkz. J.G. Dercksen 1996, s. 16.

37 ICK 2, 54: ¹ [4 GÚ] URUDU SÍG; ² [ša T]a-ri-ta-a[r] ³ [2] GÚ 30 ma-na URUDU ⁴ [ša] ša-ad-wa-na-am ⁵ la ù-kà-lu ⁶ ŠUNİGIN 6 GÚ 30 ma-na ⁷ i-šé-er ⁸ İd-na-a-a ⁹ DUMU Za-li-a ¹⁰ İm-dí-DINGIR i-šu ¹¹ i-š-tù ha-muš-tim ¹² ša A-la-hi-im ¹³ DUMU İ-dí-Sù-en ¹⁴ ù E-na-ma-nim ¹⁵ İm-dí-lum a-na ¹⁶ Tù-ur-hu-mi-it ¹⁷ şu-ha-ar-šu / i-ša-pár ¹⁸ a-na Kà-ni-iş / a-na ¹⁹ ni-ga-li-im URUDU ²⁰ ù-ša-ak-ša-dam šu-ma ²¹ [lá] u-š-ta-ak-şí-dam ²² [ki-m]a a-wa-at ²³ [kà-ri-im 1 ½ ma]-na. TA²⁴ [şí-ib-tám a-na] ²⁵ 1 GÚ.tim / ù-[ša-áb] (Şahitler). (J.G. Dercksen 1996, s. 184).

38 TC 2, 18: ⁷ ki-ma URUDU-i-ù ⁸ i-na Pu-ru-uş-ha-tim ⁹ ma-ah-şu-ni i-re-qám ¹⁰ lá ni-gu-ur-ma ¹¹ a-na Pu-ru-uş-ha-tim ¹² lá lu-şé-ri-ib ¹³ e-ma-ri-i şé-ri-a-ma ¹⁴ URUDU-ù-şu a-na Pu-ru-uş-ha-tim ¹⁵ lu-şé-ri-ib (J.G. Dercksen 1996, 200).

39 ATHE 32: ¹⁷ Eb-lá-i-ù ¹⁸ ma-<du>-tum i-li-ku-ni-ma ¹⁹ URUDU ma-dum i-na É.GAL-lim ²⁰ i-şí-qí-il-şu-nu-tí-ma ²¹ KÚ.BABBAR 2 ½ ma-na. TA ²² a-mu-ra-am ù-ta-e-ru..... (B. Kienast 1960, s. 47).

“10 güne kadar kervanım yola çıkacak. Onların burada uzun bir zamandır kalmalarına gelince; saray ve memurları bana 24 bin mina (400 talent) bakır borçludurlar ve şimdi maalesef onlar sikkatum’da bulunuyorlar....”⁴⁰

Bir başka mektupta da sarayın bakırı söz konusu edilmektedir:

“Sarayın bakırına gelince; bugüne kadar (burada) bizi bekletip durdular ve (bu arada) bana bir hastalık musallat oldu ve şimdiye kadar geciktim. (şimdi) iyiyim, üzülme. Beş gün bekleyeceğim ve eğer sarayın bakırı hazır olmazsa, silahımı alacağım (yola çıkmak için hazır lanacağım) ve Puruṣhattum’a gideceğim.”⁴¹

Bakır, gümüş ve altın yanında ödeme aracı olarak da kullanılıyordu. Fakat büyük bir kısmının kalayla karıştırılarak tunç (siparrum; Sumerce ZABAR) elde etmek için kullanıldığından şüphe yoktur. Silah ve çeşitli araç-gereç yapımında kullanılan tunç, ticareti yapılan bir madde olmadığı için metinlerde çok seyrek geçmektedir.

Bir metinde Aşşur-emūqī adlı Asurlu’ya ait toplam 1 talent 17 mina ağırlığındaki mutfak eşyaları, vazolar, lamba, bıçak ve aynadan oluşan 75 kalem tunç eşya sayılmaktadır.⁴² Bir diğerinde de toplam 1 talent 40 mina ağırlığında 78 bronz eşyanın listesi verilmektedir.⁴³

J.G. Dercksen bakırın elde edilmesi, türleri, nakli ve ticareti hakkında yaptığı ayrıntılı çalışmasında⁴⁴, bakırın niteliğini belirtmek üzere geçen 11 şehir veya bölge adı tespit etmiştir. Bakır elde edilen bu yerler Haburāta, İştanuwa, Kunanamut, şawit, Tapaşatta, Taritar, Tişmurna, Tuhpiya, Puruṣhattum, Waşhaniya ve Neneşsa’dır.⁴⁵

Eritilen bakır kalitesi düşük olduğu için tekrar arıtılıyordu. Tuz Gölü’nün kuzeyinde bir yerde aranan Turhumit ve ona yakın bir yerde bulunan Tişmurna şehirleri çevreden çıkarılan bakırın arıtıldığı merkezlerdi. Dolayısıyla bu şehirler bakır alınıp satılan yerlerin başında geliyordu. Arıtma işleminin Asurlular tarafından mı, yoksa yerli saraylarca mı yapıldığı hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.

40 Kt. a/k 583b: ⁵ a-dí 10 u₄-me-e ha-ra-ni ù-şí-a-am ⁶ a-na ša u₄-me-e ma-du-tí-im ⁷ a-na-kam uš-bu-ni 24 li-me ⁸ URUDU É.GAL-lüm ù té-ra-tù-šu ⁹ i-hi-ib-lu-nim-ma lá li-bi₄ i-li-ma i-na sí-kà-tim ¹¹ [uš-bu-m] a....

41 TC 3, 25: ⁶ URUDU ša É.GAL-lim a-dí ⁷ u₄-mì-im a-ni-im ⁸ i-ta-na-pu-lu-ni-a-tí ⁹ ù i-a-tí mu-ur-şù-um ¹⁰ im-qù-tám-ma ¹¹ a-dí a-ni a-sù-hu-ur ¹² ša-al-ma-ku ¹³ mî-ma li-ba-kà ¹⁴ lá i-pá-ri-id ¹⁵ a-dí ⁵ u₄-me ù-ta-qá-ma ¹⁶ šu-ma URUDU ša ¹⁷ É.GAL-lim lá i-ta-ša-am ¹⁸ kà-ki a-la-qé-ma ¹⁹ a-Pu-ru-uš-ha-tim ²⁰ a-ta-lá-ak (J. G. Dercksen 1996, s. 205).

42 Kt. c/k 1517: J. G. Dercksen 1996, s. 76-77.

43 Kt. h/k 82: J.G. Dercksen 1996, s. 77.

44 The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia, 1996, İstanbul.

45 J.G. Dercksen 1996, s. 15.

Bağlıca bakır cinsleri⁴⁶:

- Temiz /arıtılmış bakır (*werium masium*)
- Temiz parça bakır (*werium masium šabburum*)
- İyi bakır (*werium dammuqum*)
- İyi parça bakır (*werium damqum šabburum*)
- Çok iyi bakır (*werium dammuqum watrum*)
- Kötü bakır (*werium lammunum*)
- Kirli bakır (*werium massuhum*)
- Siyah bakır (*werium šallamum*)

Gümüş

Hemen her Kültepe tabletinde geçen gümüş (*kaspum*; Sumerogram KÚ.BABBAR) para olarak kullanılan madendi. Alışverişlerde bakır ve kalay çoğunlukla talent (30 kg.) ile tartılırken, gümüş *mina* (500 gr.) ve daha çok *šeql* (8 gr.) ile tartılmıştır.

Asurlu tüccarlar getirdikleri malları ya doğrudan gümüş ve altın karşılığında satmışlar veya önce bakır, hububat, yün ile değiş-tokuş yaparak bunları pazarlamışlardır. Bu arada, sonuçta Asur'a taşınacak gümüşü hem birbirlerine hem de yerli halka borç vermişlerdir.

Metinlerde başta *litum* ve *īrum* olmak üzere birçok gümüş şekil veya cinsi geçmektedir.⁴⁷ Piyasada, kalıplara dökülerek elde edilmiş standart ağırlıkta dikkörtgen veya halka (*šawirum*, *annuqum*) şeklindeki gümüş külçeler işlem görmüştür.

Gümüşün kalitesi Kaniş'deki Asur yönetimi tarafından kontrol edilirdi. Yerli halkın borçlarıyla ilgili birçok senette düşük kalitedeki bir cins gümüş (*litum*) geçmektedir. Halbuki Asurlular birbirlerine arıtılmış (*šarrupum*) gümüşle borçlanmaktadırlar.

Bir mektupta Kaniş'deki arıtma işleminden şöyle bahsedilmektedir:

"İli-bāni senin mührün altında buraya 18 mina (9 kg.) gümüş getirdi. Arıtma sırasında 6 *šeql* azaldı. Madenci ve odun için 6 *šeql* ödedik. 3 $\frac{2}{3}$ *šeql* 15 ŠE (gümüşe ait) cüruf müh-rümüz altında Pūšukēn'in evinde bulunmaktadır. Senin gümüşün hem kesinti hem de kayıp (sebebiyle) 16 $\frac{1}{2}$ *šeql* azalmıştır."⁴⁸

46 Bu konuda geniş bilgi için bkz. J.G. Dercksen 1996, s. 33 v. d.

47 Geniş bilgi için bkz. J. G. Dercksen 2005, s. 21-23.

48 ATHE 28: 5 18 ma-na KÚ.BABBAR ku-nu-ki-kà 6 İ-lí-ba-ni ub-lam 6 GÍN 7 i-na ma-ša-im im-ti 8 1 GÍN

Anadolu'da elde edilen gümüş ve altın mühürlenmiş paketlerde (nēpišum), daha küçük miktarlar ise mühürlenmiş demetler (riksum) halinde taşınmıştır.⁴⁹ İki kayıttan birisinde 9 kişiye yaklaşık 360 kg. diğesinde ise 8 kişiye 540 kg. gümüş gönderilmiştir.⁵⁰ Bu iki örnek Anadolu'dan Asur'a taşınan servetin büyüklüğünü göstermektedir.

Başlıca gümüş cinsleri:

- Arıtılmış gümüş (*kaspum šarrupum*)
- İyi gümüş (*kaspum damqum*)
- Saf olmayan gümüş (*kaspum massuhum*)
- ? (*kaspum ammurum*)

Altın

Altın (*hurāšum*; Sumerogram KÚ.Gİ/Kİ = GUŠKĪN) tüccarların Asur'a götürmek için büyük çaba gösterdikleri temel madendi. Asur'da büyük şirketlerin ana sermayesini (*naruqqum*) teşkil eden altın, en gözde yatırım ve borç ödeme aracı idi.

Anadolu'da kaliteli altının bir *šeql*'i 8-10 *šeql* gümüş arasında değişiyordu. Asur'da da aşağı yukarı Anadolu'daki değer üzerinden işlem görüyordu.⁵¹

İki Asurlu arasındaki bir yazışmadan, içerdiği gümüşü ayrıştırmak için altının Hahhum sarayında eritildiğini öğreniyoruz:

"Bu, Puzur-Anna'nın bana ödediği ⅓ mina altına (*gelince*), Hahhum'da saray onu eritti ve gümüşe çevirdi. (Bu yüzden) beni 5 gün bekletti ve (ücret olarak) benden 10 *šeql* ince (*levha halinde*) gümüş aldı.....Lütfen onun sana ödeyeceği altını ateşe iki kez atın!....."⁵²

Tabletlerde sık geçen "*šehre* (Asur'a giden) *kervan için iyi altın*" (GUŠKĪN *pašallum ša harrān ālim*) ifadesi, altının kalitesini göstermesi yanında, Anadolu'da elde edilen bütün altının Asur'a taşınması gayretinin bir yansımasıdır. Asurlu olmayan kimselere altın satışının yasak olduğu hakkında, *waklum* sıfatıyla Asur kralının Kaniş *kārum*'una

KÚ.BABBAR a-na na-pá-hi-im⁹ ù e-ší ni-dì-in¹⁰ 3 ⅓ GÍN 15 ŠE mu-sù-kà-ù¹¹ ku-nu-ku-ni i-na É¹² Pu-šu-ke-en₆ i-ba-ší¹³ 16 ½ GÍN lu ki-ib-sà-tim¹⁴ lu mu-tá-ù KÚ.BABBAR-ap-kà¹⁵ i-b[i₄-t]í-[i]q (B. Kienast 1960, s. 39).

49 K.R. Veenhof 1972, s. 32-34.

50 Metin yerleri için bkz. J. G. Dercksen 2005, s. 23.

51 J. G. Dercksen 2005, s. 26.

52 Pa 17: ³....⅓ ma-na GUŠKĪN ⁴ ša Puzur₄-A-na ⁵ iš-qù-lá-ni i-na ⁶ Ha-hi-im É.GAL-lum ⁷ iš-ru-up-šu-ma a-na ⁸ KÚ.BABBAR-pi-ma i-tù-ar ⁹ ù ₅ u₄-me ù-ša-as-hi-ri ¹⁰ ù 10 GÍN KÚ.BABBAR ¹¹ ra-aq-qù-tim ¹² i-na sé-ri-a ¹³ il₅-té-qé.....²⁰ a-pu-tum a-pu-tum ²¹ GUŠKĪN ša i-ša-qá-lá-ku-ni ²² a-na i-ša-tim ²³ ší-ni-šu ta-er-šu..... (M.T. Larsen 2002, Nr. 97)

yazdığı aşağıdaki mektup, altın konusunda Asur'un politikasını açıklaması bakımından son derece önemlidir.

Kt. 79/k 101

¹um-ma wa-ak-lùm-ma ²a-na kà-ri-im ³Kà-ni-iš^{ki} ⁴qí-bi-ma tūp-pá-am ⁵ša dī-in a-limki ⁶ša a-šu-mi KÚ.GÍ ⁷ša ni-iš-pu-ra-ku-nu-tí-ni ⁸tūp-pu-um šu-ut a-ku-uš ⁹a-šu-mi KÚ.GÍ i-šu-ur-tám ¹⁰ù-la né-šù-ur ¹¹a-wa-tum ša KÚ.GÍ ¹²pá-ni-a-tum-ma ¹³a-hu-um a-na a-hi-im ¹⁴a-na ší-mi-im ¹⁵i-da-an ¹⁶ki-ma a-wa-at ¹⁷na-ru-a-im ¹⁸DUMU A-šūr šu-um-šu ¹⁹KÚ.GÍ a-na A-ki-dí-im ²⁰A-mu-ri-im ²¹ù Šu-bi-ri-im ²²ma-ma-an ²³la i-da-an ²⁴ša i-du-nu ²⁵ù-lá i-ba-la-at

"¹⁻⁴ Kaniş kârum'una waklum şöyle söyler: ⁴⁻⁸ 'Altınla ilgili size gönderdiğimiz Asur şehrinin kararı hakkındaki tablet; o tablet iptal edilmiştir.⁹⁻¹⁰ Altınla ilgili herhangi bir karar tespit etmedik. ¹¹⁻¹² Altın hakkındaki önceki karar halâ geçerlidir. ¹³⁻¹⁵ (Asurlular) kendi aralarında altın satabilirler. ¹⁶⁻²³ (Fakat) stelin sözleri gereğince kim olursa olsun hiçbir Asurlu Akadlı'ya, Amurrulu'ya veya Subarlı'ya altın satmayacak. ²⁴⁻²⁵ Kim böyle yaparsa canlı kalmayacak."⁵³

Başlıca altın cinsleri:

- İyi altın (hurāšum damqum)
- Kaliteli altın (hurāšum pašallum)
- Çok kaliteli altın (hurāšum pašallum damqum)
- Orta kalitede altın (hurāšum kuburšinnum)
- Kırmızı altın (hurāšum sāmum)
- Beyaz altın (hurāšum pušium)

Kurşun

Kurşun (abārum) sadece birkaç metinde geçmiştir. Bol bulunması nedeniyle tüccarların kurşun ticareti ile pek uğraşmadıkları anlaşılmaktadır.

AKT 1, 30'da, bir çuval içerisindeki kurşunun kontrol edileceğinden bahsedilmektedir. Bir diğer yerde, "İşittim ki o Hurama'ya gitti, fakat orada kurşundan başka hiçbir şey yoktur."⁵⁴ denilmektedir.

53 H. Sever 1990a, s. 260; krş. K.R. Veenhof 1995, s. 1733.

54 TMH 1, 3b: ¹².....âš-me-ma ¹³a-na Hu-ra-ma e-tí-iq-ma ¹⁴a-lá-an a-ba-ri-im mī-ma ¹⁵ša-ni-im lá-šu

Res. 10: Taş silah kalıbı (T. Özgüç 2005, s.217)

Kolay erimesinden ve değerinin düşük olmasından dolayı Anadolu'da figürinler daha çok kurşundan dökülmüştür. Kültepe'de *kārum*'da çok sayıda kurşun figürin ve taş kalıpları ele geçmiştir⁵⁵ (Res. 10). Bir atölyede de kurşun külçeler bulunmuştur.⁵⁶

Antimon

Kültepe tabletlerinde çok az rastlanan *lulûm*'un antimon olduğu düşünülmektedir. Bu madenin nerede kullanıldığı hakkında bilgi yoktur. Büyük miktarlarda geçmesinden ucuz olduğu ve bol bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir mektupta 300 kg. antimomla ilgili şöyle denilmektedir:

“Adad-ilika işlerini bitirdikten sonra Hattum'dan ayrıldı ve o (şimdi) Wahşuşana'da kalmaktadır. Ben ona haberini duyurdum. O şöyle söyledi: ‘Benim getirdiğim 10 talent antimonu, sevgili babam, sen Turhumit'ten döndükten sonra, ben onu (antimonu) Şalatuar'a getireceğim. Onu ucuz veya pahalı sat!.....’”⁵⁷

55 K. Emre 1971, s. 55 v. d.

56 T. Özgüç 1986, s. 50.

57 Kt. h/k 38: ³.....dİM-DİNGİR-kà ⁴ iṣ-tù Ha-tim iz-ku-a-ma ⁵ i-na Wa-ah-šu-ša-na wa-ša-áb ⁶ na-áš-pé-er-ta-ku-nu-ù ⁷ ù-ša-áš-me-šu-ma um-ma šu-ut-ma ⁸ lu-lá-am 10 GÚ ša ub-lá-ni ⁹ a-bi a-ta iṣ-tù Tur-hi-mi-it ¹⁰ ta-tù-ra-ni a-na ¹¹ Ša-lá-tù-a-ar lu-šé-ri-ib-šu-ma ¹² ba-tí-iq ù wa-tù-ur ¹³ a-da-šu-ma..... (H. Sever 1998, s. 530).

Bir diğer metinde, “Kaniş’e 10 mina (5 kg.) antimon gönder!”⁵⁸ denilmektedir.

Demir

Alacahöyük’te ele geçen demir (*parzillum*) buluntular, demirin Anadolu’da M.Ö. 3. bin yılda bilindiğini ve kullanıldığını göstermiştir.⁵⁹

Kültepe metinlerinde demirden bildiğimiz kadarıyla sadece iki yerde söz edilmiştir. Bunlardan ilkinde, miktarı belirtilmeyen demire 70 *şeqel* gümüş ödendiğinden⁶⁰; diğerinde ise demirden yapılmış bir halkadan bahsedilmektedir.⁶¹

Belgelerde bilgi bulunmasa da, Kaniş sarayında “demirciler başı” (*rabi nappāhē*)⁶² unvanı taşıyan görevlinin bulunması, demir metalurjisinin daha o devirde ileri bir noktaya ulaştığının ipucunu vermektedir.

Batılı araştırmacılar, ileriki sayfalarda ele aldığımız, altından da kıymetli bir madde olan *amūtum*’un demir olduğunu iddia etmişlerdir.⁶³

Hitit metinlerinde demir Sumerogram AN.BAR olarak çok sık geçer. Ayrıca demircilerden (LÚ.MEŠ AN.BAR) söz edilir. Demirin “siyah demir” (AN.BAR GE₆); “beyaz demir” (AN.BAR BABBAR) ve “iyi demir” (AN.BAR SİG₅) gibi niteliklerinden bahsedilmesi, bu devirde demir üretim tekniğindeki gelişmeyi göstermektedir.

Hitit kralı III. Hattuşili (M.Ö. 1280-1250), kendisinden demir isteyen bir krala yazdığı mektubunda şöyle demektedir:

“Bana yazdığın iyi (kalitede) demire gelince; Kizzuwatna’daki mühür imalathanesinde iyi demir yoktur. Ben (önceden zamanın) iyi demir üretmek için uygun olmadığını yazmıştım. (şimdi) demir üretecekler, daha bitirmediler. Bitirdiklerinde sana göndereceğim. Şimdi sana demirden bir hançer gönderiyorum...”⁶⁴

Anitta ünlü kitabesinde Puruşhanda kralının kendisine hediye olarak demirden bir taht ve demirden bir asa getirdiğini anlatır.

58 Kt. a/k 265: ³¹ 10 ma-na lu-lu-am ³² a-na Kà-ni-iš šé-bi-lam

59 Anadolu’da ortaya çıkarılan en eski demir buluntular ve bunların bulundukları yerler için bkz. Ü.Yalçın 2006, s. 496-498.

60 Kt. a/k 1260b: 3-⁴ 1 ma-na 10 GÍN KÚ.BABBAR ša pár-zi-li-im “1 mina 10 *şeqel* gümüş demirin (fiyatıdır).”

61 AKT 3, 97: ²⁰ tūp-pu-um ²¹ ša ½ ma-na KÚ.BABBAR ù a-nu-qū-um ²² ša pár-zi-li-im ša hu-bu-ul ²³ Ta-ki-il₅-A-šur... “Takil-Aşşur’un borçlu olduğu ½ mina gümüş ve demir halkaya ait tablet”

62 Geçtiği metin yerleri için bkz. K.R. Veenhof 2008, s. 222.

63 J. G. Dercksen 2004, s. 22.

64 A. Goetze 1940, s. 29.

M.Ö. 2. bin yılın son çeyreğinden itibaren demirin yaygın olarak kullanıldığının tespiti ile, Hititlerden sonraki devir “Demir Devri” olarak adlandırılmıştır.

Değerli Taşlar

Asurlu tüccarlar gümüş ve altın yanında, başlıcalarını aşağıda tanıttığımız değerli taşları da Asur’a götürmenin çabası içerisinde olmuşlardır.

amūtum / aşı’um

Amūtum ve sinonimi olduğu anlaşılan *aşı’um* (Sumerogram KÜ.AN), eritildiğinden bahsedilen birkaç metin kanıt gösterilerek çok değerli bir maden olarak tanımlanmıştır. Bunlardan birisinde, “*O amūtum’u arıttı ve ⅔ şeqel (lik) külçesini çıkardı. Arıtma ve kırma sırasında (amūtum) azalmıştır.*”⁶⁵ denilmektedir.

Batılı filologlar, bazen soru işaretiyle de olsa, *amūtum’u* “meteor demiri” veya “demir” olarak açıklamaktadırlar.⁶⁶

Koloni devrinde maden ekonomisi hakkında ilk kapsamlı çalışmayı yapmış olan Hocam Prof. Emin Bilgiç, o tarihlerdeki sınırlı sayıdaki belgeyi inceleyerek, altından en az 5 kat daha değerli olan bu maddenin demir olamayacağını belirtmiştir. Platin olabileceği görüşünü de, o devrin tekniği ile platin üretilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek reddetmiştir.⁶⁷ Daha sonraki yıllarda bulunan Kültepe tabletlerinde, seyrek de olsa, “demir” (*parzillum*) kelimesinin geçmesiyle, E. Bilgiç’in görüşünün büyük ölçüde isabetli olduğu ortaya çıkmıştır.

Bize göre, altından 5 kat, gümüşten ise 90 kat daha değerli olan ve çoğunlukla 7,5 gr. karşılığındaki *şeqel* ve bunun 1/180’i olan *şE* ile tartılan bu madde maden değil, ancak değerli bir taş olmalıdır. Hititolog S. Erkut *amūtum* hakkında yaptığı özgün çalışmada, *amūtum’un* 600 santigrat derecede eritilip şekillendirilebilen ve kalıba dökülebilen, orta derecede kıymetli bir taş olan ametist (kuvars, kaya kristali) olduğunu iddia etmiştir.⁶⁸ Ana Biritanica’nın “ametist” maddesinde, mor yakut olarak da bilinen bu taşın eski zamanlardan beri kullanıldığı; Yehova rahiplerinin göğüsliğini (hoshen) süsleyen 12 taştan biri olarak Eski Ahit’te de söz edildiği belirtilmektedir. Bu bilgiler S. Erkut’un tezini güçlendirmektedir.

65 CCT 4, 4a: ³⁸..... a-mu-tám ³⁹iş-ru-up-şí-ma ⅔ GÍN ⁴⁰ki-iş-ru-um e-li-a-am ⁴¹lu i-na şa-ra-pi-im ⁴²lu i-na <i>-şé-ra-tim ⁴³mu-tá-e

66 Bkz. R. Maxwell-Hyslop 1972, s. 159 v. d.; J. G.Dercksen 2004, s. 22.

67 E. Bilgiç 1941, s. 946-948.

68 S. Erkut 2007, s. 4.

Tabletlerde *amūtum*'dan yüzük (*annuqum*), broş (*tudittum*) ve taç (*agūm*) yapıldığına değinilmektedir.

Kaniş *kārum*'unun, Asur'un talimatını duyurmak üzere diğer *kārum* ve *wabartum*'lara yazdığı mektuplar⁶⁹, Asur yönetiminin ve onu temsilen Kaniş *kārum*'unun *amūtum* ticareti ile yakından ilgilendiklerini ortaya koymaktadır. Bu mektuplardan birisinde şunları okuyoruz:

*“Kaniş kārum’u habercimiz şaqil dātīm’e, bütün kārum ve wabartumlar’a şöyle der: ‘Asur şehrinin mektubu buraya geldi. Asur’un mektubunda (şöyle denilmektedir): ‘Bugünden itibaren amūtum’u kim satın alırsa, Asur şehrine kâr payı verilmeyecek. Onun onda birini Kaniş kārum’u alacak.’ Mektubumuzu dinler dinlemez, orada (her) kim onu saraya sattıysa veya onu bir saray mensubuna sattıysa veya onu satmadan yanında taşıyorsa, taşıdığı bütün amūtum’un tam miktarını; o kişinin adını; babasının adını bir tablete yazın ve habercimizle buraya gönderin. (Bu) mektubumuzun kopyasını bütün kārum ve wabartumlar’a gönderin. Bir ticarî temsilci amūtum’u sattıysa, o adamın adını kaydedin.”*⁷⁰

Kaniş *kārum*'unun Asur'un elçisi Kuliya'ya ve Neneşsa'ya kadar Turhumit, Hattuş, Tamniya ve Tuhpiya *kārumlar*'ına hitaben yazdığı bir diğer mektupta⁷¹, *amūtum* taşıyan herkesin *amūtum*'un onda birini ve her bir *mina* için 3 *şeql* gümüşten ibaret şaddu'utum vergisini ödemek zorunda olduğu bildirilmekte ve toplanan *amūtum* ve verginin bizzat Kuliya tarafından Kaniş'e getirilmesi emredilmektedir.

amūtum ticaretinden Asurlu tüccarların büyük kâr sağladıkları çok açıktır. ICK 1, 1'deki metinde dört tüccarın 20 minalık bir fon oluşturarak, *amūtum* ticareti için ortaklık kurduklarını okuyoruz. *Amūtum* Hahhum şehriden alınmış ve Luhuzattiya'da ortaklardan Saha'ya teslim edilmiştir. Kaniş'e giden Saha ortaklarından habersiz, masraf için ayrılan ½ *mina* gümüşten başka, 1 *mina* 5 *şeql* gümüşü sermayeden çekmiştir. Bu yüzden kendisini eleştirenlere, “4 ½ *mina* 5 *şeql* gümüşü *amūtum*'un fiyatına ekledim” diye cevap vermektedir.

amūtum'un Anadolu'da hangi bölgede bol bulunduğu ve *amūtum* ile *aşı'um*'un aynılığı hakkında bilgi bulunan Kaniş *kārum*'unun kararını içeren bir mahkeme tutanağında Mannum-kî- Aşşur adlı Asurlu satın aldığı *amūtum* ile ilgili olarak şöyle demektedir:

69 Bu mektuplar S.Çeçen 1997, s. 223 v. d.'da yayınlanmıştır. Aynı belgeler K.R. Veenhof 2010, Nr. 1, 2, 3, 4, 5'te yeniden işlenmiştir.

70 Kt. 92/k 221: S. Çeçen 1997, s. 229-230; krş. K.R. Veenhof 2010, Nr. 1.

71 Kt. 92/k 203: S. Çeçen 1997, s. 226; K.R. Veenhof 2010, Nr. 2.

Kt. 92/k 200, Kaniş *kārum*'unun Kuburnat, Hanaknak ve Tişmurna *Wabartumlar*'ına *amūtum* ile ilgili talimatını içermektedir. Bkz. S. Çeçen 1997, s. 223-225; K.R. Veenhof 2010, Nr. 3.

“10-13 İç Ülke’de amütum olduğunu duydum ve İç Ülke’ye gidip amütum satın aldım. 14 Sen (şimdi) hak iddia ediyorsun. 15-18 Senin gümüşün yetmediği için, amütum’u şalatuvar’da bıraktım ve Wahşuşana’ya gittim. 19-23 (Orada) her 1 mina’ya 1’er shekel faizle Aşşur-bāni’nin oğlu Şü-İştār’dan 10 talent bakır aldım ve onu şalatuvar’a getirdim ve aşı’um’un bulunduğu yerde sattım. 24-25 (Sonra) amütum’u Wahşuşana’ya getirdim ve onu Şü-İştār’a verdim. 26-27 Şü-İştār da onu satabileceği yerlerde sattı. 27-32 Bana destek ol; kārūm’un mektubunu al ve eğer onlar amütum’u Wahşuşana’da satmadılar ise, ben gidip amütum’u buraya getireyim.”⁷²

CCT 2, 48’deki mektupta da yer adı belirtilmeden, “İç Ülke”den (*mātum qerbītum*) aşı’um satın almaları için dört kişiye gümüş ve altın verildiği belirtilmektedir. amütum’un bulunduğu “İç Ülke”nin, Şalatuvar, Wahşuşana ve Puruşhattum’un yer aldığı Tuz Gölü etrafındaki bölge olduğu açıktır. Diğer belgelerde de amütum ticaretinin daha çok bu şehirlerde yapıldığını görüyoruz.

Bazı metinlerde nedeni belirtilmeden, yerel sarayların aşı’um / amütum’a el koyduklarından bahsedilmektedir. Buna dayanarak bazı filologlar öteden beri, sarayların bazı mallar üzerinde ticarî tekeli bulunduğunu iddia etmişlerdir.⁷³ Ancak Anadolu’da ne amütum’un ne de başka bir taş veya madenin ticaretinin yasaklandığına dair açık bir ifade vardır.

Lapis Lazuli

Renginden dolayı “laciverttaşı” da denilen lapis lazulinin Mezopotamya kaynaklarındaki karşılığı olan uqnûm kelimesine Kültepe tabletlerinde rastlanmamıştır. Buna karşılık geçen kelime *husārum*’dur. *husārum*’un lapis lazuli mi yoksa hematit mi olduğu uzun zaman tartışılmıştır. Bazı filologlar metinlerde lapis lazulinin Sumerogramı NA₄.ZA.GÍN’in geçtiğine işaret ederek, *husārum*’un lapis lazuli olamayacağını yazmışlardır.⁷⁴ Fakat bir mektupta NA₄.ZA.GÍN ile *husarum*’un birlikte kullanılmasıyla NA₄.ZA.GÍN’in Kültepe tabletlerinde *husārum* karşılığında yazıldığı anlaşılmıştır. İlgili yerde, “*Senin bana yazdığın Dan-Aşşur’un lapis lazulisine (NA₄.ZA.GÍN) gelince, lapis lazuli (husarum) emanet ettiği şahitler ve onun temsilcileri ölmüştür.*”⁷⁵

72 AKT 3, 45: ¹⁰ a-mu-tám i-na ma-tim ¹¹ qé-er-bi-tim áš-me-ma ¹² a-na ma-tim qé-er-bi-tim ¹³ e-ru-ub-ma a-mu-tám áš-a-ma ¹⁴ qá-at-kà ša-ak-na-at ¹⁵ ki-ma KÚ.BABBARáp-kà lá kà-áš-[d]u-ni ¹⁶ a-mu-tám i-na ¹⁷ ša-la-tù-ar e-zi-ib-ma ¹⁸ a-na Wa-ah-šu-ša-na e-tí-iq-ma ¹⁹ 10 GÚ URUDU 1 GÍN.TA ²⁰ 1 ma-na. TA iš-tí Šu-[Ištār] ²¹ DUMU A-šur-ba-ni a[l-qé]-ma ²² a-na ša-la-tù-ar ù-bi-il-ma ²³ a-šar a-ši-um ib-ší-ù a-dí-in-ma ²⁴ a-mu-tám a-na Wa-ah-šu-ša-na ²⁵ ub-lam-ma a-na Šu-İštār a-dí-in-ma ²⁶ Šu-İštār-ma a-šar ta-da-nim ²⁷ i-tí-dí-in i-ša-ha-tí-a ²⁸ i-zi-iz-ma [up-pá-am ša kà-ri-im ²⁹ li-qé-ma šu-ma a-mu-tum ³⁰ i-na Wa-ah-<šu>-ša-na lá i-na-dí-nu ³¹ ù lá-li-ik-ma a-mu-tám ³² a-ni-ša-am lu-ub-lam

73 Bkz. M.T. Larsen 1976, s. 245.

74 Bu konuda bkz. C. Michel 2001, s. 342-343.

75 Kt. 93/k 200: ²³⁻²⁸ a-dí NA₄.ZA.GÍN ša Dan-A-šur ša ta-áš-pu-ra-ni ší-be-e ša₄ hu-sà-ra-am ip-qí-du-ni-ni

Lapis lazuli Eski Mezopotamya'da takılarda, mühür yapımında ve çeşitli eşyaların süslenmesinde kakma malzemesi olarak yaygın olarak kullanılmıştır. Daha M.Ö. 3. bin başlarından itibaren Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Bedeşşan'dan ithal edildiği sanılmaktadır.⁷⁶ Asur kralı III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) yıllıklarında, bir seferinde 300 talent (9 ton) lapis lazuli ele geçirdiğini anlatır.⁷⁷

Lapis lazuli Asur Kolonileri devrinde ticareti yapılan değerli taşlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Kaniş *kārum*'unun 1 mina 11 *şeql* lapis lazuli hakkında verdiği kararı içeren bir metinde şöyle denilmektedir:

*"Eddin-Aššur şöyle cevap verdi: 'Gerçekten 1 mina 11 şeql lapis lazuliyi İdi-Su'en Mama'dan Zalpa'ya, bana getirdi ve ben bu lapis lazuliyi Su'en-damiq'in oğlu Manua'ya verdim. O (onu) Hattuş'a, İmgur-Aššur'un oğlu Sarridum'a götürdü.' O lapis lazuliyi 8 yıl sonra Manua Sarridum'a verdi. İdi-Su'en'in mektupları ve benim mektuplarım Hattuş'a, bizim temsilcilerimize gitti. Fakat o, lapis lazuliyi (aldığını) inkâr etti....."*⁷⁸

Birkaç metinde çok iyi kalitede (*damqum watum*) *husārum*'dan bahsedilmesi lapis lazulinin değişik kalitelerinin bulunduğunu göstermektedir. Bir mektupta, "*husārum'u kontrol edin. Eğer temizse, beyaz ve lekeli değilse fiyatını ödeyin*"⁷⁹ denilmektedir. Satış fiyatlarındaki farklılık taşın kalitesiyle ilgili olmalıdır.⁸⁰

Bir mektupta yaklaşık 1.2 kg. çok iyi kalitede lapis lazuli ve lapis lazuliden yapılmış bir kadehin satışı hakkında şöyle denilmektedir:

*".....2 ½ mina çok iyi kalitede lapis lazuli ve lapis lazuliden yapılmış bir kadehi mühürümle (mühürlü olarak) Amita sana getirmektedir. Eğer (fiyatı) 6 mina gümüş veya üzerinde ise lapis lazuliyi satın. Eğer ½ mina pašallum cinsi altın veya üzerinde ise kadehi satın. Eğer (alıcı) yoksa ve satamıyorsanız lapis lazuli ve kadeh ben gelinceye kadar (sizde) kalsın....."*⁸¹

ù ša-zu-uz-tù-šu me-tù (C. Michel 2001, s. 343).

76 Günümüzde lapis lazuli elde edilen yerler hakkında bkz. C. Michel 2001, s. 346- 347.

77 D.D. Luckenbill I, 768.

78 Kt. n/k 10: ⁵ um-ma E-dí-in-A-šur-ma ke-na ⁶ 1 ma-na 11 GÍN NA₄.ZA.GÍN ⁷ ĩ-dí-Sù-en₆ iš-tù Ma-a-ma ⁸ a-na Za-al-pá a-na šé-ri-a ⁹ ù-šé-bi-lam-ma ù a-na-ku ¹⁰ NA₄.ZA.GÍN šu-a-tí a-na Ma-nu-ù-a ¹¹ DUMU Sù-en₆-SÍG₅ a-dí-in-ma ¹² a-na Ha-tù-uš a-šé-er ¹³ Sá-ri-dim DUMU ĩm-gur-A-šur ¹⁴ i-ni-ší-šu NA₄.ZA.GÍN šu-a-tí ¹⁵ iš-tù MU₈.ŠĒ a-na ¹⁶ Sá-ri-dim Ma-nu-ù-a ¹⁷ i-dí-in-šu na-áš-pè-ra-tum ¹⁸ ša ĩ-dí-Sù-en₆ ù na-áš-pè-ra-tù-a ¹⁹ a-na Ha-tù-uš a-šé-er ²⁰ ša ki-ma ni-a-tí ù Sá-ri-dim ²¹ i-ta-na-lu-ku-ma NA₄.ZA.GÍN ²² i-ta-na-ki-ir.....

79 Kt. 87/k 387: ⁵ hu-sà-ra-am am-ra-ma ⁶ šu-ma za-ku-ma pu-šù-um ⁷ ù tí-ri-ip-tum ⁸ lá i-šu ší-im-šu ⁹ gu₅-um-ra

80 CCT 5, 24b: 1-2'de 5 mina lapis lazuli'ye 10 mina gümüş; VS 26, 12: 4-6'da 12 mina'ya 6 mina 11 şeql gümüş ödenmiştir.

81 TC 2, 22: ¹⁴2 ½ ma-na ¹⁵ hu-sà-ra-am SÍG₅ wa-at-ra-am ¹⁶ ù kà-sà-am ša hu-sà-ri-im ¹⁷ ku-<nu>-ki-a

Hematit

Kazılarda ortaya çıkarılan eserler arasında damga ve silindir mühürler önemli bir grubu oluşturur. Bunlar çoğunlukla, aslında önemli bir demir cevheri olan hematitten (*šadwānum*) yapılmıştır. Doğada bol bulunması nedeniyle ticarî değerinin olmadığı açıktır.

Nitekim Kültepe tabletlerinde sadece iki yerde geçmiştir. Bunlardan birisinde hematitten yapılmış mühürden⁸²; diğerinde ise hematit içermeyen bakırdan söz edilmektedir.⁸³

Akik

Akik karşılığındaki *sāmtum*, *sāmum* “kırmızı” kelimesinden türetilmiştir. Metinlerde hem fonetik hem de Sumerogram NA₄.ZA.GUL olarak yazılmıştır. Geçtiği yerlerde ağırlığı veya sayısı verilen akikin ticareti ve fiyatı hakkında fazla bir bilgi edinilememektedir. Lapis lazuli ile birlikte geçtiği bir metinde 6 *mina* (3 kg.) akikten söz edilmektedir ki,⁸⁴ bu bildiğimiz 10 kadar metindeki en büyük ağırlıktır.

Pappardalium

Bu taşın bugünkü adını bilmiyoruz. Mezopotamya kaynaklarında çoğunlukla Sumerogram NA₄.BABBAR.DİL olarak pek çok kere geçmiştir. Bu metinlerden beyaz renkli bir taş olduğunu ve daha çok mühür ve boncuk yapımında kullanıldığını öğreniyoruz.

Kültepe tabletlerinde iki yerde fonetik yazılışıyla tespit edilmiştir. Bunlardan birisinde, “Broşun tepesi için 2 ½ *šeql* lapis lazuli ve 3 ⅓ *šeql* pappardalium”⁸⁵; diğerinde, “14 *šeql* gümüş göz biçimli pappardalium boncukların fiyatıdır”⁸⁶ denilmektedir.

Asurlu tüccarlar, bazılarının ne olduğunu bilemediğimiz çok çeşitli eşyaların, aletlerin ve altın, gümüş ve değerli taşlardan yapılmış takıların da ticaretini yapmışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Ayna (*mušālum*), tarak (*muštum*), ayakkabı (*šēnum*), karşılıklarını bilemediğimiz çeşitli mutfak eşyaları, balta (*pašum*, *haššinnum*), çekiç (*nakkapum*), kazma (*allutum*), orak (*nigallum*), kaşağı (*pannarum*), çivi (*šiparātum*), testere (*šeššerum*), çeşitli adlar altında

A-me-ta-na-áš-a-ku-nu-tí¹⁸ šu-ma 6 ma-na KÚ.BABBAR ù e-li-iš¹⁹ hu-sà-ra-am dí-na²⁰ šu-ma ½ ma-na KÚ.GI²¹ pá-ša-la-am ù e-li-[i]š²² kà-sà-am dí-na²³ šu-ma la i-ta-ab-ší-[ma]²⁴ la ta-ta-ad-na hu-[sà]-ru-um²⁵ ù kà-sà-am / a-dí a-lá-kà-ni²⁶ li-bi-ší...

82 Kt. c/k 441: ³ ku-nu-kam ša ša-du-a-nim

83 ICK 2, 54: ³ [1] GÚ 30 ma-na URUDU ⁴ [ša] ša-ad-wa-na-am ⁵ la ù-kà-lu

84 BIN 6, 89: ³.... 6 ma-na ⁴ NA₄.ZA.G[UL]

85 BIN 6, 179: ²¹ 2 ½ GÍN NA₄.ZA.GÍN 3 ⅓ GÍN²² pá-pá-ar-da-li-am²³ qá-qá-da-at tù-dí-na-tim

86 ICK 1, 161: ⁹ 14 GÍN KÚ.BABBAR ¹⁰ ší-im e-na-tim ¹¹ pá-pá-ar-da-li-im

bıçaklar, zincir (*šaršarrātum*), ip (*eblum*), çuval (*azamillum*), kemer (*išrum*, *musarrum*), yüzük (*annuqum*), bilezik (*šawirum*), broş (*tudittum*).

Borç ve Alacak İşlemleri

Kültepe metinleri arasında mektuplardan sonra en büyük grubu borç senetleri oluşturur. Bir senet günümüzdeki kalıplaşmış ifadelerle kaleme alınmış bir senet veya bonodan pek farklı değildir. Klasik bir senette borç verilen (çoğunlukla) gümüşün *šeql* veya *mina* olarak ağırlığı, borçlu ve alacaklının isimleri, borcun ödeme süresi, vâdesi dolduğunda borcun ödenmemesi durumunda her bir minaya ayda kaç *šeql* faiz ilâve edileceği yazıldıktan sonra, ay adı ve yıl-eponiminin (*līmum*) adı ile belge tarihlenir. Sonunda, en az iki kişi olmak üzere, şahitlerin isimleri sıralanır.

Borçlu, alacaklı ve şahitlerin Asurlu olduğu tipik bir senet şöyle düzenlemiştir:

AKT 3, 5

- Öy.** ½ ma-na 5 GÍN
KÚ.BABBAR ša-ru-pá-am
i-šé-er / A-šur-ma-lik
Dan-A-šur i-šu
- 5** iš-tù ha-mu-uš-tim
ša Kur-ub-İštar
a-na 10 ha-am-ša-tim
i-ša-qal
- K.** šu-ma lá iš-qùl
- Ay.** 1 ½ GÍN.TA
a-na 1 ma-na-im
ší-ib-tám
i-na ITI.KAM-im
ù-ša-áb ITI.KAM
- 15** qá-ra-a-tim li-mu-um
Ì-lí-dan
IGI Er-ra-šù-lu-li
IGI A-šur-du-ri

“1-4 Aşşur-malik’ten Dān-Aşşur ½ mina 5 şeqel saflaştırılmış gümüş alacaktır. 5-8 (Gümüşü) Kurub-İştar’ın haftasından itibaren 10 hafta içerisinde ödeyecektir. 9-14 Eğer ödemezse her bir mina için ayda bir ½ şeqel faiz ilâve edecektir. 14-16 Qarrātum ayı, İli-dān’ın senesi. 17-18 Erra-şulūli’nin huzurunda, Aşşur-dūri’nin huzurunda.”

Bu senette borcun zamanında ödenmemesi durumunda tespit edilen yıllık faiz oranı %30’dur.

“Borçlunun borcunu filanca kimsenin haftasından (hamuštum’undan) itibaren şu kadar hafta (hamuštum) içerisinde ödeyecek” ifadesinden, hamuštum’un hem bir memuriyet, hem de bir süre karşılığında kullanıldığı açıktır. Akadça hamšum “beş” kelimesinden teşkil edilmiş olması bu sürenin 5 gün olduğunu gösterir. Yayınlarda “hafta-eponimi” olarak tanımlanan hamuštumlar’ın Kaniş’de nasıl bir görev yaptıklarını bilmiyoruz.

Asurlu ve yerli kimseler arasında düzenlenmiş senetlerde yerliler daha çok Asurlular’ın borçlusu olarak görülürler. Asurlular arasında normal faiz oranı kārūm’un kararı gereğince (šibtum kīma awāt kārīm) yıllık %30 idi. Fakat yerlilerin bazen %100’ün üstünde faiz oranıyla borçlandıklarını görüyoruz.

Eski Mezopotamya’da tefeciliği önlemek için faiz oranı saray tarafından belirleniyordu. Hammurabi Kanunu’nun 51 ve 72. maddelerinde faizin kralın fermanı (šimdat šarrim) ile ilan edildiğini görüyoruz.

Bazı senetlerde borç, kefil ve ortak borçlandırmayı ifade eden bir teminat formülüyle garanti altına alınmaktadır. Aşağıdaki örnek belgede, iki borçludan birisi ve alacaklı Asurlu olduğu halde, üç şahidin de yerli kimseler olması dikkati çekmektedir. Gecikme faizi yıllık % 60 olarak belirlenmiştir.

AKT 3, 7

1 2 ½ ma-na KÚ.BABBAR 2 ¼ sa-ru-pá-am i-šé-er 3 A-mur-A-šūr 4 ½ Ta-am-ri-a 5 En-um-A-šūr 6 i-šu iš-tù 7 ha-mu-uš-tim 8 ¼ I-tur₄-DINGIR 9 a-na 10 ha-am-ša-tim 10 i-ša-qù-lu 11 šu-ma lá iš-qù-lu 12 3 GÍN.TA ší-ib-tám 13 i-na ITI.KAM a-1 ma-na-im 14 ½-šù-bu KÚ.BABBAR 15 i-qá-qá-ad šál-mì-šu-nu 16 ½ ke-ni-šu-nu 17 ra-ki-is 18 IGI A-šu-a-ah-šu 19 IGI Pé-ru-a-li 20 IGI Ha-pu-a-šu

1-6 “Ennum-Aşşur Amur-Aşşur ve (yerli) Tamria’dan 2 ½ mina saflaştırılmış gümüş alacaktır. 6-10 İtūr-ili’nin haftasından itibaren 10 hafta içerisinde ödeyecekler. 11-14 Eğer ödemezlerse (her 1 mina için) ayda 3 şeqel gümüş ilâve edecekler. 14-17 Gümüş (borç) onların (malî bakımdan) sağlam ve (yasal olarak) sorumlu olanların başlarına bağlıdır. 18-20 şahitler: Aşuahşu, Peruali, Hapuaşu.”

“Gümüş (borç) onların sağ ve meşru olanların başına bağlıdır” (*iqqaqqad šalmişunu u kînişunu rakis*) kefalet formülü ile, borcun müşterek olarak üstlenildiği, yâni ailenin yetişkin üyelerinin de sorumlu oldukları garantisi verilmektedir.

Altı yerlinin bir Asurlu’ya borçlu oldukları 12 ½ mina (yaklaşık 5-6 kg.) saflaştırılmış gümüşe ilişkin bir senette kefalet formu, “gümüş (borç) onların (malî bakımdan) sağlam ve (hukuken) sorumlu olanların başlarına, evlerine ve kapılarına bağlıdır”⁸⁷ şeklinde daha farklı bir yapı içerisinde geçmektedir. Buradaki “ev” (*bētum*) ve “kapı” (*bābum*) kelimelerinin borçlunun bütün ailesini ifade etmek için kullanıldığı açıktır.

Yerli halk birbirlerine gümüş dışında, başta hububat olmak üzere, ekmek ve nadi-ren koyun borçlanıyorlardı. Aralarında düzenledikleri senetlerde borcun vâdesi, başta hasat zamanı olmak üzere, bazı ziraî tabirlerle belirleniyordu.⁸⁸ Daha seyrek olarak, Anadolu’da tapılan tanrılar için, yılın belli zamanlarında yapıldığı anlaşılan bayramlar da borcun ödeneceği tarih olarak tespit ediliyordu.

Kanişli şarabunuwa, henüz yayınlamadığımız senetlerde, birçok vatandaşına borç olarak para (gümüş), arpa, buğday ve ekmek veren bir tüccar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki belge 5 kişiye borç verdiği 6 çuval arpa hakkındadır:

Kt. g/k 12b

¹ 6 na-ru-uq ² še-am i-še-er ³ Šar-ni-kà-an Ha-ar-ša-a ⁴ Ša-ri-ù-man ⁵ Šé-wi-iš-mi-i ⁶ me-ra-šu ⁷ Ši-ša-ah-šu-šar ⁸ Ša-ra-bu-nu-wa ⁹ i-šu še-am ¹⁰ i-na ha-ar-pi ¹¹ i-na kà-ar-pi-tim ¹² ša Pe-ru-wa ¹³ i-na Kà-ni-iš ¹⁴ i-ma-du-du ¹⁵ še-um i-qá-qá-ad ¹⁶ šál-mi-šu-nu ki-ni-šu-nu ¹⁷ ra-ki-is ¹⁸ ĠĠ A-ta-li ¹⁹ ĠĠ Šu-pi-ah-šu ²⁰ ĠĠ Ki-kà-ar-sa-an

“¹⁻⁹ Şarnikan, Harşa, Şariuman, Şişahşuşar’ın oğlu Şewişmi ve Dikşar’dan Şarabunuwa 6 çuval arpa alacaktır.⁹⁻¹⁴ Arpayı hasat zamanında Peruwa’nın ölçeği ile Kaniş’te ölçekler.¹⁵⁻¹⁷ Arpa onların (malî bakımdan) sağlam ve (yasal olarak) sorumlu olanların başlarına bağlıdır.¹⁸⁻²⁰ şahitler: Atali, Şupiahşu, Kikarşan.”

Yerli halk arasında hububat borcu sebebiyle düzenlenmiş belgelerde, aslında “kap” (*karpatum*) anlamındaki kelime bir şahıs adıyla birlikte, “o kimsenin ölçeği” karşılığında bir hacim ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Yerliler, “ülkenin ölçeği” (*karpāt mātīm*)⁸⁹ tâbir edilen ve belli bir ölçeği gösterdiği anlaşılan diğer bir hacim ölçüsü de kullanıyorlardı.

87 AKT 3, 10: ¹⁷ ... KÚ.BABBAR ¹⁸ i-qá-qá-ad ¹⁹ šál-mi-šu-nu ù ke-ni-šu-nu ²⁰ i-Étí-šu-nu ²¹ ù ba-a-bi-šu-nu ²² ra-ki-is

88 Bkz. s. 95.

89 Ağırılık ölçüsü olarak kullanılan “ülkenin taşı” (*aban mātīm*) buna paralel bir tâbirdir.

Şarabunuwa'nın şahitler arasında bulunduğu bir diğer senet (Kt. g/k 3b), yerli Nakilit'in diğer iki yerliden alacaklı olduğu 1 *mina*'dan 3 1/3 *şeqel* 5 ŞE⁹⁰ eksik gümüş, 7 çuval (ve) 2 kap arpa ve 30 ekmek alacağı hakkındadır. Borçlular arpayı hasat zamanında, gümüşü ise bir Anadolu tanrısı olan Tuhtuhānum'un bayramında ödeyeceklerdir. Burada da borcun ödenmesinden, çocuklar dâhil, bütün ailenin sorumlu olduğu vurgulanmaktadır.

Vergiler

Asurlu tüccarlar Anadolu'ya getirdikleri mallar için ve kervan eşliğinde şehirlerarasında yaptıkları iş seyahatleri sırasında çeşitli adlar altında vergiler ödemek zorunda idiler.⁹¹ Bunlar arasında en sık geçen bir çeşit gümrük vergisi olan *nishatum*'dur. Bu vergi kumaşlardan yaklaşık %5, kalaydan ise %3 nispetinde ödeniyordu. Metinlerde saraya götürülen kumaşlardan kaçının *nishatum* vergisi olarak alındığı kaydedilmiştir. Bu vergi saraylar dışında *kārum* veya tüccar dairelerine de ödeniyordu.

Wahşuşana'dan Şalatuwar'a, oradan da Puruşhattum'a giden bir kervandaki görevliler ve eşekler için yapılan harcamaların kaydedildiği bir masraf listesinde (AKT 3, 34), köprü (titūrum) geçişinde her bir eşek için *nishatum* vergisi olarak 15'er *şeqel* bakır ödenmektedir. Bir diğer listede de (Kt. t/k 1), bir nehir kenarında katır için 2 1/2 *mina* bakır ödendiği belirtilmektedir. Anlaşılan köprülerde birer vergi istasyonu oluşturulmuştu.

Sık geçen vergilerden birisi de 1/60 nispetinde ödenen *šaddu'utum* idi. Birçok metinde kalıplaşmış bir ifade ile Anadolu'dan Asur'a götürülen malların *nishatum* ve *šaddu'utum* vergilerinin ödenmiş olduğu vurgulanmaktadır.

Kervanların uğradığı şehirlerde *dātum* denilen bir çeşit yol vergisi alınıyordu. Kervan masraflistelerinde, "A *şehrinden* B *şehrine* kadar yol vergisi x *şeqel* gümüşe mal oldu." denilmektedir. Bir metne (Kt. j/k 174) göre, Wahşuşana'ya kadar yol vergisi olarak kervandaki 26 eşekten her biri için 1/2 *mina* 6 *şeqel* bakır ödenmiştir.

qaqqadātum denilen vergi, "baş, kafa" anlamındaki qaqqudum kelimesinden türetilmiş olmasından da anlaşıldığı gibi, bir çeşit kafa vergisi idi. Bu vergi kervanlardaki her bir şahıs başına 5 ile 15 *şeqel* kalay arasında değişen miktarlarda alınıyordu.

"On" anlamındaki ešrum kelimesinden türetilmiş olan i/ešrātum %10 nispetinde alınan bir vergiydi. i/ešrātum, İslâm toplumlarında ürün ve kazanç üzerinden alınan onda bir anlamındaki öşür veya bunun çoğulu olan aşar vergisi ile karşılaştırılabilir.

90 ŞE (Akadça še'um) *şeqel*'in 1/180'i olan en küçük ağırlık ölçüsüdür.

91 Vergilerin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. K.R. Veenhof 1972, s. 219 v. d.; S. Bayram 1993, s. 6-13.

Kervanların Asur'dan Anadolu'ya veya Kaniş'ten Asur'a gitmek üzere ayrıldığında 1/120 nispetinde ödenen waşıtum ile kervan girişlerinde ödenen ėribtum bir çeşit ihraç ve ithal vergileri idi.

Tarım ve Hayvancılık

Asur Ticaret Kolonileri devrinde, başta Kaniş olmak üzere, Asurlular'ın Anadolu'da oluşturdukları ticaret ağı içerisinde yer alan şehirlerde halkın bir kesimi ticaretle uğraşıyordu. Halkın büyük bir kısmı ise geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlıyordu. Fakat Kültepe tabletlerinin işaret ettiğimiz içerikleri ve halkın günlük hayatı ile ilgili metinlerin bulunmaması sebebiyle bu konular hakkında doğrudan bilgi sahibi değiliz.

Tarım

Arazinin işlenmesi, kullanılan tarım aletleri ve yetiştirilen ürünler hakkındaki yetersiz bilgiler, özellikle Anadolu'lu tüccarların arşivlerinde ele geçen tabletlerden derlenmektedir. Metinlerde kraliyet arazisi ve bunların işlenmesi hakkında dikkate değer bir bilgi yoktur. Ancak, diğer bütün krallıklarda olduğu gibi, Anadolu şehir krallıklarında da ekilebilir arazinin büyük bir kısmının sarayların mülkiyetinde olduğu muhakkaktır. Arazinin işlenmesi, ekilmesi, ürünün hasat edilmesi ve depolanması vb. işler için çok sayıda işçi ve memur kadrosuna ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Kaniş sarayındaki *rabi adrim* unvanlı yüksek memurun harman işlerinden sorumlu olduğunu biliyoruz.

Elimizdeki Anadolu'lu kimseler arasında düzenlenmiş tarla (eqlum) satış senetleri, toprak üzerinde özel mülkiyetin bulunduğunu göstermektedir. Yerli tüccarlardan Peruwa'nın arşivinde satın aldığı tarlalarla ilgili senetler de ele geçmiştir. Bunlardan satış fiyatının belirtilmediği, Anadolu'lu üç şahitin ismi bulunan bir belgede (Kt. d/k 27), tarla ile birlikte bir su kaynağının da satın alındığını okuyoruz. Satıştan cayılması durumunda Peruwa'ya ceza olarak 2 mina (1 kg.) gümüş ödenecek olması, arazinin değeri hakkında bir fikir vermektedir.

Aşağıdaki arazi satış belgesinde de, sulama suyunun (mā'ē šiqītim) satıcı ve alıcı arasında ortaklaşa kullanılacağı kaydı yer almaktadır.

Kt. o/k 52

¹ KİŠİB Ku-bi-da-ah-šu ² KİŠİB Ša-da-a[h-š]u GAL [...] ³ ša [ru]-ba-im KİŠİB Ku-[ra] ⁴ KİŠİB Ha-al-ki-a-šu ⁵ KİŠİB Du-šu-lá 4 eq-[lá-tim] ⁶ ù ki-ri-a-am ša té-hi ⁷ eq-lá-tí-šu-ma Ku-bi-da-ah-šu ⁸ a-na A-šu-at a-na ⁹ ma-na ¹⁰ KÚ.BABBAR i-dí-ší-na mi-ma ¹¹ ma-e ší-qí-tim ¹² ša i-lu-ku-ni ša ki-lá-li-šu-nu-ma ¹³ šu-ma / Ku-bi-da-ah-šu ¹⁴ i-ba-lá-kà-at 14 ma-na KÚ.BABBAR ¹⁵

a-na A-šu-at i-ša-qal¹⁵ šu-ma A-šu-at /i-ba-lá-k[à-at]¹⁶ 7 ma-na KÚ.BABBAR ší-im [ki-ri-im
ş]¹⁷ eq-lá-tim i-ta-ba-al-[ma]¹⁸ 7 ma-na KÚ.BABBAR a-na Ku-bi-da-[ah-šu]¹⁹ i-ša-qal

“1-5 Kubidahşu’nun mührü; kralın [.....] âmiri Şadahşu’nun mührü; Kura’nın mührü; Halkiaşu’nun mührü; Duşula’nın mührü. 5-9 Kubidahşu dört tarla ve tarlalarına bitişik olan bir bahçeyi Aşuat’a yedi mina gümüşe sattı. 9-11 Akan sulama suyunun tamamı her ikisininindir. 12-14 Eğer Kubidahşu sözleşmeyi bozarsa, Aşuat’a on dört mina gümüş ödeyecek. 15-19 Eğer Aşuat sözleşmeyi bozarsa, bahçe ve tarlaların fiyatı olan yedi mina gümüşü verecek ve Kubidahşu’ya yedi mina gümüş daha ödeyecek.”⁹²

Görüldüğü gibi antlaşmayı bozan taraf arazinin satış fiyatının iki katı ceza ödemek durumundadır.

Bir belgede, “ziraate elverişli tarla” (*eqlum mēraštum*) diye nitelenen bir arazinin satışı söz konusu edilmektedir. Tarla 15 *şeql* gümüşe satılmıştır. Fakat tarlanın 5 sene sonra aynı fiyat karşılığında iade edileceği kaydının yer alması ve fiyatın verimli bir tarla için çok düşük olması, bunun bir satıştan çok kira işlemi olabileceğini düşündürmektedir. Belgede taraflardan birisinin tarla üzerinde hak iddia etmesi durumunda 2 *mina* gümüş ödeyeceği şartı yer almaktadır.⁹³

Birkaç belgede Anadolu’da yerleşmiş Asurlu tüccarların da tarla ve bahçe sahibi olduklarına ve bunlar üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunduklarına dair bilgi bulunmaktadır. Bir mektupta (Kt. a/k 583b) nerenin olduğu belirtilmeyen bir saray, borcuna karşılık bir tüccarın tarla ve bahçeleri için 20 *mina* gümüş ve daha fazla fiyat vermektedir.

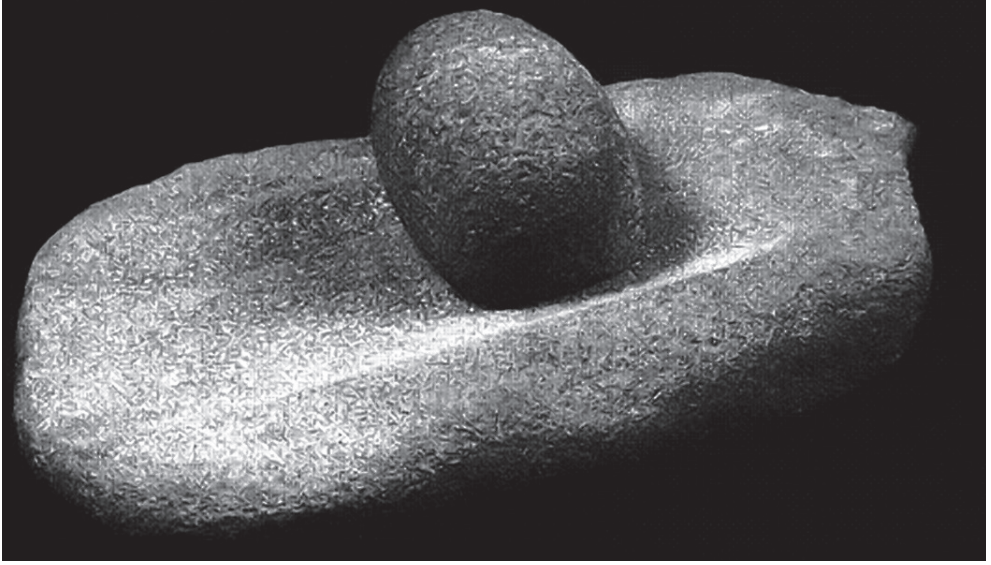
Eski Kaniş’te sulu tarım yapıldığı anlaşılmaktadır. Esasen, Kültepe çevresindeki sulak alan dolayısıyla Kaniş halkının su sağlamakta fazla bir güçlükle karşılaştıkları düşünülemez. T. Özgüç Karahöyük tarlalarının Sarımsaklı Çayı’ndan kanallarla getirilen suyla sulandığına işaret etmekte; haklı olarak, bu çay ve Kültepe’nin yaklaşık 21 km. kuzeydoğusundaki Tuzla Göl’den Eski Kanişliler’in de mutlaka faydalanmış olduklarını söylemektedir.⁹⁴ Keza Gezi civarındaki kaynaklardan çıkan içme suyu kalitesindeki sulardan da yararlanıldığından şüphe edilmemelidir.

Kaniş çevresindeki su kaynakları konusunda araştırma yapan Kulakoğlu, 2009 kazı mevsiminde elde edilen jeofizik verilerinin ışığında Höyüğün hemen güneydoğu kenarında yaptıkları sondaj çalışmalarında bir dere yatağı ve bent kalıntıları tespit ettiklerini söylemiştir.

92 İ. Albayrak 2001, s. 308-309.

93 Kt. 84/k 169; S. Bayram 1991, s. 303-304.

94 T.Özgüç 1950, s. 9-10.

Res. 11: Tahıl öğütme taşı (S. Erkut 2008, Res.3)

Sulama suyunu kullananların bir miktar ücret ödedikleri belgelenmiştir.⁹⁵ Fakat metinlerde sulama işlerinin düzenlenmesi, kanalların bakımı ve bunlarla ilgili görevliler hakkında bilgimiz yoktur.

Kültepe tabletlerinde tarlaların alanını belirtmek için, aslında “çuval” (yaklaşık 120 litrelik bir hacim ölçüsü) ve “yatırılan sermaye” anlamlarındaki *naruqqum* kelimesi kullanılmaktadır. Bir metinde, “Onun 2 *naruq* alanlık hissesi olan 2 tarlayı ekip biçecek. 6 küplük tohumu da kendisi (sağlayacak).”⁹⁶ denilmektedir.

Tohum ekmek için tarlalar, geçtiği metinlerde “pulluk” olarak tercüme edilen *epinnum* denilen araçla sürülüyordu. K. Balkan *epinnum*’un, yakın zamanlara kadar Anadolu’da tarla sürme aracı olan “karasaban” karşılığında kullanıldığını söylemektedir.⁹⁷

Anadolu’daki diğer birçok höyükte olduğu gibi, Kültepe’de de oval ve içe bombeli şeklindeki bazalt öğütme taşları (Res. 11) ve bazılarında yanık tahıl taneleri bulunan zahire küpleri bolca ele geçmiştir. 2006 Kültepe kazılarında ilk defa, yerden yüksekçe

95 J.G. Dercksen 2008, s. 149.

96 Kt. k/k 31: 9 2šf-ta eq-lá-tim ¹⁰ HA.LÁ.NÍ ša šf-ta ¹¹ na-ru-uq i-ra-áš ¹² 6 DUG za-ar-ù ¹³ šu-a-ù-ma

97 K. Balkan 1979, s. 52.

Res. 12: Kaniş Karum’unda ortaya çıkarılmış öğütme işliği (S. Erkut 2008, Res.2)

bir platforma, üzerlerinde hububatı ezen taşların da bulunduğu, aşağı eğimli olarak yerleştirilmiş yan yana iki öğütme taşı ve önlerinde ezilen hububatın toplandığı büyük küpler bulunan basit bir değirmen düzeneği ortaya çıkarılmıştır (Res.12).

Birçok metinde öğütme taşları (sûm) söz konusu edilmektedir. AKT 3, 84’deki mektupta süpürge, çivi, kemer, ayakkabı ve iyi cins yağ yanında öğütme taşı da istenmektedir. Bir diğerinde (AKT 1, 78) mektubun yazarı muhatabına kralın, kendisine söz verilen öğütme taşlarının niçin halâ gönderilmediğini sorduğunu bildirmektedir.

Yedi adet öğütme taşından bahsedilen bir metinde şöyle denilmektedir:

“Sen şöyle söyledin: ‘7 öğütme taşının ağırlığı 9 talent 5 minadır’ (yaklaşık 272 kg.). Wawali şöyle cevap verdi: ‘Neneša’daki 1 öğütme taşını Puzur-Aşşur Kaniş’e götürdü.’ Geri kalan 9 talentten 10 mina eksik senin 6 öğütme taşın, ülkenin taşına göre (Anadolu’da geçerli olan ağırlık ölçüsüyle) 440 mina (220 kg.) üzerinden satıldı. 1 talent olan 1 öğütme taşını Wawali aldı.”⁹⁸

98 KTS 7a: ¹³um-ma a-ta-ma 7 sù-a-tum ¹⁴šu-qù-ul-ta-áš-na ¹⁵9 GÚ 5 ma-na ¹⁶um-ma Wa-wa-li-ma ¹⁷sù-am i-na Né-na-ša ¹⁸Puzur-A-šur a-Ka-ni-iš ¹⁹it-ba-al ší-tí sù-a-tí-kà ²⁰6 sù-a-tim 9 GÚ LÁ 10 ma-na ²¹a-na 4 me-at 40 ma-na ²²a-ba-an ma-tim ta-ad-na ²³1 sù-a-am Wa-wa-li ²⁴ša 1 GÚ il-qí

Kaniş tarlalarında yetiştirilen ürünlerin başında buğday (aršatum, kibtum) ve arpa (še'um) başta gelmektedir. Metinlerde hububat karşılığında kullanılan uṭtuṭum alınıp satılıyor, borç olarak veriliyor veya alınan borç paraya karşılık faiz olarak ödeniyordu.

Aşşur-nādā adlı tüccarın Kaniş'teki Anadolulu eşi şişahuşuşar'a yazdığı mektubunda, "Niçin sen Kutubiş'in bana verdiği 20 çuval buğday ve 15 çuval arpadan başka (burada) hiçbir şey yok diyorsun? İli-ışar ve Haluba'nın şana'ya götürdüğü 40 mina orak (ve) 2 ½ mina kalay nereder?"⁹⁹ diye sormaktadır.

Yerli halk hububatı ölçmek için "ülkenin kabı" (karpat mātīm) denilen bir hacim ölçüsü kullanıyordu. Yerlilere ait birçok senette borcun "hasat zamanında (ina harpim)", "orak tutma zamanında (ina şibit nigallim)", "hububatın dolgunlaşması zamanında (ina kubur uṭtatim)", "(tarlanın) sürülmesi zamanında (ina itti erāšim)" ödeneceği gibi ziraî tâbirler kullanılması, halkın çoğunun çiftçilikle uğraştığını göstermektedir. Bazı senetlerde de borcun "bağ bozumunda" (ina qitip kirānim) ödeneceğinin belirtilmesi, Kaniş'te üzüm bağlarının bulunduğunu gösterir. Bu bağlar bugün de olduğu gibi Kültepe çevresindeki dağ eteklerinde yetiştirilmiş olmalıdır.

"Üzüm" karşılığındaki kirānum/karānum Sami dillere mahsus bir sözdür ve "asma/üzüm çubuğu" ve "şarap" için de aynı söz kullanılmaktadır. Hitit metinlerinde de bu üç sözün karşılığı olarak bir kelime (wiyana)¹⁰⁰ kullanılmaktadır.

Çiviyazılı kaynaklar Eski Anadolu ekonomisinde bağcılığın ve şarapcılığın önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Hitit metinlerinde 12 çeşit şaraptan söz edilmektedir.¹⁰¹ Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit devirlerinde saraylarda bağlardan ve şarapla ilgili işlerden rabi kirānim unvanlı yüksek memur sorumluydu. Hitit Kanunlarının altı maddesinde bağlarla (Sumerce ideografik yazılışıyla gišGEŠTİN veya gišKİRİ6.GEŠTİN) ilgili hükümler bulunmaktadır.¹⁰² Zile-Maşat'ta bulunmuş iki Hititçe mektupta olgunlaşmış üzümlerin kesilmesinden söz edilmektedir.¹⁰³

Adı günümüze kadar değişmeden gelmiş olan Karkamış'ta M.Ö. 1750'lerde hüküm sürmüş olan Aplahanda, Mari kralı Yasmah-Addu'ya yazdığı bir mektupta (ARM 5, 13), Mari kralına 50 küp şarap ve 50 küp bal gönderdiğini bildirmektedir.

99 VS 26, 19: ⁵ mi-šu ša um-ma a-tí-ma ⁶ e-lá 20 na-ru-uq ⁷ GÍG ù 15 na-ru-uq ⁸ še-im ša Ku-tù-bi-iš ⁹ i-dí-na-ni-ma ¹⁰ ša-ni-um lá-šu ¹¹ a-li 40 ma-na ¹² ni-ga-lu 2 ½ ma-na ¹³ AN.NA ša a-na ¹⁴ Ša-na-a ¹⁵ ĩ-lí-šar ù Ha-lu-ba ¹⁶ ub-lu-ni.... (M.T. Larsen 2002, Nr. 54).

100 "wiyana" sözünün diğer Hint-Avrupalı dillerde çok yakın benzerleri bulunmaktadır (Latince vinum, Fransızca vin, İngilizce wine, Almanca Wein). Bkz. S. Alp 1999, s. 67.

101 Bkz. S. Alp 1999, s. 69.

102 F. Imparati 1992, Mad. 101, 104, 105, 108, 113 ve 119.

103 S. Alp 1999, s. 69.

Metinlerde geçen “bahçe” (kirium) ve “bahçıvan” (nukarribbum) kelimelerinden, sulanabilir arazide çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştirildiği sonucunu çıkarabiliriz. Hububat türleri dışında, soğan (šumkum) tabletlerde en sık geçen üründür. Bir metinde toplam 44 çuval soğanın yerli şahıslar arasında bölüşülmesinden bahsedilmektedir. Burada 14 çuval soğanın fiyatının 90 šekel (yaklaşık 700 gr.) gümüş olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁴

Kaniş sarayında, sarayın meyve sebze bahçelerindeki işlerin yürütülmesinden sorumlu yüksek memurlar vardı.¹⁰⁵

Hayvancılık

Kultepe tabletlerinde hayvancılık ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi hakkında hiçbir bilgi yoktur. Fakat metinlerdeki dolaylı bilgilerden Eski Anadolu’da çok zengin bir hayvan varlığının bulunduğunu, insanların tarım yanında, yetiştirdikleri küçük ve büyükbaş hayvanların ve bunlardan elde ettikleri ürünlerin ticaretiyle geçindiklerini söyleyebiliriz.

Anadolu’nun protohistorik dönemi için çok önemli bir kaynak olduğunu söylediğimiz, Akad kralı Sargon’un Anadolu’ya yaptığı bir seferin anlatıldığı metinde, askerlerin doyurulması için bir günde bin sığır ve altı bin koyun kesildiğinden söz edilmesi önemlidir.

Hitit Kanunları’nın birçok maddesi şahıslara ait küçük ve büyükbaş hayvanlarla ilgili kararları içermektedir.¹⁰⁶

Kultepe’de iki Anadolu kralı arasındaki halen tek yazışma olduğunu söylediğimiz Mama kralı Anum-hirbi’nin Kaniş kralı Waršama’ya yazdığı mektuptan anlaşıldığı üzere, Kaniş’in vasalı olan Taişama kralının Mama’nın 12 şehrini tahrip edip, sığır ve koyunlarını alıp götürmesi Kaniş ile Mama arasında diplomatik krize sebep olmuştur.

Koyun (emmerum)¹⁰⁷ alınıp satılan hayvanların başında geliyordu. Tabletlerde özellikleri hakkında hiçbir bilgi verilmeyen üç koyun cinsinden (etūdum, lakānum, šālīnum) söz edilmektedir. Metinlerde koyun fiyatlarının büyük farklılık göstermesi¹⁰⁸, hayvanın besili olup olmaması yanında, herhalde cinsleriyle de ilgiliydi. Yerel sarayların sürülerinin olduğu “çobanlar başı” (rabi rē’ē) ve “kraliçenin çobanı” (rē’ium ša rubātīm)¹⁰⁹ unvanlarından anlaşılmaktadır.

104 Kt. 89/k 367: V. Donbaz 1999, s. 152-153.

105 J.G. Dercksen 2008, s. 151.

106 F. Imparati 1992, Mad. 57-86.

107 Parantez içerisinde Akadçasını verdiğimiz kelimeler çoğunlukla Sumerce ideografik yazılışlarıyla geçmektedir: Koyun: UDU, sığır: GU₄, eşek: ANŞE, domuz: ŞAH, domuz yağı: İ.ŞAH gibi.

108 Koyun satış fiyatları için bkz. L.G. Gökçek 2004, s. 66-67.

109 ICK 1, 13:6-7.

Kültepe tabletlerinde sadece birkaç yerde dişi keçiler (ezzātum) söz konusu edilmektedir.¹¹⁰ Hitit Kanunları'nda keçilerle ilgili hükümler bulunması¹¹¹, bu hayvanların da Anadolu'da yaygın bir biçimde beslendiğini göstermektedir.

Sığır/öküz (alpum) tarla sürmek ve yük taşımak için kullanılıyordu. Çoğunlukla yerli kimselerin adlarının geçtiği sığır satış veya kiralanmasıyla ilgili belgelerde hayvanın fiyatı besili, sağlıklı veya hastalıklı olmasına göre büyük farklılık göstermektedir.¹¹² Birkaç metinde sığırın borç alınmış paranın karşılığında faiz olarak verildiğini görüyoruz.¹¹³

Eşekler (emārum) uzun mesafe ticaretinin sürdürülmesinde vazgeçilmez hayvanlardı. Asur Anadolu arasında gidip gelen kervanlarda eşekler dışında bir başka yük hayvanının kullanıldığına rastlanılmamıştır. Mezopotamya kaynaklarından bildiğimiz deve (gammalum) Kültepe metinlerinde şimdiye kadar hiç geçmemiştir. Metinlerde eşeklerin satışı¹¹⁴, kiralanması, koşum takımları, yemleri için yapılan harcamalar, sağlık durumları, taşıdıkları yükün cinsi ve ağırlıkları ile ilgili bilgiler geniş bir yer tutmaktadır. Eşeklerden birçok metinde "kara eşek" (emārum šallāmum) olarak bahsedilmektedir. Birkaç metinde geçen "dişi eşek" (atānum) dışında, eşeklerin özellikleriyle ilgili bilgi verilmediği için, böyle nitelenen eşeklerin diğerlerinden farkının ne olduğunu bilmiyoruz. Herhalde "kara eşek" tabiriyle güçlü, kervanlarda kullanılmaya elverişli hayvan kastediliyordu.

Sumerlilerin "dağ eşiği" (ANŞE.KUR.RA) adını verdikleri at (sisum), koşum ve binek hayvanı olarak Eski Mezopotamya ve Anadolu'da çok değer verilen bir hayvandı. Kültepe metinlerinde "at" sözünü "seyisler başı" (rabi sisē) unvanında görüyoruz. Elimizde atın satışına veya yük hayvanı olarak kullanıldığına dair hiçbir belge yoktur. İki tablet zarfı üzerindeki silindir mühür baskılarında dört tekerlekli bir arabaya koşulmuş dört at görülmektedir.¹¹⁵ Anlaşılan at saraylar dışında yaygın değildi.

Klasik devir kaynaklarında Anadolu'dan "güzel atlar ülkesi" diye bahsedilmiştir. Gerçekten de eski ve geç devir belgelerinde Anadolu atlarının ünü hep vurgulanagelmıştır. Mama kralı Anum- hirbi'nin mektubundan ve Asur'un elçilerinin Hurmeli'ye gönderdikleri mektuptan tanıdığımız Harsamna atlarıyla ünlü bir yerd. ¹¹⁶

110 J.G. Dercksen 2008, s. 154.

111 F. Imparati 1992, mad. 65, 66, 176, 179, 185, 186.

112 L.G. Gökçek 2004, s. 69-70.

113 L.G. Gökçek 2004, s. 69, n. 68.

114 K.R. Veenhof 2010, Nr. 54'deki metinde toplam 12 eşiğe 3 mina 7,5 şeqel gümüş ödenmiştir. Eşeklerin fiyatı 12 ile 22 ½ şeqel gümüş arasında değişmektedir.

115 N. Özgüç 1965, s. 76.

116 Bkz. K. Balkan 1957, s. 62.

Hititler at terbiyesi konusunda uzman olan Kikkuli adlı bir Hurrili'yi Hattuşa'ya getirmişlerdir. Onun adıyla anılan metinlerde atların beslenmesi, bakımı, savaş arabalarına koşumu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.¹¹⁷

Nevşehir-Topada'daki hiyeroglifle yazılmış kitabede Tabal krallarından Wasusarma öğünerek atlı birliklerinden söz etmektedir.¹¹⁸ Asur devletinin son büyük kralı Asurbanipal'in (M.Ö. 668-626) annalarında üç yerde, Asur'un hâkimiyetini kabul eden Tabal kralı Mugallu'nun yıllık vergi olarak çok sayıda at vermekle yükümlü kılındığından bahsedilmektedir.¹¹⁹

Mezopotamyalı iki kral arasındaki at alış verişinin konu edildiği bir mektup, ata verilen değeri yansıtmaları bakımından önemlidir. Mektup Qatna (şimdiki Meşrife) kralı İşhi-Addu tarafından Asur kralı I. İşme-Dagan'a (M.Ö. 1776-1760) gönderilmiştir. Bu mektup İşme-Dagan'ın kardeşi Yasmah-Addu'nun kral olduğu Mari'ye getirilmiş ve orada kalmıştır. Anlaşılan Mari kralı, ağabeyinin Qatna kralının sözlerine öfkele-neceğini düşünmüş olacak ki, mektup Asur'a gönderilmemiştir. Qatna kralı, zamanın büyük bir kralının hışmını çekmemek için son derece diplomatik bir dille kaleme aldığı mektubunda şunları yazmıştır:

*"Bu söz söylenmeyecek bir sözdür. Fakat şimdi söyleyeyim ki kalbim ferahlasın. Sen büyük bir kralısın. Sen arzu ettiğin 2 atı benden istedin ve ben (onları) sana gönderdim ve münakaşa (pazarlık) etmeden sen bana 20 mina kalay gönderdin. Sen tam olarak istediğini benden almadın mı? (Fakat) bana bu az kalayı gönderdin. Eğer babamın tanrısı (nın hatırı) için, bana hiçbir şey yollamasa idin (emin ol) kalbim kırılmazdı. Bu atların fiyatı bizde, Qatna'da 600 şeqel gümüştür. Fakat sen bana 20 mina kalay gönderdin. (Bunu) duyan ne söyleyecek! Bizi (ikimizi) karşılaştırmaz mı? Bu ev senin evindir. Senin evinde ne eksiktir! Bir kardeş diğer kardeşe istediğini vermez mi? Eğer kalayı bana göndermeseydin hiçbir şekilde gücenmezdim. Sen büyük bir kral değil misin? Niçin bunu yaptın? Bu ev senin evindir."*¹²⁰

Kültepe metinlerinde birçok kere "katır" (perdum)¹²¹ kelimesiyle karşılaşıyoruz. Bir yerde de "katırlar âmiri" (rabi perdē)¹²² unvanı geçmektedir. Bu melez hayvanların sarp yollarda eşeklere göre çok daha dayanıklı olmaları ve daha fazla yük taşımaları, kervan ticaretinde şüphesiz maliyeti düşünen önemli bir unsurdur. Fakat az bulunmaları ve yüksek fiyatları sebebiyle daha zor sahip olunan hayvanlardı. Nitekim bir katırın fiyatı

117 A. Ünal 2002, s. 96.

118 J.D. Hawkins 2000, s. 452-454.

119 D.D. Luckenbill 1927, 781; 848; 911.

120 ARM 5, 20

121 Mezopotamya kaynaklarında "katır" karşılığında geçen damdammum ve parûm kelimelerine Kültepe metinlerinde rastlanmamıştır.

122 Kt. 87/k 320:14.

bir eşeğin fiyatından 4 kat daha fazla idi.¹²³ Metinlerde katır ticaretinin yapıldığı yerler olarak Tuz Gölü etrafında aranan, üçünde de bir Asur kolonisi bulunan Wahşuşana, Şalatuwar ve Puruşhattum şehirlerine işaret edilmektedir. Bu bölgede yetiştirildiği anlaşılan katırlar satın alınarak Anadolu'nun diğer şehirlerine götürülüyordu.

Katır satın alınan yerler hakkında bilgi bulunan bir masraf listesinde şunları okuyoruz:

Kt. t/k 1

¹ 2 ma-na lá 6 ½ GÍN KÚ.BABBAR ² ša Kà-tá-lá a-na pé-er-dí-im ³ ša-a-mì-im i-dí-na-ni ⁴ ½ ma-na 4 GÍN KÚ.BABBAR i-na ⁵ ra-mì-ni-a ù-ra-dí-ma ⁶ 2 ma-na 16 ½ GÍN KÚ.BABBAR a-na ⁷ pé-er-dí-im áš-qùl 3 GÍN KÚ.BABBAR ⁸ a-na É wa-áb-ri a-dí-in ⁹ 3 GÍN KÚ.BABBAR a-na É kà-ri-im ¹⁰ ša-du-a-tám áš-qùl 7 ma-na ¹¹ URUDU i-ša-am-ší pé-er-dám ¹² ni-iš-ù-mu-ù a-na ki-ra-nim ¹³ áš-qùl 1 ma-na a-na iš-pá-tá-li ¹⁴ mì-ma a-nim i-na Ša-lá-tí-wa-ar ¹⁵ a-šu-mì bi-ir-tí-im ù-ša-qí-il₅ ¹⁶ iš-tù Ša-lá-tí-wa-ar ¹⁷ nu-ša-ma 2 ½ ma-na URUDU ¹⁸ i-na ša-pá-at na-ri-im ¹⁹ a-šu-mì pé-er-dí-im áš-qùl ²⁰ 2 ma-na URUDU a-na še-am ²¹ i-na Ša-lá-tí-wa-ar áš-qùl ²² 5 ma-na URUDU a-na É wa-áb-ri ²³ 5 ma-na ša-du-a-tám ²⁴ a-na É kà-ri-im áš-qùl ²⁵ 5 ma-na a-na kà-ší-im ²⁶ áš-qùl 4 ma-na a-na še-am ²⁷ áš-qùl 10 ma-na URUDU a-na ²⁸ ra-dí-im a-na a-lá-hi-nim ²⁹ a-dí-in-ma a-dí ša-pá-at ³⁰ na-ri-im ir-dí-a-ni ³¹ 1 ma-na a-na ma-lá-hi-nim ³² a-dí-in mì-ma a-nim ³³ i-na Wa-ah-šu-ša-na ³⁴ a-šu-mì pé-er-dí-im ³⁵ ù-ša-qí-il₅

“¹⁻⁷ Katala'nın katır satın almak için bana verdiği 2 mina gümüşten 6 ½ sheqel eksik gümüşe kendim ½ mina gümüş ilâve ettim ve katır için 2 mina 16 ½ sheqel gümüş ödedim. ⁷⁻⁸ Han için 3 sheqel gümüş verdim. ⁹⁻¹⁰ Kārum dairesine şaddu'utum vergisi (olarak) 3 sheqel gümüş ödedim. ¹⁰⁻¹³ Katır satın aldığımız günde şarap için 7 mina bakır ödedim. 13 Ahır (?) için 1 mina bakır (ödedim). ¹⁴⁻¹⁵ Bütün bunları katır için Şalatiwar'da ödedim. ¹⁶⁻¹⁹ Şalatiwar'dan çıktık ve nehir kenarında katır için 2 ½ mina bakır ödedim. ²⁰⁻²¹ Arpa için Şalatiwar'da 2 mina bakır ödedim. ²²⁻²⁴ 5 mina bakırı han için; 5 mina bakırı kārūm dairesine şaddu'utum vergisi (olarak) ödedim. ²⁵⁻²⁶ Kaşşum memuruna 5 mina (bakır) ödedim. ²⁶⁻²⁷ Arpa için 4 mina (bakır) ödedim. ²⁷⁻³⁰ Kılavuz (luğu) için alahhinum memuruna 10 mina bakır verdim ve o beni nehir kenarına kadar götürdü. ³¹⁻³² Sandalcıya 1 mina (bakır) verdim. ³²⁻³⁵ Bütün bunları Wahşuşana'da katır için ödedim.”¹²⁴

Katır ticaretinden bahsedilen metinlerin¹²⁵ çoğunda, değerli bir taş olan amūtum'un satışından da söz edilmesinin sebebini bilmiyoruz.

123 Katır fiyatları hakkında bkz. C. Michel 2002, s. 192-193.

124 H. Sever 1990b, s. 472-474.

125 H. Sever 1990b, s. 471-479.

Birkaç metinde domuz (huzîrum) satışından ve domuz yağından (nāhum) söz edilmektedir.¹²⁶ Hitit Kanunlarında da domuz hırsızlarına verilecek cezalar içeren kararlar yer almaktadır.¹²⁷ Bu belgeler Eski Anadolu'da domuzun besi hayvanı olarak yetiştirildiğini göstermektedir.

“Bal” (dišpum) kelimesinden Koloni devrinde Anadolu'da arıcılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Birkaç metinde bal, ekmek ve soğanla birlikte faiz olarak ödenmektedir. Bir mektupta (Kt. 93/k 81) kendisinden bal istenen Şamaş-ennam adlı Asurlu, elinde bal bulunmadığı için Kapitra'ya¹²⁸ gideceğini bildirmektedir. Bir başka mektupta da bir Asur kolonisinin bulunduğu Gaziantep civarındaki Urşu'dan bal ithal edildiğinden bahsedilmektedir:

“Burada bal yoktur. Urşu'ya yazdık ve buraya bal gönderdiler.”¹²⁹

Çeşitli yiyecek, içecek ve eşya için yapılan harcamaların yer aldığı bir listede, miktarı belirtilmeyen bal için 1 ½ *şeql* gümüş ödendiği yazılmıştır.¹³⁰

Mari kaynaklarından da bu bölgede kaliteli bal ve şarap üretildiğini biliyoruz. Karkamış kralı Aplahanda Mari kralı Yasmah-Addu'ya gönderdiği mektuplardan birisinde (ARM 5, 13), Mari kralına kendisinin içtiği şaraptan 50 küp şarap ve 50 küp bal gönderdiğini bildirmektedir.

Hitit Kanunlarında arı kovanı çalan hırsızlara verilecek cezalarla ilgili kararlar bulunmaktadır.¹³¹ Hititçe metinlerde geçen ekmek çeşitleri arasında ballı ekmekten de söz edilmesi, Eski Anadolu'da bal'ın bolca tüketildiğini göstermektedir.

126 L.G. Gökçek 2004, s. 75.

127 F. Imparati 1992, mad. 81, 86.

128 Boğazköy yakınlarında bir krallık (M.T. Larsen 1976, s. 253).

129 BIN 4, 219: ³ ... a-na-kam ⁴ di-iş-pu-um lá-šu a-na ⁵ Ur-šu-ù ni-ša-pá-ar-ma ⁶ di-iş-pá-am ù-šé-lu-nim...

130 Kt. 88/k 71:18 (İ. Albayrak 2002, s. 1-4).

131 F. Imparati 1992, mad. 91, 92.

Kervanlar ve Kervan Yolları

Asurlu tüccarların ticaretini yaptıkları mallar Asur'dan Anadolu'ya eşek kervanlarıyla taşınmıştır. Metinlerde çoğu yerde “kara eşek” (*emārum šallāmum*) diye belirtilen, uzun yola dayanıklı eşeklerin Asur şehri yakınındaki eşek yetiştirilen bir yerden 20 *šeql* gümüşe satın alındığı bilinmektedir.¹ Eşeklerin her biri 60 ile 90 kg. arasında yük taşırdı. Günde yaklaşık 30 km. yol alabilen bir kervan (*ellutum*), Asur-Kaniş arasındaki bin kilometreyi aşkın mesafeyi yaklaşık 6 haftada kat ederdi. Kaniş'e ulaşan kervanlardaki eşeklerin çoğu satılırdı. Bazıları Anadolu'da satın alınan malların ve toplanan gümüş ve altının Asur'a taşınması için tutulurdu.

Kervanlarda kervancı başının yönetiminde kiralanmış eşek sürücülere (*sāridum*) ile eşeklerin yüklenmesinden sorumlu kimseler (*kaššārum*) bulunurdu. Bazı kervanlara araziye iyi tanıyan, nehir geçiş yerlerini iyi bilen kiralanmış rehberler (*rādium*) eşlik ederdi. Eşeklere yüklenmiş mühürlü paketler ve denkler yolda kesinlikle açılmazdı. Kervan yöneticisinde yolda ödenen vergi ve yapılan harcamaları karşılamak için, kumaşa sarılmış mühürlü kalay dışında, “el kalayı” (*annak qātim*) tâbir edilen bir miktar kalay bulunurdu. Taşınan malların adrese eksiksiz olarak ulaştırılması önemliydi. Teslimatta bir karışıklık olmaması için kumaşların sayısı ve kalayın ağırlığı alıcıya mektupla bildirilirdi.

Bir şehirden diğerine haberler kervanlar vasıtasıyla ulaştırılırdı. Mektuplarda çok sık olarak “*ilk kervanla bana haberin gelsin*” ifadesi geçer.

Kaniş'e ulaşan bir kervan doğrudan saraya götürülür, yükleri kontrol edilir ve vergi alınırdı. Bu arada saray mensupları ihtiyaç duydukları değerli malları seçerek satın alırlardı. Birkaç metinde saraydan çıkarılan malların eksik olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bu, kayıp malların sarayda çalındığının üstü kapalı olarak ifadesinden başka bir şey olmasa gerektir.

Asur'da oturan *Husārum* Anadolu'ya gönderdiği malları ile ilgili olarak meslektaşları Pūšu-kēn'e aşağıdaki mektubu göndermiştir:

TC 2, 13

¹ a-na Pu-šu-ke-en₆ ² qí-bi-ma um-ma Hu-sà-ru-um-ma ³ 2 GÚ 10 ma-na ⁴ AN.NA ku-nu-ku 40 ku-ta-nu ⁵ qá-dum li-wi-tim ⁶ 2 ANŠE.HÍ.A şa-lá-mu ⁷ 17 ma-na AN.NA qá-tim ⁸ mî-ma

1 K.R. Veenhof 1972, s. 2.

a-nim Šu-Ku-bu-um ⁹ DUMU A-li-li ¹⁰ i-ra-dí-a-kum ki-ma ¹¹ ù-nu-tum i-na É.GAL-lim ¹² ur-da-ni u₄-ma-kál ¹³ Šu-Ku-bu-um lá i-sà-hu-ur ¹⁴ a-na Bu-ru-uš-ha-tim ¹⁵ a-šé-er ša ki-ma ¹⁶ ku-a-tí ù A-šür-DU₁₀ ¹⁷ DUMU A-lá-hi-im lu-qù-tí ¹⁸ Šu-Ku-bu-um lu-šé-ri-ib-ma ¹⁹ lu-qù-tí ba-tí-iq ²⁰ ù wa-tù-ur a-na ²¹ i-ta-aṭ-lim li-dí-nu ²² na-hi-id-ma a-na ²³ DAM.QAR lá ù-šu-ru ²⁴ Šu-Ku-bu-um iš-tí-šu-nu ²⁵ li-zi-iz-ma a-na ²⁶ KÚ.BABBAR lu-qù-ti lu-ta-i-ru ²⁷ a-bi a-ta! ²⁸ be-lí a-ta a-lá-nu-kà ²⁹ a-ba-am ù-lá i-šu ³⁰ a-na té-er-tí-a ³¹ i-hi-id-ma KÚ.BABBAR ³² a-na DUMU um-mì-a-nim ³³ pí-qí-id-ma Šu-Ku-bu-am KÍ KÚ.BABBAR ³⁴ tur₄-dam i-šé-er Šu-Ku-bi-im en₆-kà ³⁵ li-li-ik

1-2 “Püşu-kên’e Husârum şöyle söyler: 3-10’ Mühürlü 2 talent 10 mina kalay, sargı kumaşıyla birlikte 4 (parça) kutânüm-kumaşı, 2 siyah eşek, 17 mina serbest kalay. Bütün bunları Al-ilî’nin oğlu şû-Kûbum sana getirmektedir. 10-13 Mallar saraydan çıkar çıkmaz şû-Kûbum bir gün bile gecikmeyecek. 14-21 şû-Kûbum mallarımı Puruṣhattum’a, sizin temsilcilerinize ve Al-ahum’un oğlu Aşşur-tâb’a, götürsün ve mallarımı ucuz veya pahalı satsınlar. 22-23 Talimat ver de, (mallarımı) bir tüccara teslim etmesinler. 24-26 şû-Kûbum onlarla birlikte hazır bulunsun ve mallarımı gümüşe çevirsin. 27-29 Sen babamsın, sen beyimsin, senden başka babam yok. 30-34 Haberime dikkat et ve gümüşümü güvenilir bir tüccara emanet et ve şû-Kûbum’u gümüş ile bana gönder. 34-35 Gözün şû-Kûbum’un üzerinde olsun (onu gözet)’.”

Elimizde kervanların yolda yaptıkları harcamaların kaydedildiği birçok belge bulunmaktadır. Aşağıda, her üçü de Tuz gölü çevresinde bulunan Wahşuşana’dan Şalatuwar’a, oradan da Puruṣhattum’a giden bir kervanın yaptığı harcamaları içeren tipik bir belge örnek olarak verilmektedir:

AKT 3, 34

¹ iš-tù Wa-ah-šu-ša-na ² a-dí Ša-la-tù-a-ar ³ 1 ½ ma-na 5 GÍN.TA URUDU ⁴ lu da-a-tum lu ù-ku-ul-tí ⁵ ANŠE lu É ub-ri-im ⁶ ik-šu-ud-ni-a-tí / a-ha-ma ⁷ ½ ma-na. TA i-na ⁸ tí-tù-ri-im i-na ANŠE ⁹ i-sù-hu 2 ma-na URUDU ¹⁰ ù-ku-ul-tí ANŠE.Hİ.A ¹¹ i-na Ša-la-tù-a-ar ¹² 2 ½ ma-na. TA a-dí ¹³ Pu-<ru>-uš-ha-tim ¹⁴ ik-šu-ud-ni-a-tí ¹⁵ 15 GÍN.TA i-na ¹⁶ tí-tù-ri-im ¹⁷ ni-is-ha-tim ša ANŠE ¹⁸ i-sù-hu 1 ½ ma-na ¹⁹ i-na Pu-ru-uš-ha-tim ²⁰ ù-ku-ul-tí ANŠE ù ²¹ šù-ha-ri-im ²² 2 ½ ma-na URUDU a-na qá-tí ²³ Ar-wa-na-ah-šu ²⁴ a-dí-in

“1-6 Wahşuşana’dan Şalatuwar’a kadar her bir (eşek) hem yol- vergisi, hem eşek (ler) in yemi hem de han (ücreti) bize 115 şeql bakıra mal oldu. 6-9 Ayrıca, köprüde her bir eşek için 20 şeql (bakır) aldılar. 9-12 Şalatuwar’da eşeklerin yemi 2 mina bakıra (mal oldu). 12-14 Puruṣhattum’a kadar her bir eşek bize 2 ½ mina (bakıra) mal oldu. 15-18 Köprüde gümrük vergisi olarak her bir eşek için 15 şeql (bakır) aldılar. 18-21 Puruṣhattum’da eşek (ler) in ve adamların yiyeceği (için) 1 ½ mina (bakır ödendi). 22-24 2 ½ mina bakırı Arwanahşu’ya verdim.”

Metinde “han” olarak tercüme ettiğimiz *bēt ubrim*, özellikle kervan masraf kayıtlarında geçmektedir. Çeşitli kaynaklarda *wabrum* veya *ubrum* kelimesinin “yabancı, misafir” anlamındaki *ubārum* ve *wabartum* ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır.² *bēt wabrim/ubrimler* tüccarların Anadolu’daki iş gezileri sırasında ücret (aynî veya nakdî) ödeyerek konakladıkları yerlerdi. Burada kervandaki eşekler için ahırlar ve taşınan malların korunması için depolar da bulunuyordu. Bu yapı veya bir bakıma kurumlar Selçuklular ve Osmanlılar devrindeki kervansaraylarla karşılaştırılabilir.

Kervanların güvenliği Anadolu şehir krallıklarınca sağlanıyordu. Fakat kervanların uğrak yerlerindeki iç karışıklıklar veya şehir devletleri arasındaki savaşlar kervanların güvenliğini tehdit eden en önemli unsurdu. Metinlerde kervanların baskına uğradığı veya malların yağmalandığına dair, birkaç yer dışında dikkate değer bir bilgi yoktur. Ancak, Asur ile Anadolu krallıkları arasında yapılan antlaşmalarda Asurlular’ın can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik birçok karar bulunması, Eski Anadolu’da asayiş konusunda sıkça problemler yaşandığının işareti. Koloni devrinin sonlarına tarihlenen bir mektup bu konuda bilgi bulunan ilginç bir belgedir. Çok hasarlı durumdaki mektup, Takmur şehri tüccarları tarafından tanrılar ve Asur şehrine hitaben yazılmıştır. Mektupta yolların tehlikelerle dolu olduğu; isyanlar sebebiyle dağlık bölgelerin güvenli olmadığı ve kervanların eşkiyalar (*habbātum*) tarafından soyulduğu; tüccarların korku içerisinde ve perişan bir durumda Şap şehrinde bekledikleri anlatılmaktadır.³

Sonbaharda, kışa yakın zamanda havaların birden soğuması veya yazın aşırı sıcaklar kervanların hareketlerini güçleştiren diğer önemli etkendi. Tüccarlar sık sık havanın çok soğuk olduğundan, eşeklerin yürümekte zorlandıklarından şikâyet etmektedirler. Sarp bir arazide olumsuz hava şartlarında taşıdıkları ağır yüklerle yürümek zorunda olan eşeklerden bazılarının yolda öldüğü sık sık dile getirilmektedir. Bir metinde, “(Hava) çok soğuk, eşekler yürüyemiyorlar. Yol açılır açılmaz içimziden birisi senin için ayrılmış kumaşları Turhumit’e getirecek.”⁴; bir diğerinde “*Senin bir eşeğin Naşilan’da öldü ve 15 şeqel gümüş ödeyip (yeni bir eşek) satın aldım. Sürücü öldü ve İli-imitti’nin oğlu Usur-şa-İştari kiraladım. (Ona) 10 şeqel gümüş ödedim.*”⁵ denilmektedir.

Eşekleri ve kervana eşlik eden görevlileri tehdit eden diğer bir tehlikenin de vahşi hayvanların saldırısı olduğu anlaşılmaktadır. Bir mektupta mektubun yazarı muhatapla-

2 M. T. Larsen 1976, s. 279.

3 Kt. 89/k 118: J.G. Dercksen-V. Donbaz 2001, s. 103.

4 Kt. 94/k 375: ¹³⁻²² ku-şu-um ma-ad e-ma-ru-um a-na a-lá-ki-im lá na-tù-ù i-na na-áp-tí ha-ra-nim iš-té-en i-na ba-ri-ni şu-ba-tí-e ša qá-tí-kà a-na Tur4-hu-mi-it ù ù-ba-al (G. Barjamovic 2005, s. 26).

5 Kt. 94/k 1258: ⁹⁻¹⁵ 1 ANŞE-kà i-na Na-şí-lá-an i-mu-ut-ma 15 GÍN KÚ.BABBAR áş-qùl-ma áş-a-am kà-şa-ru-um i-mu-ut-ma Ū-şu-ur-şa-İştari DUMU İli5-mi-tí a-gu5-ur 10 GÍN KÚ.BABBAR áş-qùl (G. Barjamovic 2005, s. 24).

rına, bir domuzun saldırısı sonucunda düşerek ayağını kırdığını, bu sebepten bulunduğu yerde beklemek zorunda kaldığını bildirmektedir.⁶ Herhalde bir kervanın vahşi hayvanların saldırısından korunması için yazılmış bir büyü metninde şöyle denilmektedir:

“Siyah bir köpek (kalbun şalmun) bir tepede yatar. O (saldırmak için) yalnız hareket eden bir kervanı bekler. Gözleri etrafta yakışıklı bir genç adam gözetler. Kimi Tanrı Ea’nın kızına götürüyüm (diye).....”⁷

Asur-Kaniş ve Anadolu’daki şehirler arasında doğal yolları izleyerek seyahat eden kervanların güzergâhları birçok çalışmanın konusu olmuştur. Kervanların uğradıkları şehirlerin isimlerinin yer aldığı kervan masraflisteleri ve mektuplar, kervan yollarının belirlenmesi ve daha önemlisi adı geçen şehirlerin bugünkü yerlerinin tespiti konusunda ilk dikkate alınması gereken belgelerdir. Kaniş’ten hareket ederek, Kaniş’in batısında bulunan Waşhaniya, Neneşsa ve Ulama’ya uğrayarak dördüncü günde Puruşhattum’a ulaşan bir kervanın yaptığı harcamaların kalem kalem yazıldığı bir liste, bu şehirlerin lokalizasyonları için önemli bir belgedir.⁸ Hitit kralı III. Hattuşili’den (M.Ö. 1280-1250) kalan bir metinde, Nevşehir yakınlarında aranan Neneşsa’dan şöyle bahsedilmektedir:

“Bir zamanlar Hatti ülkesi düşman tarafından yakılıp yıkılmıştı. Bir taraftan Kaşkallı düşman geldi ve Hatti topraklarını tahrip ederek Neneşsa’yı sınır yaptı.”⁹

Asur-Kaniş arasındaki en önemli kervan durağı bir Asur kolonisinin bulunduğu Hahhum’dur. Cezire’yi geçtikten sonra Fırat’a ulaşan kervanlar burada konaklıyorlardı. Biz, yayınladığımız Hahhum ile Asur krallıkları arasında yapılmış antlaşmada, bir kısım malların Hahhum’a teknelerle taşındığı bilgisinin bulunduğu işaret ederek, Fırat üzerinde yer alan Samsat’ın Hahhum için en uygun yer olduğunu vurgulamıştık. Yolda yapılan harcamaların yazıldığı bir metinde¹⁰, Hahhum’dan sonraki şehirler Timelkiya-Şalahşuwa-Hurama-(Kaniş) olarak sıralanmıştır. Her üçünde de *kārum* olarak bir Asur kolonisi bulunan bu şehirler, pek çok ören yerinin bulunduğu Elbistan ovasında aranmaktadır. Ovadaki höyüklerin en büyüğü olan Karahöyük 1947’de Tahsin ve Nimet Özgüç tarafından kazılmıştır. Yapılan araştırmalarda bölgedeki höyüklerin M.Ö. 4. binin başından beri meskun oldukları anlaşılmıştır.¹¹

6 Pa 24: M.T. Larsen 2002, Nr. 127.

7 Kt. a/k 611: 2-10 (K.R. Veenhof 1996, s. 426-427).

8 TC 3, 165 (Kh. Nashef 1987, s. 50-53; J.G. Dercksen 1996, s. 10-11).

9 A. Ünal 2002, s. 136.

10 B 1283 (Kh. Nashef 1987, s. 39-40; G. Barjamovic 2011, s. 189-190).

11 T. Özgüç-N. Özgüç 1949, s. 3 v. d.

Res. 13: Hurman kalesi

Yukarıdaki metinde Hahhum'dan sonraki üçüncü konaklama yeri olan Hurama, Hitit metinlerinde geçen Hurma¹² ile aynı yer olmalıdır.¹³ Hurama'nın Afşin'in 10 km. kuzeyindeki Hurman (Yazıbelen) ile olan ses benzerliği dikkati çekmektedir (Harita 2). Burada Hurman Çayı'nın kenarında aynı ismi taşıyan iyi korunmuş durumda bir Ortaçağ kalesi bulunmaktadır (Res. 13). 16 yüzyıl Maraş Tahrir defterinde bu kaleden Karye-i Kale-i Hurman, Hurman nahiyesinden ise "yol üzerinde bir derbent" diye bahsedilmektedir.¹⁴ Antik bir yolun kenarında inşa edilmiş bir kaleden sonra, bir geçit noktasında (Hurman beleni) yer alan Hurman'ın (Harita 1), Hurama ile yakın benzerliği, Hurama'nın buraya lokalize edilmesi için önemli bir veridir ve Hurman'ın hemen yakınında, Bozyer'de bulunan Yassıhöyük Hurama'nın yeri için ilk dikkate alınması gereken ören yeridir. Hahhum'a gelen kervanlar çoğunlukla Antitoroslar'ı Gölbaşı ve Nurhak'daki bilinen geçitlerden aşarak Elbistan ovasına ulaşmışlardır. Burada Karahöyük ve Hurmankale üstünden, Sarız- Pınarbaşı yolu izlenerek Kaniş'e varılmıştır.

12 G.F. del Monte-J. Tischler 1978, s. 124-126.

13 Hitit saray tutanakları, Haşşu'ya Hitit valisi olarak atanmış olan Hurma'lı bir prensin Hurriler'den korktuğu için cezalandırıldığını yazmaktadır. Bkz. A. Ünal 2002, s. 92.

14 R. Yinanç-M. Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri II, s. 641,651.

Bazı araştırmacılarca İslahiye yakınlarındaki Tilmenhöyük'e lokalize edilen Zalpa¹⁵ ve bizim Kahramanmaraş Kalesi olduğunu düşündüğümüz Mama kervanların konakladıkları önemli merkezlerdi.

Develi-Tufanbeyli arasındaki, hepsi de Hitit kralı III. Hattuşili (M.Ö. 1280-1250) ve eşi Puduhepa zamanına yapıldığı söylenen¹⁶ sırasıyla Fraktin, Taşçı, İmamkulu ve Gezbeli-Hanyeri Hitit kaya anıtları, Hititler devrinde işlek olduğu anlaşılan Kayseri bağlantılı bu yolun Koloni devrinde de sıkça kullanıldığından şüphe edilmemelidir. Bunu dikkate alarak, bazı kervanların Kahramanmaraş'tan sonra Andırın veya Göksun bağlantılı olarak, Saimbeyli-Tufanbeyli- Tomarza üstünden Kaniş'e ulaştıklarını düşünüyoruz.

Dicle vadisini takip ederek Diyarbakır'a ulaşan kervanlar Elazığ-Malatya-Darında-Gürün-Pınarbaşı yolunu izlemiş olmalıdırlar.

Kervanlar bazen ana yolların dışında *harran sūqinnim* denilen yolları kullanıyorlardı. K.R.Veenhof bu tâbiri "dar yol" olarak tercüme etmekte ve oldukça tehlikeli, kaçakçılık için kullanılan yollar olarak açıklamaktadır.¹⁷ Fakat birkaç metinde bu yollarda da vergi ödendiğini okuyoruz.¹⁸ *harran sūqinnim*'ler herhalde daha engebeli araziden geçen, dolayısıyla kontrolün sıkı olmadığı tâli yollardı.

Eski Asur Kolonileri devrinde hububat, kereste, taş, saman, deri, yün gibi ağır ve hacimli mallarla, büyük miktarlardaki kumaş, bakır ve kalay eşekler veya öküzler tarafından çekilen arabalar (*ereqqum*) ile taşınıyordu. Birçok metinde Asurlu tüccarların Anadolu'da araba satın aldıklarını veya kiraladıklarını okuyoruz.¹⁹

Tüccarların şehirler arasında yük taşımak için yerel krallıklardan araba kiraladıklarını gösteren bir mektupta şöyle denilmektedir:

"Wawali'ye şöyle söyledim: 'Saraydan arabaları iste ve adamlar gelinceye kadar onlar hazır olsunlar.' (Anlıyorum ki) o öncelikle (arabaları) bana vermeyecek. (Üstelik) arabalar hakkında sarayla konuşmayacak ve biz arabaları gönderemeyeceğiz. Ben burada yalnızım. Dikkatli ol ve haberin bana acele gelsin.

Ülke hasat zamanına girmeden önce bakır Puruşhattum'a getirmek istiyorum."²⁰

15 Kh. Nashef 1991, s. 140.

16 A. Ünal 2002, s. 147.

17 K.R. Veenhof 1972, s. 323-329.

18 C. Günbattı 1998, s. 483-484.

19 Bu konudaki metinler için bkz. K. Balkan 1979, s. 40 v. d.; J.G. Dercksen 1996, s. 64-67.

20 TC 3, 3: 9 a-na Wa-wa-li¹⁰ um-ma a-na-ku-ma¹¹ e-re-qá-tim i-š-tí¹² É.GAL-lim e-ri-i-š-ma¹³ a-dí šù-ha-ru i-ma-qù-tù-ni-ni¹⁴ lu er-sù-wa¹⁵ a-pá-ma lá i-da-nam¹⁶ ù a-na É.GAL-lim a-dí-i¹⁷ e-re-qá-tim lá i-qá-bi-ma¹⁸ e-re-qá-tim lá nu-šé-ša-ar¹⁹ a-na-kam we-da-ku²⁰ i-hi-id-ma té-er-ta-kà²¹ ar-hi-i-š li-li-kam-ma²² lá-ma ma-tám e-ša-dum²³ i-š-bu-tu4 URUDU a-na²⁴ Pu-ru-uš-ha-tim²⁵ lu-šé-ri-ib

Kt. c/k 254'de, bir arabanın Wahşuşana'dan Puruşhattum'a 20 talent (600 kg.) bakır götürmek için 20 *mina* (10 kg.) bakıra kiralandığını okuyoruz. Bir diğer yerde (Kt. 87/k 436) 14 talent 5 *mina* (yaklaşık 420 kg.) bakır araba ile Wahşuşana'ya gönderilmiştir.

Kaynaklarda *ereqqum* dışında *hulukkannum* ve *narkabtum* olarak iki araba türü daha geçmektedir.²¹ Fakat bunların yük arabası olarak kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz. Silindir mühür baskılarında iki tekerlekli kağnı tipinde öküz arabaları görülmektedir.²²

K. Balkan bir borç senedinde geçen *makriš* ve *ašiš* 'in *ereqqum* cinsi arabanın parçaları olduğunu söylemektedir.²³

Bazıları Kaniş *kārum*'undaki andezit bloklar üzerindeki ve Kültepe yakınlarındaki Kanber ve Engir köylerinde, geniş bir kayalık alanda bulunan izlerin Kaniş'e gelen arabaların teker izleri olduğunu yazmışlardır.²⁴

Kültepe metinlerinde geçen ve bazıları Hititler devrinde de önemini korumuş şehirlerin bugünkü yerlerinin belirlenmesi konusunda, Anadolu'nun tarihi coğrafyası üzerinde çalışan bilim adamlarınca bazı çalışmalar, yapılmış ve yapılmaktadır. E. Bilgiç'in öncülüğünde başlayan bu çalışmalar²⁵ "itinerer" metinlerin sayılarının artmasıyla daha da hızlanmışır.²⁶ Ne yazık ki Kültepe tabletlerinde lokalizasyon çalışmalarında çok yararlı olacak arazi tasvirleri, dağ ve nehir isimleri gibi coğrafi unsurlara birkaç yer dışında yer verilmemiştir. Kaniş'e Elazığ-Malatya üzerinden geldiği anlaşılan bir kervanın Asur-Apum-Haqa-Tegarama yolunda yaptığı harcamaların yazıldığı bir listede (Kt. g/k 220)²⁷ Haqa dağından/dağlarından bahsedilmektedir. Bu küçük ayrıntı bile Haqa'mn yerinin tespiti için önemli bir veridir.

Hitit kaynaklarında Maraşanta/Maraşantiya olarak geçen Kızılırmak'tan, özellikle Kaniş'in batısındaki birçok şehre gidiş- gelişlerde geçildiği halde hiç söz edilmemesi şaşırtıcıdır. Nehirler (*nārum*) ağaçtan yapılmış basit köprülerden, sık yerlerden yürüyerek veya sallarla (*nēbartum*) geçilmiştir. Bazı metinlerde nehir geçişlerinde eşeklerin boğulduğundan bahsedilmekte, fakat hiçbir yerde nehrin ismi verilmemektedir. Keza heybeti ile Mezopotamya'dan gelenleri mutlaka etkilemiş olan Erciyes'in ismini (Aşkaşıpa) ise sadece Kaniş ile Asur arasında yapılmış antlaşma metninde görüyoruz.

21 K. Balkan 1979, s. 49, n. 5,6.

22 N. Özgüç 1965, Lev. VIII, 24 a, b.

23 Kt. d/k 28 a, b; K. Balkan 1979, s. 51.

24 J.G. Dercksen 1996, s. 64.

25 E. Bilgiç 1951, s. 1-37.

26 M. Forlanini 1985, s. 45-67; Kh. Nashef 1991, s. 1 v. d.; G. Barjamovic 2005, s. 78 v. d.

27 C. Günbattı 2002, s. 80-82.

Yer adları dışında herhangi bir coğrafî bilgi verilmemekle beraber, Wahşuşana kârum'unun Kaniş kârum'una gönderdiği bir mektup, Kaniş'in batısında bulunan Wahşuşana, Ulama ve Şalatuwar şehirlerinin yerlerinin belirlenmesinde önemli bir belgedir.

Kt. 83/k 117

¹a-na kà-ri-im Kà-ni-iš ²qí-bi-ma um-ma ³ší-ip-ri-ku-nu ⁴kà-ru-um Wa-ah-šu-ša-na-ma ⁵ṭup-pè-e wa-bar-tum ⁶ša Ū-lá-ma ⁷Ša-lá-tù-ar ⁸ni-iš-ta-me-ma ni-ik-nu-uk-ma ⁹na-áš-ù-ni-ku-nu-tí ¹⁰i-ša-am-ší ṭup-pè-e ¹¹ni-iš-ta-me-ù ¹²2 ší-ip-ri ¹³ha-ra-an Ū-lá-ma-ma ¹⁴2 ší-ip-ri ha-ra-an ¹⁵Ša-lá-tù-ar-ma a-na ¹⁶Bu-ru-uš-ha-tim a-na ¹⁷a-wa-tim za-ku-im ¹⁸ni-iš-ta-pár a-wa-tám ¹⁹pá-ni-tám-ma ²⁰ša ù-bu-lu-ni-ni ²¹ni-ša-pá-ra-ku-nu-tí-ma ²²ù-za-ku-nu ni-pá-té ²³I-ku-a DUB.SAR ²⁴sí-pá-ni

¹⁻⁴ “Kaniş kârum'una şöyle söyle: Sizin elçileriniz ve Wahşuşana kârum'u şöyle der: ⁵⁻⁹ Ulama ve Şalatuwar wabartum'larının bize gönderdikleri mektupları biz okuyup mühürledik, (onları) size getiriyorlar. ¹⁰⁻¹⁸ Biz mektupları okuduğumuz günde meseleyi halletmek için iki haberciyi Ulama yolundan, iki haberciyi de Şalatuwar yolundan Puruşhattum'a gönderdik. ¹⁸⁻²² Bize getirecekleri ilk raporu size yazacağız ve kulağınızı açacağız (sizi) bilgilendireceğiz. ²³⁻²⁴ Kâtip İkuppiya bizim elçimizdir.”²⁸

Tuz gölünün kuzeyinde bir yerlerde aranmakta olan Wahşuşana'dan²⁹ Tuz gölünün güneyindeki Puruşhattum'a gönderilecek habercilerin ikisinin Ulama yolundan, ikisinin ise Şalatuwar yolundan gidecek olmaları bu iki şehrin aynı yol üzerinde olmadığını göstermektedir. Ulama ve Şalatuwar'a uğrayarak sonuçta aynı yere gidecek habercilerin farklı yolları kullanmak zorunda olmaları, bu iki şehir arasında tabî bir engelin bulunduğunu göstermektedir. Bize göre bu engel Tuz gölü olmalıdır. Diğer bazı metinlerin de ışığında Ulama'nın Tuz gölünün doğusunda, Şalatuwar ise batı kıyısında bulunmaktadır.

Anitta metnine göre Şalatuwar / Şalatiwara Hulana nehrinin yakınındadır. Metnin ilgili yerinde şöyle denilmektedir:

“Aynı yılda Şalatiwara şehrine karşı savaşa gittim. Şalatiwara adamı (kralı) oğullarıyla (halkıyla) isyan etti ve bana karşı geldi. Oülkesini ve şehrini terk etti ve Hulana nehri üzerinde mevzi aldı.”³⁰

²⁸ C. Günbatti 1998, s. 479-480.

²⁹ Yaptığımız bir araştırmada topladığımız seramik parçalarından Koloni devri yerleşmesi bulunduğunu tespit ettiğimiz, Kırşehir-Kaman yol ayrımına gelmeden, Kırşehir-Ankara asfaltının hemen sağında bulunan Yassihöyük'ün Wahşuşana için uygun yerlerden birisi olduğunu düşünüyoruz. Kaman-Kalehöyük'te kazı yapan Japon heyeti 2009'da burada da kazılara başlamıştır.

³⁰ E. Neu 1974, s. 14.

Eski yerlerin tespitinde, tarihî süreç içerisinde yer adları genellikle korunduğu için, isimlerin ses benzerlikleri elbette ki dikkate alınmalıdır. Ancak, bir antik ve modern yerin aynılığı arkeolojik buluntular ve belgelerdeki bilgilerle desteklenmediği sürece şüpheyile karşılanmalıdır. Bu konudaki çalışmalar ve çizilen haritalar gözden geçirildiğinde, eski yerleşmelerin yerleri konusunda birbirinden çok farklı görüşler bulunduğu; çivi yazılı kaynaklara vâkıf olmayan kimselerce afakî değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Akadça ve Hititçe çivi yazılı kaynaklarda geçen birçok yer ve nehir adı, Harran ve Karkamış örnekleri gibi hiç değişmeden veya daha çok Klasik devirlerdeki biraz farklı telaffuzlarıyla günümüze kadar koruna gelmiştir. Adania=Adana, Anzilia (Klasik devirde Zela)=Zile, Meliddu = Malatya, Marqasi/Marqaşti=Maraş, Halpa = Halep, Parha (Klasik devirde Perge)=Perge, Şehiria (Klasik devirde Sangarius)=Sakarya, Purattu (Klasik devirde Euphrates)=Fırat, İdiglat (Klasik devirde Tigris)=Dicle bunlardan bazılarıdır.

Özellikle son yıllarda pek çok yerleşim yerinin adı, sözde Türkçe olmadığı için değiştirilmiştir. Bu bilinçsizce ve bilgisizce yapılan değerlendirmeler sonucunda, aslında Türkçe olduğu halde isimleri değiştirilen yerler olduğu gibi, binlerce yıldır adı değişmeden günümüze kadar gelmiş, çoğu Anadolu'nun yerli halkının dilinden bazı yer adları da şu veya bu etnik grubun dilinden olduğu zannedilerek değiştirilmiştir. Bu yanlış uygulama ile o yerlerin geçmişle olan bağları koparılmış, tarihî ve kültürel miraslarına gölge düşürülmüştür.

Devlet Yönetimi ve Kurumlar

Kolonilerde Yönetim Organları

Asur devletinin Anadolu şehir krallıkları ile doğrudan doğruya ticarî bir ilişkisi yoktu. Fakat ülkenin zenginleşmesine büyük katkıları olduğu için tüccarların Anadolu'daki girişimleri yakından takip ediliyor ve destekleniyordu. Kolonilerde ithalat ve ihracata yönelik düzenlemelerin yapılması; koloniler arası ve kolonilerin Asur'la ve yerel saraylarla olan idarî, ticarî ve hukukî ilişkilerin yürütülmesi; tüccarlar arasında dayanışma sağlanması için birtakım kurumlar oluşturulmuştu. Bunların başında Anadolu'daki Asur yönetiminin merkezi konumundaki “*kārum dairesi*” (*bēt kārim*) gelmektedir.

Her koloninin kendi “*kārum dairesi*” vardı. Tüccarların isimlerinin buradaki tabletlerde kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. İkuşpiya adlı bir Asurlu bir meslektaşına gönderdiği mektubunda, “*Talimatın gereğince kārum dairesine girdik ve kārum'un tabletlerini inceledik, fakat senin adın kayıtlı değildi.*”¹ demektedir. Bir diğer yerde, Puruşhattum *kārum*'unun *kārum dairesi* kastedilerek, “*Senin hisseni Būr-Aşşur aldı. Onun adı kārum dairesinde kayıtlıdır.*”² bilgisi verilmektedir.

Kārum dairesinde tüccarların malları depolanıyor, gümüş ve bakırları koruma altında tutuluyordu. Birçok metinde bu konu ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Bir mektupta, “*Toplam 330 (mina) bakır içinden 40 mina kaliteli bakır (ve) 120 (mina) bakır senin hissen olarak kārum dairesine depo ettim.*”³ denilmektedir. Bu hizmetlere karşılık tüccarlar bulundukları yerin *kārum dairesine* vergi vermekle yükümlü idiler.

Bir banka gibi de faaliyet gösteren *kārum* daireleri tüccarlara kredi veriyor veya onlardan faizle borç para alıyorlardı.

1 KT 4, 59: ⁴ té-er-tí-kà a-na ⁵ É kà-ri-im né-ru-ub-ma ⁶ ıup-pu-e ⁷ ša kà-ri-im ⁸ né-mu-ur-ma ⁹ šu-um-kà mi-ma ¹⁰ lá lá-pi-it

2 I 482: ⁵..... qā-at-kā ⁶ Bur-A-šūr il₅-qé-ma šu-um-šu i-na ⁷ É kà-ri-im lá-pi-it (K. Hecker-G.Krszyat 1999, s. 73-74.)

3 KT 4, 58: ¹¹ ŠUNİGİN 3 me-at 30 URUDU ¹² ŠĀ.BA 40 ma-na URUDU SİG₅ ¹³ ki-ma me-at 20 URUDU ¹⁴ qā-at-kā a-É kà-ri-im ¹⁵ a-dí-i

Kārum’la ilgili olarak geçen “*kārum* kapısı”nın (*bāb kārīm*) *kārum* bölgesine giriş için kullanılan bir kapı mı, yoksa *kārum*’daki bir yapının kapısı mı idi, bu açık değildir. Bir mektupta “*kārum* kapısı” ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“Burada *İtūr-ili*’nin temsilcileri bizi tuttular ve şöyle söylediler: ‘*İtūr-ili*’nin tabletleri *Ennum-Aşşur*’un evine konmuştur. (Bu) tabletleri bize ver!’ Sizin köle kızlarınızın *kārum* kapısını terk etmemesi için biz tabletleri *Adada*’nın oğlu *Enah-ili*’ye verdik....”⁴

Buraya göre *kārum* kapısı bir binaya giriş için kullanılan kapı, köle kızların alınlı olduğu yer de koloni dairesi olmalıdır.

Kaniş *kārum*’unda yapılan kazılarda arşivleri, depoları, ticarî ve hukukî işlemlerin yapıldığı mekânları bulunması itibarıyla geniş bir alanı kapsadığı düşünülen “*kārum* dairesi” (*bēt kārīm*) henüz ortaya çıkarılamamıştır. İleride bu yapının ve bu arda arşivlerinin bulunmasıyla bu kurumun işlevi daha iyi anlaşılabilecektir.

Kolonilerde diğer etkin bir kurum da “tüccar dairesi” (*bēt tamkārīm*) idi. Bu kurumun başta gelen işlevinin, malî konularda sıkışan tüccarlara faizle kredi vermek olduğu anlaşılmaktadır. “Aile hukuku” bahsinde de değindiğimiz bir mahkeme tutanağı bu konuda güzel bir örnektir. Burada, kız kardeşlerini evlendirmek isteyen üç kardeşin yapılacak harcamalar için gerekli parayı nereden alacakları hakkında şunları okuyoruz:

“Kız kardeşimiz büyüdü, (evlenecek yaşa geldi). Gelin, harcanacak kadar gümüşü biz üçümüz kazanç olarak biriktirelim ve (buna ilâveten) tüccar dairesinden faizle gümüş alıp harcayalım ve kız kardeşimizi kocaya verelim. Mannum-balum-Aşşur ve şü-Zuzu Pilah-İştar’a şöyle cevap verdiler: ‘Bizim gümüşümüz yok! Git, bizim sözümüzle masraf (edilecek) kadar gümüşü tüccar dairesinden faizle al, harca ve kız kardeşimizi kocaya ver! Tüccar dairesinden alıp harcayacağın gümüşü ve faizini harca! Gümüş ve faizini ilk ödeme (zamanında) babamızın firmasının stoktaki gümüşünden al ve tüccar dairesine geri öde!’ Mannum-balum-Aşşur ve şü-Zuzu’ya Pilah-İştar (şöyle cevap verdi): ‘Eğer gümüşü (ileride) babamızın firmasından alamazsam, tüccar dairesinden (borç) alacağım gümüş ve faizi ben harcamış olacağım. (Bu durumda) siz kazancınızdan bana destek olacak mısınız?’ Onlar şöyle cevap verdiler: ‘Sana destek olacağız!’ Mannum-balum-Aşşur ve şü-Zuzu Pilah-İştar’a şöyle (söylediler): ‘Ne kadar gümüşe bu işi hallederseniz?’ Pilah-İştar şöyle cevap verdi: ‘Ya 1 ½ *mina* (gümüşe) veya (biraz) azı veya fazlası.’ Bu konu hakkında Kaniş *kārum*’u bizi (şahit) gösterdi ve Tanrı Aşşur’un hançeri önünde şahitliğimizi yaptık. (Üç şahitin adı).”⁵

4 AKT 3, 92: ³⁹.... a-na-kam ša-zu-üz-tum ša ĩ-tur₄-DİNGİR ⁴⁰ış-bu-tù-ni-a-tí-ma um-ma šu-nu-ma ĩup-pu ⁴¹ša ĩ-tur₄-DİNGİR É En-um-A-šur a-na na-áb-ší-im ⁴²ša-ak-nu ĩup-pí dí-na-ni-a-tí-a-dí am-tí-kà ⁴³a-ba-áb kà-ri-im lá šé-šù-e-em ĩup-pí ⁴⁴a-na E-na-ah-DİNGİR ù DUMU A-dá-dá nu-ší-ir-ma.

5 Kt. 88/k 97b: S.Çeçen 1995, s. 56-57.

Kolonilerde tüccarlar arasından seçilen kimselerden geniş bir memur kadrosu oluşturulmuştu. Asur'dan kolonilerin denetlenmesi ve Asur ile yerel krallıklar arasındaki ilişkilerin dostane bir biçimde yürütülmesi için gönderilen "Asur'un elçileri" (*šipru ša ālim*) yanında, kolonilerde Anadolu krallarıyla diplomatik görüşmeler yapmak üzere yetki verilmiş elçi veya haberciler de vardı. Bunlar ortaya çıkan her türlü meselenin halli için Kaniş ile diğer koloniler arasında gidip gelirlerdi. Koloniler arası haberleşmeler de bunlar vasıtasıyla yürütülürdü. Bu bağlamda Kaniş *kārum*'unun elçilerinin (*šipru ša kārim Kaniš*) çok aktif olduklarını görüyoruz.

Kolonilerde *šāqil dātīm* diye anılan bir grup tüccar vardı. Bunlar *dātum* denilen vergiyi ödemekle yükümlü idiler. Kaniş *kārum*'unun bazı *kārum* veya *wabartumlara* talimatını içeren bir kısım mektupta, *šāqil dātīm* olan Kuliya muhatap olarak alınmaktadır.⁶ Aşağıda, Kaniş *kārum*'unun habercisi sıfatıyla Kuliya ve Turhumit *kārum*'unun bütün *kārum* ve *wabartumlara* duyurusunu içeren mektubunu, koloniler arası haberleşmenin örneği olarak sunuyoruz:

Kt. 89/k 325b

¹um-ma ša-qí-il₅da-tim ²Ku-li-a ší-ip-ru-um ³ša kà-ri-im Kà-ni-iš ⁴ù kà-ru-um Tur₄hu-mi-it-ma ⁵a-na kà-ar ⁶kà-ar-ma ù ⁷wa-ba-ra-tim a-dí ⁸kà-ri-im Kà-ni-iš ⁹qí-bi-ma A-sá-num ¹⁰ší-pár-ni a-na ¹¹ta-'i-tim a-na ¹²kà-ri-im Kà-ni-iš ¹³ša-pí-ir a-pu-tum ¹⁴ki-ma ¹⁵ṭup-pí-ni ta-áš-me-a-ni ¹⁶iš-té-na ¹⁷mu-qá-ri-bé ¹⁸a-na A-sá-num dí-na-ma ¹⁹kà-ru-um a-na ²⁰a-dí ²¹Kà-ni-iški ²²lu-qá-ri-bu-šu ²³u₄-ma-kál ²⁴lá i-sà-hu-ur

"¹⁻⁹ Kaniş *kārum*'unun habercisi *šāqil dātīm* Kuliya ve Turhumit *kārum*'u, Kaniş *kārum*'una kadar her bir *kārum*'a ve (bütün) *wabartumlara* şöyle söyler: ⁹⁻¹³ Habercimiz Asānum bilgi vermek için Kaniş *kārum*'una gönderilmiştir. ¹³⁻²¹ Lütfen, mektubumuzu iştirir iştirmez, her biriniz Asānum'a bir refakatçi veriniz ve bir *kārum*'dan diğerine, Kaniş'e kadar ona refakat etsin. ²²⁻²³ O bir gün bile gecikmemeli.""

Eski Asur devrinde senelere adı verilen, yâni yıl eponimi olan kimseler için kullanılan *limum* unvanının Anadolu'da tarihlendirme dışında, başka bir görev yapan ve bu arada ticaretle uğraşan kimseler için de kullanıldığını görüyoruz. CCT 1, 4'deki metin bu konuda güzel bir örnektir. Burada, kumaşların fiyatı olan gümüşün Enna-Su'en'in *limum*'unda ödeneceği belirtildikten sonra, iki kişinin daha *limum* oldukları söylenmektedir. Aynı metnin devamında *limum* olan üç kişinin *kārum* adına gümüş kabul ettiklerini görüyoruz.⁸ Diğer bir yerde şunları okuyoruz:

6 S. Çeçen 1997, s. 223 v. d.

7 K.R. Veenhof 2010, s. 189.

8 CCT 1, 4'ün açıklaması ve benzer yerler için bkz. M.T. Larsen 1976, s. 333 v. d.

"Lîmum-memurunun mühürlendiği evin / dükkânın fiyatı için senin muazzam-memurlarına (kaç kere) gittim ve şöyle söyledim: 'İşte, lîmum-memuru evi mühürledi.' Onlar şöyle söylediler: 'Biz ne yapalım!'"⁹

Metnin devamında mühürlenmiş bir ev veya dükkânın açılması için sahibinin 8 mina gümüş ödemesi gerektiği; gümüşün ödenmemesi durumunda evin veya dükkânın satılacağı yazılmıştır.

"lîmum dairesi" (*bēt lîmim*) sözünden lîmumların görev yaptığı bir kurumun varlığı anlaşılmaktadır. Bir metinde, "Burada ev satıldı ve biz 10 mina gümüşü tüccar dairelerinden alıp, gümüşü yüksek ve aşağı (dereceli) lîmum'a ödedik ve lîmum'un mührünü taşıyan tabletleri aldık."¹⁰ denilmektedir. Buradaki "yüksek ve aşağı (dereceli) lîmum" ifadesinden de burada görev yapan lîmumlar arasında iki dereceli bir hiyerarşinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kolonilerde "hafta eponimi" (*hamuštum*) denilen bir memur daha vardı. Bu kimse bir hafta süresince görev yapardı. Bunlardan bazılarının daha sonra yıl eponimi (*lîmum*) oldukları bilinmektedir. Hafta eponiminin kolonideki görevine ilişkin fazla bir bilgi yoktur. Kültepe'de, bir yılda hafta eponimi olan kimselerin isimlerinin yazılı olduğu bir liste ele geçmiştir.¹¹

Saray

Kültepe tabletlerinde saray (*ekallum*; Sumrogram É.GAL) geçen yerlerde, çoğu kere bahsedilen sarayın hangi krallığa ait olduğu belirtilmez. Kaniş'te Tepe'de yapılan kazılarda, şiddetle tahrip edilmiş, üç saraya ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bunların en görkemlisi, T. Özgüç'ün "Geç Saray" olarak adlandırdığı bu yapının ele geçen yazılı ve arkeolojik belgelerden Warşama'ya ait olduğu anlaşılmıştır.¹²

Asurlu tüccarların başta gelen müşterisi saraylardı. İthal edilen mallar pazara çıkarılmadan önce saraya getirilir ve saray mensuplarının beğenisine sunulurdu. Bu arada malların cins ve miktarlarına göre hesaplanan vergiler alınırdı. Pek çok metinde saraya

9 Kt. c/k 272: ⁵) a-na šî-im É-bé-tim ša li-mî-im ⁶) bé-ta-am ik-ta-an-ku ⁷) a-na mu-zi-zi-kà a-ta-na-lá-ak-ma ⁸) um-ma a-na-ku-ma am-ma li-mu-um bé-ta-am ⁹) ik-ta-na-ak um-ma šu-nu-ma ¹⁰) né-nu mî-nam lu né-pu-uš

10 Kt. 92/k 539: ¹¹ a-na-kam É-tum i-ni-dî-in-ma ¹² 10 ma-na KÚ.BABBAR É DAM.GÀR ¹³ ni-il₅-qé-ma KÚ.BABBAR a-na ¹⁴ li-mî-im e-li-im ¹⁵ ù ša-áp-li-im ¹⁶ nu-ša-qí-il₅-ma ¹⁷ pè-pè-e ¹⁸ ša ku-nu-uk li-mî-im ¹⁸ ni-il₅-ta-qé-ma

11 Kt. g/k 118: K. Balkan 1965, s. 166.

12 T. Özgüç 2005, s. 88 v. d.

götürülen kumaşların sayısı, bunların kaçının satıldığı ve kaç parça kumaşın vergi olarak alındığı kalem kalem verilmektedir.

Kaniş şehir devletinin siyasî yapısı ve saray teşkilatı ile ilişkili bilgiler büyük ölçüde Koloni devrinin geç dönemine (Ib) tarihlenen az sayıdaki belgeden edinilmektedir. Şimdiye kadar Tepe'deki kraliyet arşivi veya arşivlerinin bulunamaması büyük bir talihsizliktir.

Hepsi için söz konusu olmasa bile, en azından *kārum*'u bulunan şehir devletlerinde de Kaniş'tekin benzeri bir yönetimin ve idarî kuruluşların bulunduğunu söyleyebiliriz.

Şehir devletinin başında *rubā'um* denilen kral bulunuyordu. Akadça "kral" anlamındaki *šarrum* (Sumerce LUGAL), Kültepe metinlerinde "vasal kral" karşılığında kullanılmıştır.¹³ Asurlular kraldan yalnız unvanı ile bahsettiklerinden, Koloni devrinin ilk safhasındaki krallardan haberdar değiliz. Buna karşılık geç dönemde hüküm sürmüş krallar, önce de değindiğimiz gibi, bir kral ve "merdiven büyüğü" (*rabi simmiltim*) unvanlı yüksek memur tarafından onaylamış, "i^qqāti metinleri" denilen 35 kadar tabletten tanıyoruz.¹⁴

Kaniş kralları Anitta ve Zuzu ile Harsamna kralı Hurmeli'den "büyük kral" (*rubā'um rabi'um*) diye bahsedildiğini görüyoruz.

Anadolu şehir krallıklarında kralların yanında "rubātum"¹⁵ denilen kraliçelerin de yönetimde söz sahibi olduklarını biliyoruz. Bu konuda dikkate değer belgelerden birisi, ilgili kısmını "kaçakçılık" bahsinde verdiğimiz ATHE 62'deki mektuptur. Burada kaçakçılığın önlenmesi için bizzat kraliçenin Elbistan civarında bulunan Luhuzattiya, Hurama, şalahşuwa'ya ve ülkesindeki bütün şehirlere mektup gönderdiği bildirilmektedir. Şimdiye kadar hiçbir yerde kraliçe adı verilmemiştir.

Saray Teşkilatında Yer Alan Kurum ve Yüksek Memurlar

Kolonist Asurlular Anadolu saraylarında karşılaştıkları kuruluş, meslek ve unvanları, birkaçı dışında, kendi dillerinde adlandırmışlardır.

Metinlerde Akadça "büyük, şef, âmir" anlamındaki *rabium* sözünün Sumerce karşılığı olan GAL ile teşkil edilmiş bürokrat veya bazı mesleklerin yöneticilerini gösteren 50 kadar unvan geçmektedir.¹⁶ Metinlerde bunların görevlerine ilişkin fazla bir şey söylenmese de, pek azı dışında, yaptıkları hizmetin mahiyeti kelimelerin anlamlarından

13 Bu konuda bkz. K. Balkan 1957, s. 26 v. d.

14 Bu belgelerden üçü sadece *rubā'um*'un, yedisi ise *rabi simmiltim*'in onayını taşımaktadır.

15 Akadça "kraliçe" karşılığındaki kelime *šarratum*'dur.

16 Bkz. K.R. Veenhof 2008, s. 220-224.

kolayca anlaşılmaktadır. Örnek olarak, “büyük” (rabium) ve “madenci, maden ustası” (nappāhum) sözlerinden yapılan teşkilin “madenciler âmiri” (*rabi nappāhē*) karşılığında yazıldığı açıktır. Fakat “büyük” ve “çivi, kazık” (sikkātum) kelimelerinden oluşan *rabi sikkātīm* unvanlı kimsenin görevinin ne olduğunu söylemek zordur.

Kültepe kazılarının 1995 döneminde Tepe’de, Mama kralı Anum-hirbi’nin mektubunun bulunduğu Warşama sarayında üç tablet daha ele geçmiştir. Bunlardan ikisinde Kaniş krallığı içerisinde bulunan ve çoğunun adlarıyla ilk defa karşılaştığımız birçok yer adı okunmuştur. Her iki tablette de, görevlerinin ne olduğu belirtilmeyen birçok kişinin kimlerin emrinde oldukları veya bulundukları şehirler listelenmiştir. Bunlardan, bir parçası 17 sene sonraki kazılarda ele geçmiş olan tabletin korunmuş kısımlarında 15 kişinin Duruduruwa şehrinde; 5 kişinin Armamana şehrinde; 3 kişinin şehir kapıları âmirinin (*rabi abullātim*) emrinde; 6 kişinin Hapuşna şehrinde; çobanlar başının (*rabi rē’im*) [x adamının] Kasena şehrinde; Hula’nın 2 adamının Tinipa şehrinde; 5 kişinin Hardimika şehrinde; 3 kişinin Kipita şehrinde; Kikarşan ve 3 uşağının Kaniş’te; 15 kişinin depolar âmiri (*rabi huršātīm*) Halkiaşu’nun emrinde; 2 kişinin Hapuşna şehrinde [xl]’in emrinde; 1 kölenin sâkiler başının (*rabi šāqē*) emrinde oldukları belirtilmiştir.¹⁷

Diğer metinde adları sıralanan 8 kişinin depolar âmiri (*rabi huršātīm*) Halkiaşu’nun emrinde; bölge komutanının (*rabi battim*) birer adamının Parwā, Zabala ve Warşama şehirlerinde; marangoz (naggārum) Habuaşu’nun Kuluna şehrinde; müfettiş (šāpirum) Kulnala ile 3 kişinin ve diğer 2 kişinin Tumişna şehrinde; Naruwa ve annesinin Kasana şehrinde; 6 kişinin Hasuşara şehrinde; 12 kişinin Maşika şehrinde; 2 madencinin (nappāhum) Kaniş’te oldukları kaydedilmiştir. Metnin sonunda, “Toplam 40 (kişi), bütün bunlar *rabi simmiltim* (olan) Turupanni’nin hizmetkârlarıdır.”¹⁸ denilmektedir.

Saray arşivinden geriye kalan bu iki resmî belge, daha tarihî devirlerin başlarında Anadolu’da merkeziyetçi ve çok iyi organize olmuş bir devletle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

Aşağıda “büyük” (rabium) sözü ile teşkil edilmiş, Anadolu saray teşkilatı hakkındaki bilginin kaynağı olan başlıca unvanlardan bazıları kısa kısa tanıtılmıştır.

rabi simmiltim

Bir çeşit noterlik belgesi olan *iqqāti* metinlerinde kralla birlikte veya tek başına onay sahibi olarak geçen *rabi simmiltim*’in sarayda kraldan sonraki en yüksek otorite olduğu

17 Kt. g/t 42+z/t 11: C. Günbattı 1987, s. 2-4.

18 Kt. g/t 36: ²⁸ ŠUNİĞİN 40 mī-ma a-nim ²⁹ āš-tē-pi-ru-um ³⁰ ša Tū-ru-pā-ni ³¹ GAL sí-mi-ilš-tim (E. Bilgiç 1965, s. 127-129).

anlaşılmaktadır.¹⁹ “Merdiven” anlamındaki *simmiltum*’un buradaki işlevi bilinmemektedir. E. Bilgiç bu tabirde *simmiltum*’un bir semt anlamına geldiğini ileri sürmüştür.²⁰ *rabi simmiltim*ler herhalde kralın baş hukuk danışmanı veya K.Balkan’ın iddia ettiği gibi, saraydaki baş hâkimdi.²¹

rabi sikkātim

Saray teşkilatında *rabi simmiltim*’den sonraki yüksek memur, Sumerce ve Akadça yazılmış Mezopotamya kaynaklarından da tanıdığımız *rabi sikkātim*/sikkītim idi.²² Bir boşanma belgesinde Tanrı Aşşur, Tanrı Anna ve krallar yanında *rabi sikkātim* adına da yemin edilmiş olması²³, onun işgal ettiği makamın önemini göstermektedir. *rabi sikkātim*’in nasıl bir görev yürüttüğü halâ açık değildir. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında “ordu komutanı”²⁴; “maden ticaretini denetleyen görevli”²⁵ gibi karşılıklar verilmiştir.²⁶

sikkātum sözü *rabi sikkātim* tâbirinde, herhalde bilinen “çivi, kazık” dışında başka bir anlamı olmalıdır. K. Hecker, M.T. Larsen ve Kryszat sikkātum’un dinî içerikli bir festival olduğu doğrultusunda görüş bildirmişlerdir.²⁷

Asurlular arasındaki yazışmalarda sikkātumla ilgili dikkate değer şu bilgiler verilmektedir:

“Bugün Şalatuwar’dan sikkātum için çıktık. Sen kardeşimsin, sen beyimsin, sikkātum’dan dönüşte adamlara dikkat edeceğim ve gümüşü onlara mühürleteceğim. Bir ay (yüzünden) endişe etme.”²⁸

19 *rabi simmiltim*lik görevinde bulunmuş 8 kişi tanıyoruz: Şamnuman (İnar zamanında); Halkiaşu (İnar ve Warşama zamanında); Anitta (Pithana zamanında); Peruwa ve Gammalia (Anitta zamanında); İştâr-ıpra (Zuzu zamanında); Harpatiwa (Hurmeli) zamanında; Turupanni (adına *iqqāti* belgelerinde rastlanmamıştır).

20 E. Bilgiç 1948, s. 506.

21 K. Balkan 1957, s. 46, n. 60.

22 CAD S, s. 253-254.

23 I 651: ¹² ni-iš A-šur ¹³ ni-iš A-na ni-iš ¹⁴ ru-ba-e ù ni-iš ¹⁵ ra-bi sî-kà-tim ¹⁶ it-mu-ù-ma (K. Hecker - G. Kryszat 1998, s. 233).

24 E. Bilgiç 1948, s.504; J.G. Dercksen 2004, s. 71, n. 232.

25 P. Garelli 1963, s. 217, n. 4.

26 Bu konuda geniş bilgi için bkz. G. Kryszat 2004, s. 15 v. d.

27 Bkz. G. Kryszat 2004, s. 15 v. d.

28 Kt. v/k 57: ¹⁵ ù-ma-am ¹⁶ iš-tî Ša-lá-tù-a-ar ¹⁷ a-na sî-kà-tim ¹⁸ ni-tî-šî a-hi a-ta be-lî ¹⁹ a-ta tù-a-ar ²⁰ sî-kà-tim a-wi-li ²¹ a-na-hi-id-ma KÚ.BABBAR ²² ù-ša-ak-na-ak-šu-nu ²³ wa-ar-ha-am iš-té-en₆ ²⁴ là ta-ha-da-ar

“Ben sikkātum’a gideceğim. Ben senin öz oğlunum; (oraya) yaya mı gideceğimi Onu (belki katır) bana ver ki, sikkātum’a (gitmek için) bineyim ve adın yücelsin.”²⁹

sikkātum’da büyük ölçüde maden alış verişinin yapıldığını biliyoruz. Birkaç mektupta bahsedildiği üzere, madenlerin az veya çok bulunması ve alış verişin düzenli bir şekilde yapılması sikkātum- memurlarının sikkātum’da bulunup bulunmamalarıyla yakından ilgili idi. Bu konuda iki mektupta şunları okuyoruz:

“Onların ayrılmasından sonra sikkātumlar da gittiler ve pazar (alış veriş) için uygun değildir.”³⁰ “sikkātumlar gittiler ve pazarda gümüş ve altın yoktur.....Sikkātumlar 10 güne kadar geri gelecekler ve (o zaman) altın alıp haberci ile sana göndereceğim.”³¹

Adı belirtilmeyen bir şehirdeki isyandan söz edilen bir metindeki *“Burada kral sikkātum’dan geldi.”³²* ifadesinden, kralların da zaman zaman sikkātum’a gittiği belgenmektedir.

Bir çalışmamızda, *“sikkātum’dan dönmek” (ištu sikkātīm tuārum); “sikkātum’a gitmek” (ana sikkātīm alākum) ve “sikkātum için çıkmak” (ana sikkātīm wašā’um)* ifadelerine dikkati çekerek, sikkātum’un, herhalde belli zaman ve yerlerde kurulan bir çeşit panayır; *rabi sikkātīm*’in de buradaki işlerin yürütülmesinden sorumlu kimselerin (sikkātumların) başı olabileceğini yazmıştık.³³ Bu görüşümüz şimdiye kadar ne reddedildi ne de kabul gördü.

rabi alahinnim

rabi alahinnim, yaptığı görevin ne olduğunu tam olarak bilmediğimiz diğer bir yüksek memurdur. E. Bilgiç *“değirmenci”* karşılığını verdiği alahinnum’un Koloni devrinde Asurca’ya girmiş bir Anadolu kelimesi olabileceğini söylemektedir.³⁴

Metinlerde bazı şehirlerin alahinnumlarından bahsedilmesi, her şehir krallığının sarayında bu memurların bulunduğunu gösterir. İrişum adlı tüccar Neneşsa şehri alahinnum’una kralın elbisesi ile ilgili olarak yazdığı mektupta şöyle demektedir:

“Kralın 2 elbisesini ve senin rehberinin 12 şeql lapis lazulisini buraya getirmiştim. (Onları) ona verdim ve sana getirmektedir.”³⁵

29 Neşr. C1: ⁵ a-na sí-kà-tim a-lá-ak ⁶ ku-a-um me-ra-kà a-na-ku ⁷ i-na šé-pé-a a-lá-ak ⁸ dí-na-šu-ma a-na sí-kà-tim ⁹ lá-ar-kà-áb-ma lu šu-um-kà (K.R. Veenhof 1989, s. 518).

30 CCT 4, 10a: ¹⁶ wa-ar-ki-šu-nu-ma ¹⁷ sí-kà-tum [ù]-ší ù ¹⁸ ma-hi-ru-um pá-ru-ud-ma

31 Kt. n/k 1689: ⁵sí-kà-tum ⁶ ù-ša-ma i-na ma-hi-ri-im ⁷ KÚ.BABBAR ù KÚ.GÍ lá-šu..... ¹⁴ sí-kà-tum a-na ¹⁵ 10 u₄-me-e i-tù-ra-nim-ma ¹⁶ KÚ.GÍ a-ša-a-ma ¹⁷ KÍ a-li-ku ù-šé-ba-lá-kum

32 Kt. 92/k 526: ⁶ a-na-kam ⁷ ru-ba-um i-sí-kà-tim ma-qí-it-ma (S.Çeçen 2002, s. 67-68).

33 C. Günbattı 1999, s. 82.

34 E. Bilgiç 1953, s. 28.

35 Kt. a/k 488b: ⁵ 2 TÚG ku-ta-ni ša lu-bu-uš ⁶ ru-ba-im ù 12 GÍN ⁷ hu-sà-ri ra-dí-ka ⁸ iš-tí tù-ša-bi-lam ⁹

İlginç bir şekilde, kral ve kraliçenin de alacaklılar arasında bulunduğu ve tek şahitin *rabi simmiltim* olduğu bir senette borç olarak verilen 40 *mina* gümüşün yarısına *rabi alahinnim*'in de kefil olduğu belirtilmektedir. Metnin ilgili kısmında, “20 *mina* gümüş için *rabi sikkitim*'in *rabi alahinnim*'i şarama'nın oğlu şupunahşu kefildir.”³⁶ denilmektedir. Bu açıklamadan *rabi alahinnim*'in *rabi sikkitim*'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Kolonilerdeki kurumlar gibi Anadolu saraylarında da bazı kurumlar vardı. Bunlardan birisi, başında *rabi alahinnim*'in bulunduğu “*alahinnum dairesi*” (*bēt alahinnim*) idi. Bu kurumun sarayın ticarî işlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır. İki metinden birisinde 21 (parça) siyah kumaşın ve 22 (parça) kutānum-kumaşının; diğesinde ise 70 parça kumaşın *alahinnum dairesine* satıldığı belirtilmektedir.³⁷ Bir mektubun ilgili kısımlarında şunları okuyoruz:

“*alahinnum dairesinin bakırı (henüz) ödenmemiştir..... Onlar alahinnum dairesinde bulunan hem bana hem de ikimize ait bakırdan bana hiçbir şey vermediler..... alahinnum dairesinin bakırı 5 gün içinde ödenecek.*”³⁸

Kārum kararını içeren bir metinde “*Kārum karar verdi: 'alahinnum dairesine mal satmış olan birisine gümüşü ödenceye kadar kimse alahinnum dairesine mal satmayacak.*”³⁹ denilmektedir. Buradan, tüccarların *alahinnum dairesine* sattıkları malların parasını almakta zaman zaman sıkıntı çektikleri anlaşılmaktadır.

rabi mahirim

Bir kurumla (*bēt mahirim*) ilişkili olarak geçen diğer bir yüksek memur da “pazarlar âmiri” (*rabi mahirim*) idi. “Pazar” anlamındaki mahirum kelimesinden oluşturulmuş olması, onun yaptığı göreve bir ölçüde ışık tutmaktadır. *rabi mahirim* pazar ve çarşıları denetleyen, satılan veya takas edilen malların kalitesini ve doğru olarak tartılıp tartılmadığını kontrol eden memurların başı olmalıdır. Bir çalışmamızda belirttiğimiz gibi, *rabi mahirim* yakın zamanlara kadar şehirlerimizde çarşı ve pazarları denetleyen belediye görevlisi “çarşı ağası”nın tam karşılığı olmalıdır.⁴⁰

a-dí-šum-ma⁴⁰ ub-lá-kum

36 KTK 106: ⁵ a-na 20 ma-na KÚ.BABBAR ⁶ Šu-pu-na-ah-šu DUMU Ša-ra-ma ⁷ GAL a-lá-hi-nim ša GAL sí-kà-tim ⁸ qá-ta-tum

37 I 575: 10-13; JCS 14, 561, 4: 27-28.

38 BIN 4, 63: ³ URUDU ša É a-lá-hi-nim ⁴ i-š-qá-lá-al-ma..... ¹² i-na URUDU [ša É] ¹³ a-lá-hi-nim lu i-a-am ¹⁴ lu ša ba-ri-ni ¹⁵ URUDU mi-ma lá i-dí-nu-ni-ni..... ²⁷ <URUDU> ša É a-lá-hi-nim a-na 5 u-me i-š-qal

39 Kt. a/k 606b: ¹ kà-ru-um dí-nam ² i-dí-in-ma ³ ma-ma-an ša ší-ma-am ⁴ a-na É a-lá-hi-nim ⁵ i-dí-nu-ni a-dí ⁶ KÚ.BABBARpu-šu-nu ⁷ i-ku-nu-ni ⁸ ma-ma-an ⁹ ší-ma-am ¹⁰ a-na É a-lá-hi-nim ¹¹ ù-lá-i-da-an

40 C. Günabtti 1990b, s. 466.

“Pazar dairesi” (*bēt mahīrim*), “pazar kapısı” (*bāb mahīrim*) ifadesinden de anlaşıldığı üzere, herhalde alış veriş yapılan bir alana da sâhip bir yapı içerisinde bulunuyordu. Bir metinde şunları okuyoruz:

“Kalkilia pazar dairesinin kontrol edilmiş 10 mina gümüşünü Nazi’ye verdi ve Nazi (buna) 10 mina gümüş ilâve etti. Toplam, 20 mina saflaştırılmış gümüşü İli-bâni sana getirmektedir.”⁴¹

rabi maşşartim

Yerel sarayların ülkede asayişin sağlanması; ticaretin güvenlik içinde sürdürülmesi ve yapılan ticaretten âzamî ölçüde yarar sağlanması için gerekli tedbirleri aldıkları görülmektedir. Buna yönelik işlerin yürütülmesi için, bugünkü polis veya jandarma teşkilatı ile karşıtılabileceğimiz bir kolluk gücü oluşturulmuştu. maşşartum denilen korumaların başında *rabi maşşartim* unvanı taşıyan kimse bulunuyordu.

Herhalde silah da taşıyan korumalar, yollarda uğrayacakları soygun girişimlerine karşı kervanlara eşlik ediyorlardı. Asurlu tüccarların kaçakçılık yapmalarını önlemek için gerekli denetimleri yapmak da bunların görevleri arasındaydı. Birkaç metinde yolda denetimlerin sıkı olduğu belirtilerek, kaçakçılık yapmamaları için tüccarlar uyarılmaktadır.⁴²

rabi abullâtım

Şehirleri çevreleyen surlardaki büyük kapılar için kullanılan *abullum* “şehir kapısı” kelimesinden oluşturulmuş *rabi abullâtım* “şehir kapıları âmiri” şehir kapılarında görevli memurların başı idi. Yukarıda tanıttığımız bir metinde, “3 kişi şehir kapıları âmirinin emrindedir.”⁴³ denilmektedir. Kapı görevlileri şehre girip çıkanları kontrol etmek yanında, kapıdan içeri sokulan veya çıkarılan ticarî malların da denetimini yapmaktan sorumlu idiler.

rabi lāsımim / lāsīmē

“Koşucu, haberci, kurye” anlamlarındaki *lāsimum* kelimesinden teşkil edilmiş *rabi lāsımim* “haberciler şefi” olarak açıklanmıştır. Akad kralı Sargon askerî başarılarını

41 RA 59, 32: ⁶ 10 ma-na KÚ.BABBAR a-mu-ra-am ⁷ ša É ma-hi-ri-im Kál-ki-li-a ⁸ a-na Na-zi i-dí-in-ma ⁹ ù Na-zi 10 ma-na KÚ.BABBAR ¹⁰ ù-ra-dí-ma ŠUNIGÍN 20 ma-na KÚ.BABBAR ¹¹ ša-ru-pá-am..... ¹³ DINGİR-ba-ni na-áš-a-kum

42 CCT 4, 18a: ¹⁶ mī-ma lá tū-pá-za-ar ma-ša-ar-tum ¹⁷ da-na “Hiçbir şeyi gizleme (kaçakçılık yapma), korumalar güçlüdür.” ATHE 62: ³¹ Pu-šu-ke-en₆ É.GAL-lūm iş-ba-at-ma ³² a-na ki-šé-er-šîm i-dí ma-ša-ra-tum ³³ da-na”Püşu-kên’i saray yakaladı ve hapse attı. Korumalar güçlüdür.”

43 Kt. g/t 42+z/t 11: ⁷ 3 qá-qá-da-tum ⁸ ur-ki GAL a-bu-lá-tim (C. Günbattı 1987, s. 2-4)

anlattığı ünlü metninde 3 bin lāsimum’unu etle beslediğinden bahsetmektedir.⁴⁴ H. Erol burayı işaret ederek, lāsimumların ordudaki öncü birliğin askerleri; *rabi lāsimum*’in de bu birliğin komutanı olabileceğini söylemektedir.⁴⁵

rabi sisē

Kültepe metinlerinde “at” karşılığındaki sisium kelimesine rastlanmamasına rağmen, bundan teşkil edilmiş *rabi sisē* “seyisler başı” unvanının bulunması ilginçtir.

rabi nappāhē

“Üflemek” (napāhum) fiilinden türetilmiş olan nappahum “madenci, maden ustası”, *rabi nappāhē*’de bunların başındaki görevli idi. Metinlerde nappāhum olarak geçen yerlilerin yanında birçok Asurlunun da bulunması, Anadolu saraylarında yabancı ustalardan da yararlanıldığını göstermektedir. Yukarıda bahsettiğimiz idarî belgede *rabi simmiltim* olan Turupanni’nin emrindeki kimseler arasında Kaniş’deki iki maden ustası da bulunmaktadır.⁴⁶

Kaniş *kārum*’unda ve Tepe’de yapılan kazılarda bakır, tunç, gümüş ve altından çeşitli kaplar, silahlar, süs eşyaları, insan ve hayvan figürinleri ve bunların kalıpları bulunmuştur.⁴⁷ Bunların çoğunun *kārum*’da, içlerinde fırınların da bulunduğu maden atölyelerinde yapıldığı anlaşılmıştır.⁴⁸

rabi šāqē

“Sâki” kelimesinin aslı olan šāqium ile teşkil edilmiş *rabi šāqē*, saraylarda içki sunmakla görevli sâkilerin başı idi. Hitit metinlerinde Sumerogram LŞ.SAGİ olarak geçen sâkilerden sıkça bahsedilmektedir. Bunlar krala içki sunmaktan başka, bayram törenlerinde kralın tanrılara sunacağı içkinin bulunduğu riton denilen hayvan biçimli kabı (Sumerogram BİBRU) getirip ona takdim ederlerdi.⁴⁹

44 Kt. j/k 97:23-24 (C. Günbattı 1997, s. 134).

45 H. Erol, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 32.

46 Kt. g/t 36:27-31 (E. Bilgiç 1965, s. 128).

47 T. Özgüç 2005, s. 214 v. d.

48 T. Özgüç 1986, s. 43-44.

49 S. Alp 1999, s. 27.

rabi dayyālim

“Keşif, gözcülük” anlamındaki dayyālüm kelimesi ile oluşturulmuş *rabi dayyālim*, şimdiye kadar geçtiği tek metni (Kt. n/k 1429) yayınlayan H. Sever-S.Çeçen tarafından, bize göre de isabetli olarak “istihbarat şefi” diye açıklanmıştır.⁵⁰

rabi kalbātim

“Köpek” (kalbum) kelimesinin feminen çoğul şekli ile teşkil edilmiş *rabi kalbātim* ilginç unvanlardan birisidir. İki senette şahitlerin unvanı olarak geçmiştir.⁵¹

Bir çalışmamızda, Hitit metinlerinde geçen Sumerce yazılmış, “köpek adam, avcı” ve “köpek adamların başı” gibi, daha çok mecazî anlamlar verilen, LŞ UR.Gİ7 ve GAL LŞmeş UR.Gİ7 tabirlerinin *rabi kalbātim* ile karşılaştırılabileceğini vurgulamıştık.⁵²

Gerek Anadolu gerekse Mezopotamya kaynaklı metinlerden anlaşıldığı üzere, zamanımızda olduğu gibi, eski devrilerde de köpeklerin koruyuculuk ve iz sürme vasıflarından geniş ölçüde yararlanılmıştır.⁵³ Hitit kanunlarında çeşitli cinsten köpeklere verilecek zararlara karşılık ödenecek tazminat miktarlarına ilişkin kararlar bulunması köpeklerin hizmetlerine ışık tutmaktadır.⁵⁴

rabi kalbātim saraya ait köpeklerin bakıcılarının başı olmalıdır. Bu konuda bir karşılaştırma yapılması bakımından, Osmanlı saray teşkilâtında, zağar denilen av köpeklerinin bakım, yetiştirme ve terbiyesi ile uğraşanlara zağarcı, bunların başındaki kimseye de zağarcıbaşı denildiğini belirtmeliyiz.⁵⁵

Rabium “Büyük” ile Teşkil Edilmiş Diğer Unvanlar

- *rabi alpātim* “sığır bakıcılarının başı”
- *rabi eṣṣē* “oduncular, keresteciler başı”
- *rabi haṭṭim* “baş asâci”
- *rabi adrim* “harmanla ilgili işlerden sorumlu memur”
- *rabi huršātim* “depolar âmiri”
- *rabi kakkē* “silahçılar başı”

50 H. Sever-S. Çeçen 1994, s. 203.

51 AKT 3, 41:18; Kt. c/k 1641:17

52 C. Günbatti 1990b, s.464-465.

53 H. Ertem 1965, s. 99-100.

54 F. Imparati 1992, Mad. 87-90.

55 Bkz. M.Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III (1972), s. 645.

- *rabi kirānim* “şarap üretiminden sorumlu memur”
- *rabi kiriātīm* “meyve bahçelerinden sorumlu memur”
- *rabi nāgīrē* “tellallar / teşrifatçılar başı”
- *rabi nukiribbē* “bahçıvanlar başı”
- *rabi paššūrē* “sofracılar başı”
- *rabi rē'im / rē'e* “çobanlar başı”
- *rabi šābīm / šābē* “işçilerin başı”
- *rabi šukkallīm* “baş vezir (?)”
- *rabi šamnīm* “yağ üretiminden sorumlu kimselerin başı”
- *rabi še'e* “tahıl üretiminden sorumlu kimselerin başı”
- *rabi targumannē* “tercümanlar başı”
- *rabi urdē* “kölelerin başı”
- *rabi urqē* “sebzeciler başı (?)”
- *rabi ummanāti* “askerlerin başı (1)”
- *rabi ūtu'e* “kapıcılar başı”

**“Büyüklerinden” Söz Edilmeyen Yerlilere Ait Çeşitli Unvan
ve Meslek Adlarından Başlıcaları:**

- *kaššum*: (görevi açık olmayan yüksek bir memur)
- *šinahilum*: (yüksek dereceli bir memur)
- *burulum*: polis (1)
- *ašlākum*: çamaşırcı
- *aškāpum*: derici
- *naggārum*: marangoz
- *pahārum*: çömlekçi
- *nuh (a) timmum*: aşçı
- *gallābum*: berber
- *kumrum*: râhip

- *i/ušparum*: dokumacı
- *malāhum*: gemici/kayıkçı
- *itinnum*: inşaat ustası
- *nuārum*: müzisyen
- *rādium*: rehber
- *sābi'um*: hancı

Unvan ve memuriyet adlarının çeşitliliği ve gelişmiş teşkilat kültürü, resmî işlerin eksiksiz olarak yürütülmesi için her türlü tedbirin alındığını göstermektedir. Bu bize daha o tarihlerde, Ortaçağdaki ve 15. yüzyılda Osmanlı Devletindeki Ahilik geleneğiyle bütünleşen lonca sisteminin benzeri bir örgütlenmenin gerçekleştirildiğinin ipucunu vermektedir.

Siyasî hâkimiyetlerini kurmadan çok önce Anadolu'ya göçmüş olan Hititler Anadolu şehir krallıklarıyla siyasî ve kültürel ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Hitit devlet teşkilatının oluşturulmasında bu yakın ilişki ve gözlemlerin hiç şüphe yok ki büyük etkisi olmuştur. Bazı unvan ve idarî kuruluşların Hitit saray teşkilatında da bulunması bunun tabîî bir sonucudur.

Boğazköy'de bulunmuş Hititçe yazılmış, büyük Akad kralları Sargon ve torunu Naramsin'in kahramanlıklarının anlatıldığı *şar tamhari* "savaşın kralı" metinlerini Hititli yazarlar Koloni devri kaynaklarından veya sözlü anlatımlardan yararlanarak kaleme almış olmalıdırlar. Kültepe'de Eski Asurca yazılmış Sargon'a ait bir metnin bulunması bu bağlamda bizim için önemli bir veridir.

Vurgulamaya değer bulduğumuz diğer bir nokta: Hitit kralları çok sık "güneşim" diye anılırlar. Uygun bir zamanda yayınlayacağımız Harsamna kralı Hurmeli'ye yazılmış mektupta Hurmeli'den de aynı şekilde bahsedilmesi, bunun eski bir Anadolu hitap şekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kültepe tabletlerinin bilinen içerikleri dolayısıyla çok az yer verilen Koloni devrinin, daha doğrusu Anadolu'nun yerli halkının idarî, dinî, sosyal ve kültürel alanlardaki birtakım değerlerinin sonraki devirlere naklinde Hititler'in büyük ölçüde köprü görevi gördüklerini söyleyebiliriz.

Hukuk

Kültepe tabletleri arasında Mezopotamya menşeli kanun metinlerinin benzeri, Anadolu'da geçerli olan hukuk kurallarının yazılı olduğu bir belgeye rastlanmamıştır. Esasen tarihî devirlerde bile bazı hukukî kararların toplumda geçerli olan ve daha çok dinî içerikli örf ve geleneklere göre verildiğinden ve bu kuralların daha sonra büyük ölçüde yasa kararları olarak belirlendiğinden şüphe edilmemelidir.

Tabletlerde çok sık geçen kîma awât naruā'im "stelin (dikili taşın) sözleri gereğince" tâbirinden, Asurlular açısından ticaretin bir stelde yazılı olan kararlar çerçevesinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar ne Kaniş'te ne de Asur'da böyle bir stel (naruā'um) bulunmuştur.

Mezopotamya'da kanun metinlerinin stela yazılarak şehrin bir yerine dikilmesi geleneği vardı. Bunun bildiğimiz ilk örneği İsin kralı Lipit-İştar'ın (M.Ö. 1792-1750) Sumerce yazdırdığı kanundur. Kanunun epilog (son söz) kısmında, "*Ben Sumer ve Akad ülkelerinde adaleti sağladığım zaman bu steli diktim*" denilmektedir.

Eski Babil kralı Hammurabî'nin (M.Ö. 1792-1750) ünlü kanunu da 2.25 m. yüksekliğinde bir stel üzerine yazılmıştır. 282 maddeyi içeren kanunun epilog kısmında, ülkede adaleti sağlamak için kendisini büyük tanrıların çağırdığını söyleyen Hammurabi Babil halkına şöyle seslenmektedir:

"Ülkenin kararlarını düzenlemek için, ezilenlerin hakkını aramak için, önemli sözlerimi stelimin üzerine yazdım ve onu, adaletin kralı (olan) benim heykelimin önüne diktim.....Hakkı yenilmiş, şikâyeti olan bir kimse heykelimin önüne gelsin ve yazılı stelimi okusun. Önemli sözlerimi işitsin ve stelimi onu dava (sı konusunda) bilgilendirsinsin....."

Kültepe tabletlerinde bahsedilen stelin, Mezopotamya kanunlarının karakteristik özelliklerini taşıyan bir kanun metnini içerip içermediğini bilmiyoruz. İthalat ve ihracaata yönelik büyük bir organizasyonu gerçekleştiren anlayış, sistemin düzgün bir biçimde işlemesi için gerekli yasal tedbirleri de düşünmüş olmalıdır. Stela atıf yapılan yerlerde hırsızlık, yaralama, cinayet gibi suçlarla ilgili veya aile hukukuna dair konularda kararlara rastlanmaması stelde doğrudan doğruya ticarî ve malî konuları ilgilendiren kararların yazılı olduğunu düşündürmektedir.

Altın bahsinde değerlendirdiğimiz, bir Asur kralının Kaniş *kārum*'una yazdığı bir mektupta (Kt. 79/k 101), Asurlu olmayan kimselere altın satışının yasak olduğu hakkındaki steldeki karar hatırlatılarak, aksi davranışlarda bulunmamaları için tüccarlar uyarılmaktadır.

Tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkların stelde yazılı kararlar doğrultusunda karara bağlandığı açıktır. Bir mahkeme tutanağında şunları okuyoruz:

*“Sen stelin bu konudaki (kararını) yanlış anladın ve mahkemede bana (şöyle) soruyorsun: ‘Bu, stelin herhangi bir yerinde yazılmış mıdır?’ Anadolu’ya devamlı olarak gönderdiğin şehrin tabletlerinden dolayı *kārum*’a ve hâkimlere gitmeyeceğim. Steldeki kararlar (doğrultusunda) sana kanıtlayacağım....”⁵⁶*

Kervanların güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak alınacak tedbirler, gümrük işlemleri ve ödenecek vergiler; alıp satılacak mallar ve bunların fiyatları, saray memurlarının satın alacakları mallar ve karşılığında ödeyecekleri gümüş miktarı, her türlü kredi işlemleri ve her iki tarafın hukukî hak ve sorumlulukları Asur ile Anadolu şehir krallıkları arasında yapılmış antlaşmalarla belirlenmişti. Antlaşmalarda her konu ayrıntılı olarak yer almasına rağmen, Anadolu kralların, Asurlular’ın yasa ve antlaşmalara uyacaklarının teminatı olarak, Anadolu’daki Asur otoritelerinden bağlılık yemini aldıklarını görüyoruz. Yeminin içeriği hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.

Yemin konusunun ele alındığı, taraflar arasındaki diplomatik ilişkileri de yansıtan özellikle iki mektup önemlidir. Bunlardan ilki (KTP 14)⁵⁷ Waşuşana *kārum*’u tarafından Asur’un elçilerine ve Kaniş *kārum*’una hitâben yazılmıştır. Rapor tarzında yazılmış bu mektupta, babasının tahtına henüz oturan Waşhaniya kralının Waşuşana *kārum*’u temsilcilerinin kendisine bağlılık yemini etmelerini istediği bildirilmektedir. Temsilciler krala, kendilerinin Kaniş *kārum*’una bağlı olduklarını hatırlatarak, bu konuyu oraya yazacaklarını; Kaniş *kārum*’unun ya ona (Waşhaniya kralına) veya kendilerine cevap vereceğini; bu arada ülkeden gelecek iki görevlinin bağlılık yemini edeceklerini bildirmişlerdir.

İkinci belge Tamniya *kārum*’unun Kaniş *kārum*’una yazdığı mektuptur:

56 Kt. 92/k 543: ²² a-šé-er ki-a-ma ša na-ru-a-im ²³ tù-ki-iš-ma i-na dí-tim ²⁴ tù-ša-lá-ni i-na a-a-e-em ²⁵ na-ru-a-im lá-pi-it ša tūp-pé-e ²⁶ ša a-limki a-na GÁN-lim ²⁷ tù-uš-té-né-ša-a-ni a-na ²⁸ kà-ri-im ù da-a-a-ni ²⁹ lá a-lá-ak i-na na-dí-tim ³⁰ ša na-ru-a-im ù-kà-a-kà..... (S. Bayram 2000, s. 32-34).

57 284 B. Landsberger 1940, s. 26-27.

Kt. f/k 183

¹ a-na kà-ri-im ² Kà-ni-iš qí-bi-ma ³ um-ma kà-ru-um ⁴ Ta-am-ni-a-ma ⁵ ší-ip-ru-ù ša kà-ri-im ⁶ Tur₄-hu-mì-it ⁷ a-na ru-ba-im ša Ta-am-ni-a ⁸ a-na ta-mu-im ⁹ er-ba-am ub-lu-ni-šu-ma ¹⁰ um-ma šu-ut-ma a-na ¹¹ ší-ip-ri-ma ¹² a-li ší-ip-ru ¹³ ša a-ba-e-a ¹⁴ ša kà-ri-im Kà-ni-iš ¹⁵ šu-nu li-li-ku-nim-ma ¹⁶ iš-tí-šu-nu ¹⁷ ma-mì-tám a-lá-qí-ma ¹⁸ ù-ma-za-ah-ni-a-tí-ma ¹⁹ um-ma šu-ut-ma ²⁰ a-lam e-pá-áš ²¹⁻²⁵ (kırık) ²⁶ er-ba-am ni-ší-šu-um ²⁷ ù-za-ku-nu ni-ip-tí ²⁸ a-li-kam e ù-ma-zi-hu

“¹⁻⁴ Tamniya kârum’u Kaniş kârum’una şöyle der: ⁵⁻⁹ ‘Turhumit kârum’unun elçileri Tamniya kralına yemin etmek için geldiler ve ona hediye getirdiler. ¹⁰⁻¹¹ O (Tamniya kralı) elçilere şöyle dedi: ¹²⁻¹⁴ ‘Kaniş kârum’unun, babalarımın elçileri nerede? ¹⁵⁻¹⁷ Buraya gelsinler, onlardan da yemin alacağım.’ ¹⁸⁻²⁰ O bizi sıkıştırıyor ve şöyle diyor: ‘Şehir yapacağım’ ²¹⁻²⁵ [.....] ²⁶⁻²⁷ Ona hediye götürdük (ve) kulağınızı açtık (sizi bilgilendirdik). ²⁸ Gideni (hediye için) sıkıştırmassınlar.”⁵⁸

Metinde açıkça geçmemekle beraber, herhalde Tamniya’da tahta çıkan yeni kral sadece Tamniya’daki değil, bütün kârum’ların yönetim merkezi olan Kaniş kârum’u da dahil, çevredeki diğer kârum’lardan da bağlılık yemini almak istemektedir.

Ticaretle ilgili konuların dışında, taraflar arasındaki sosyal ve hukukî bağlamda da ayrıntılı kararların yer aldığı antlaşmalara rağmen, Asurlu tüccarlarla yerli saraylar arasında zaman zaman resmî veya kişisel nitelikte sorunlar yaşanıyordu. Böyle durumlarda bazı tüccarlar sorunlarını doğrudan doğruya kral veya resmî mercilere başvurarak bizzat çözdükleri gibi, birçok durumda da bulunan şehirdeki koloninin yönetimi devreye giriyordu.

Asur kolonilerinin yönetim merkezleri olan kârumlar haksızlığa uğrayan veya bir suçlama ile karşı karşıya kalan tüccarları yerel yönetimlere karşı korumak ve savunmakla yükümlü idiler. Aşağıdaki ismi belirtilmemiş bir krallığın kral ve kraliçesi ile, o yerdeki Asur kolonisinin temsilcileri arasındaki Asurlu bir tüccarın tutuklanması ile ilgili olay hakkında, beş şahitin huzurunda düzenlenmiş bir mahkeme tutanağı bu konuda dikkate değer örneklerden birisidir. “Eski Anadolu’da Su Ordalı” başlığı altında yayınladığımız bu metin iki şehir krallığı arasındaki ilişkiler bakımından da önemli bilgiler içermektedir.

Kt. n/k 504

¹ iš-tù /A-šùr-ták-lá-ku ² É.GAL^{lim}/ iš-bu-tù-ni ³ 2 İTU.KAM i-li-ik-ma ⁴ kà-ru-um / a-na É.GAL^{lim} ⁵ e-li-ma um-ma kà-ru-um-ma ⁶ a-na ru-ba-im ù ru-ba-tim-ma ⁷ a-wi-lùm / ar-nam

58 K. Balkan 1955, s. 36-37.

ù ší-lá-tám ⁸ ù-lá i-šu / a-wi-lam wa-ši-ra ⁹ qá-dí-ni-ma / a-wi-lum a-na-kam ¹⁰ É^{be-tám} i-šu ù a-na ¹¹ e-ri-iš-tí-ku-nu / qá-di-ni-ma ¹² i-za-az um-ma ru-ba-um ¹³ ù ru-ba-tum-ma mu-šé-bi-il₅ ¹⁴ tup-pi-im ša iš-tù Ta-wi-ni-a ¹⁵ ù-šé-bi₄-lá-ni-ma e-ri-iš-tám ¹⁶ a-na be-el nu-ku-ur-tí-a i-za-bi-lu ¹⁷ ù qá-qí-dí / i-šé-e-ù ¹⁸ ru-a-nim-ma / ù a-hu-ku-nu / lu-šé-er ¹⁹ um-ma kà-ru-um-ma / li-zi-iz ²⁰ <ĠĠ> GÍR ša A-šur / li-it-ma ²¹ ù-ul / ki-ma DUMU a-li-kà ²² a-na i-id / li-li-ik ²³ ší-ma-am mî-ma lá iš-ù-mu-ma ²⁴ a-na Ta-wi-ni-a ²⁵ lá ù-šé-bi₄-lu a-na ru-ba-im ²⁶ Ta-wi-ni-a-i-im ²⁷ a-na e-ri-iš-tí-šu ²⁸ lá i-za-zu-ni ù-ul / ni-nu ²⁹ a-pu-hi-šu / <ĠĠ> GÍR ša A-šur ³⁰ lu ni-it-ma a-hu-ni ³¹ a-na e-ri-iš-tí Ta-wi-ni-a-i-im ³² lá i-za-zu-ni um-ma ru-ba-um ³³ ù ru-ba-tum-ma ³⁴ ša tup-pá-am / qá-at-ni ³⁵ ù-kà-lu / ku-nu-tí a-na ma-mî-tim ³⁶ a-ra-de₈-ku-nu / a-wi-lam / lá ta-ra-dí-a-nim ³⁷ šu-ma a-wi-lam lá ta-ra-dí-a-nim ³⁸ 1 ma-na a-mu-tám / ù-ul ³⁹ 10 ma-na KÚ.ĠĠ di-na-nim-ma ⁴⁰ ù a-hu-ku-nu / lu-šé-er ⁴¹ šu-ma / lá ta-da-na-ni-a-tí ⁴² lá ta-tù-ra-ma / šu-um-šu ⁴³ lá ta-za-kà-ra a-hu-ku-nu ⁴⁴ me-et / a-ma-lá tup-pi-im ⁴⁵ ša A-lim^{ki} kà-ru-um Kà-ni-iš ⁴⁶ ša-he-er GAL i-dí-ni-a-tí-ma ⁴⁷ ĠĠ GÍR ša A-šur tup-pá-am ⁴⁸ ni-dí-in ĠĠ A-mur-A-šur ⁴⁹ ĠĠ Ū-šur-ša-İštar ⁵⁰ ĠĠ DINGİR-na-da ⁵¹ ĠĠ Ġ-dí-A-šur ĠĠ Bu-za-zu

“1-6 Saray Aşşur-taklâku’yu yakaladıktan 2 ay sonra kârum’dan bir heyet saraya çıktı ve kral ve kraliçeye şöyle söyledi: 7-8 ‘O adam (Aşşur-taklâku) suç işlemedi ve uygunsuz bir davranışta bulunmadı. Adamı serbest bırakın! 9-12 Bizimle birlikte bu adam burada bir firmaya sahiptir ve bizimle beraber (her zaman) emrinize amade olacaktır.’ 12-13 Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: 13-18 ‘Tawiniya’dan gönderilmiş mektubu getiren ve düşmanımıza istediği (bilgiyi) götürecek olan ve başımızı araştırarak olan kimseyi buraya getirin ve kardeşiniz (Aşşur-taklâku) serbest kalsın.’ Kârum şöyle dedi: 19-22 ‘O (Aşşur-taklâku) hazır olsun ve tanrı Aşşur’un hançeri üzerine yemin etsin veya sizin şehrinizin bir yerlisi gibi (aklanmak için nehre gitsin. 23-30 Hiç bir şekilde alış-veriş yapmadığına ve Tawiniya’ya (hiçbir şey) götürmediğine; Tawiniya kralının isteğini yerine getirmeyeceğine dair onun yerine Aşşur’un hançeri üzerine biz yemin edelim. 30-32 Kardeşimiz Tawiniya (kralının) isteğini yerine getirmeyecek!’ 32-33 Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: 34-36 ‘Elimizde bulunan bir tableti yemin için size göndereceğiz. (Suçlu) adamı buraya getirin! 37-40 Eğer adamı getirmezseniz, 1 mina amûtum veya 10 mina altın verin ve kardeşiniz (Aşşur-taklâku) serbest kalsın. 41-44 Eğer (istediklerimizi) bize vermezseniz; fikrinizi değiştirmez ve onun adını söylemezseniz kardeşinizi ölü bilin!’ 44-48 Asur şehrinin tableti gereğince, Kaniş kârum’u küçük ve büyük meclisler bizi şahit olarak belirledi ve Aşşur’un hançeri önünde (şahitliğimiz hakkındaki) tableti verdik. 48-51 şahitler: Amur-Aşşur, Usur-ša-İštar, İli-nâda, İdi-Aşşur (ve) Buzazu.”⁵⁹

Aşşur-taklâku adlı Asurlu tüccarın tutuklanmasından iki ay sonra sarayda kral ve kraliçenin huzuruna çıkan kârum’dan bir heyet, tutuklunun mâsum olduğunu söyleyerek, serbest bırakılması için ricada bulunmuşlardır. Kârum’un savunmasından Aşşur-taklâ-

59 C. Günbattı 2000, s. 73-88.

ku'nun düşman Tawiniya⁶⁰ kralı ile işbirliği yapmakla itham edildiği anlaşılmaktadır. Temsilciler Aşşur-taklâku'nun Tawiniya kralıyla herhangi bir ilişkisinin bulunmadığını söyleyerek ona, ya Asurlu kimselerin yemin şekli olan tanrı Aşşur'un hançeri üzerine yemin ederek veya yerli bir kimse gibi nehre giderek suçsuzluğunu kanıtlama fırsatı verilmesi teklifinde bulunmuşlardır. Hattâ, onun yerine tanrı Aşşur'un hançeri önünde kendilerinin yemin edebileceklerini belirtmişlerdir. Ancak, açıkça anlaşıldığı üzere, kral ve kraliçe aslında Tawiniya kralına kendileri hakkında bilgi götürün, yâni casusluk yapmakla suçlanan, adı belirtilmeyen diğer bir Asurlunun ele geçirilmesi peşindedirler. Herhalde *kârum*'un bu kimseyi tanıdığından emin oldukları için, ısrarla o kişinin teslim edilmesini istemektedirler. Anlaşılan Aşşur-taklâku, *kârum*'un asıl suçluyu teslim etmesi için rehin olarak tutulmaktadır. Fakat burada dikkati çeken nokta, temsilcilerin bütün tekliflerini geri çeviren kral ve kraliçenin, tutuklunun serbest bırakılması için *kârum*'dan, büyük bir serveti teşkil eden 1 *mina amûtum* veya 10 *mina* (5 kg.) altın istemektedirler. Bu ödeme yapılmaz ve casuslukla suçlanan kimse teslim edilemez ise, rehin tutulan Asurlu öldürülecektir.

Yukardaki metinde geçen “nehre gitmek” (*ana id alākum*) tâbiri ile Anadolu'da uygulanan bir yargılama tarzına işaret edilmektedir. Orada “Tanrı Aşşur'un hançeri üzerine yemin etmek” (*mahar patrim ša Aššur tamā'um*)⁶¹ formülüyle ifade edilen ve elbette ki bir Asurluyu bağlayacak yeminin kral ve kraliçeyi tatmin etmeyeceği düşüncesiyle, *kârum* temsilcileri zanlının nehre gitmesini teklif etmektedirler. Suç işlemekle itham edilen bir kimsenin, suçlu olup olmadığının kanıtlanması için nehre atılarak, Nehir tanrısının hakemliğine başvurulması (nehir ordali) uygulamasına Mezopotamya menşeli Ur-Nammu ve Hammurabi kanunlarında da rastlıyoruz.

Hammurabi Kanunu'nun 2. maddesinde, “Eğer bir adam bir adamı büyücülük yapmakla suçlarsa ve onu ispat edemezse, büyücülükle suçlanan nehre gidecek (atılacak). Eğer nehir onu çekerse, iftira eden onun evini (malını mülkünü) alacaktır. Eğer o adamı nehir aklarsa ve sağ olarak kurtulursa, onu büyü yapmakla suçlayan kimse öldürülecektir. Nehrin sağ (olarak) bıraktığı (kimse), iftira edenin malına mülküne sâhip olacaktır.” kararı yer almaktadır. Zanlının nehirden kurtulması suçsuz olduğunun kanıtı sayılıyordu. Bu geleneğin hukuk kurallarının henüz yazılı hale getirilmeden önceki zamanda, “Teamül Hukuku”nun unsurlarından birisi olarak Anadolu'da da öteden beri uygulana geldiği anlaşılmaktadır.

60 Tawiniya, bir Asur kolonisinin bulunduğu, Koloni devrinin önemli şehirlerinden birisidir. Şehrin lokalizasyonu hakkında ileri sürülen teklifler arasında Boğazköy- Hattuşa yakınında bulunan, Klasik devirlerdeki Tawium (bugünkü Büyük Nefesköy) ön plana çıkmaktadır.

61 Mahkemede hâkim önüne çıkan davacı, iddiasını ispat için bir belge sunmadığı veya iddiasını doğrulayacak şahitler gösteremediği durumlarda yemine başvurulurdu. Yemin, kutsal bir yerde, tanrının sembolü önünde tanrı veya kral üzerine edilirdi.

Hitit kanunlarında yer almadığı halde, Hititçe metinlerde de “nehir ordalısı”nden söz edilen yerler bulunmaktadır.⁶² Bunu, daha siyasî hâkimiyetlerini kurmadan, Anadolu’nun yerli halklarıyla uzun bir süre bir arada oturdukları belgelenmiş olan Hititler üzerindeki Anadolu kültürünün etkilerinden birisi olarak değerlendiriyoruz.

Anadolu’da Asurlular arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde söz sahibi ilk otorite bulunulan yerdeki *kārum* idi. Buradaki davalar *kārum šaher rabi* “*kārum*, küçük (ve) büyük” şeklinde bahsedilen, yaptıkları işleri bilemediğimiz kimselerden oluşmuş bir meclis (puhrum) tarafından karara bağlanıyordu. Meclis Tanrı Aşşur’un hançerinin bulunduğu hamrum denilen kutsal bir yerde toplanıyordu. Kaniş *kārum*’unun kararını içeren bir metinde, “Kaniş *kārum*’unun küçük (ve) büyük (kimselerin meclisi) kutsal hamrum’da Tanrı Aşşur’un hançeri önünde karar verdi.”⁶³ denilmektedir.

Hukukî konularda karar verme yetkisi olan iki topluluk veya meclis daha bulunuyordu. Bunlardan birisi “yaşlılar” (šibūtum) olarak adlandırılan kimselerden oluşuyordu. Bir metinde, “Yaşlılar (meclisi şöyle) karar verdi: ‘½ mina gümüşü Lā-tarāk’ın oğlu Al- abum İdi-abum’un limum’una kadar ödeyecek.”⁶⁴ denilmektedir.

Diğeri bir meclis, Akadça hamšum “beş” kelimesinden türetilmiş, beş kişilik bir heyeti ifade ettiği anlaşılan *hamuštum* idi. Bu meclisin kararını içeren bir metinde sunları okuyoruz:

“Aşşur-muttabbil İkuppāia’ya (şöyle) cevap verdi: ‘Ben büyük (ve) küçük (meclisin) kararı ile ilgili tablette (yazılanlara) uydum. Beş kişilik heyet bizimle ilgili sonraki kararı Asur’daki Tanrı Aşşur’un tapınağında belirledi. Bizimle ilgili karar Asur’dadır. Gel, beş kişilik heyetin bizim için aldığı kararı Asur’da dinleyelim ve (ona göre) hareket edelim.’”⁶⁵

Mahallinde sonuçlandırılmayan anlaşmazlık konusu, bütün kolonilerin yönetim merkezi olan Kaniş *kārum*’una yazılır ve dava orada görülürdü. Herhalde çözümü zor ve karışık bazı davaların çözüm yeri Asur’dı. Metinlerde Asur şehri karşılığında yazılan *ālum* “şehir” ve bununla bağlantılı *bēt ālim* “şehir dairesi” Asur’daki en yüksek karar mercii olan meclisti. Zaman zaman bizzat kralın da katıldığı şehir meclisi kutsal yer

62 Bkz. E. Laroche 1973, s.179-189.

63 I 445: ¹kā-ru-um Kā-ni-iš TUR GAL ²İĞİ GÍR ša A-šur i-na ³ha-am-ri-im dī-nam ⁴i-dī-in-ma (K. Hecker-G. Kryszat 1998, s. 46-47).

64 AKT 3, 37: ¹šī-bu-tum dī-nam ²i-dī-nu-ma ³½ ma-na KÚ.BABBAR ⁴A-lá-bu-um ⁵DUMU Lá-ta-ra-ak ⁶a-na li-mi-im ša Ī-dī-a-bi-im ⁷i-ša-qal-ma

65 BIN IV 106: ¹A-šūr-mu-ta-bi-il₅ ²Ī-ku-pá-ša e-pu-ul ³uš-kā-in a-na ṭup-pi-im ⁴ša dī-in kà-ri-im ⁵ša-he-er GAL ha-mi-iš-tum ⁶šī-im-tām wa-ar-ki ⁷É A-šūr i-na A-limki ⁸i-šī-im-ni-a-ti-ma ⁹šī-ma-tù-ni ¹⁰i-na A-limki ¹¹i-ba-šī ¹²ba-a-am a-ma-lá ¹³šī-ma-tim ¹⁴ša ha-mi-iš-tim ¹⁵i-šī-mu-ni-a-ti-ni ¹⁶i-na A-limki ¹⁷lu ni-iš-me-ma ¹⁸lu ni-pu-uš (Bu metin M. T. Larsen 1976, s. 167’de yorumlanmıştır)

hamrum'da toplanırđı. Şahitlerin de hazır bulunduğu mahkemede davacı ve davalı şehir ve kral üzerine yemin ederlerdi.⁶⁶ Verilen karar, zarfı kralın mühürüyle mühürlü bir mektupla Kaniş kârum'una gönderilirdi. Çünkü kararı şehir meclisinin de başkanı olması sıfatıyla Asur kralı bildirirdi. Buna örnek bir metinde şöyle denilmektedir:

“ālūm kararını hamrum'da verdi. Kura aldığı Puzur-Aššur-'un gümüşünü Kaniş'te Puzur-Aššur'un oğullarına verecek. Kura onun tüccarıyla konuşarak, kralın mühürü bulunan bu tableti Tura-Bēli ile sana gönderdi.”⁶⁷

Bu mektuplarda kral waklum (müfettiş) unvanı kullanırdı. Waklum mektupları Asur şehir Meclisince atanan dava vekili veya avukat diyebileceğimiz rābişum memurları tarafından götürülürdü. Aşağıda kan parası ödenmesiyle ilgili şehir meclisinin aldığı kararı içeren bir waklum mektubu sunulmaktadır:

Kt. b/k 180

¹ [um-ma Wa-ak-lūm-ma] ² [a-na Kà-r]i-im ³ [Kà-ni-i]š^{ki} ⁴ [qí]-bí-ma ⁵ a-lu-um dí-nam ⁶ i-na ha-am-ri-im ⁷ i-dí-in-ma ⁸ A-šur-GAL DUMU En-nam-A ⁹ ra-bi₄-ša-am a-na ¹⁰ Kà-ni-iš i-ša-par-ma ¹¹ da-me ša En-nam-A ¹² me-er-i-šu ¹³ i-ší-qí-il₅

“¹⁻⁷ Waklum Kaniş kârum'una şöyle der: ‘şehir (meclisi) kararı (nı) hamrum'da verdi. ⁸⁻¹³ Ennam-A'nın oğlu Aššur-rabi dava vekilini Kaniş'e gönderecek ve Ennam-A'nın oğluna kan parası ödenecek.”⁶⁸

Üç şahit huzurunda düzenlenmiş diğeri bir belgeden, Kaniş'e gelen dava vekilinin Ennam-A'nın kan parasını tahsil ettiğini öğreniyoruz.⁶⁹

Bir Asurlu'nun üç vatandaşına hitaben yazdığı bir mektupta, “*Senin kardeşinin kan parasını biz aldık. (Bizden başka) hiç kimse kan parası alamadı.*”⁷⁰ denilmektedir.

Kan parası ödenmesiyle ilgili tabletler, antlaşma metinlerindeki, Anadolu'da öldürülen bir Asurlunun yakınlarına kan parası ödeneceği kararının uygulandığının belgeleridir.

Antlaşma metinlerinde Anadolu'da öldürülen bir Asurlu'nun kâtilinin Asurlular'a teslim edileceği ve onun bizzat Asurlular tarafından ölümlle cezalandırılacağı kararı yer

66 Bir çok mahkeme tutanağında ana awatim anniâtım niš alim u rubâ'im itmü “Bu mesele için şehir ve kral üzerine yemin ettiler.” ifadesi yer almaktadır.

67 AKT 2, 21: ¹ a-lu-um dí-nam ² i-na ha-am-ri-im ³ i-dí-in-ma / ma-lá ⁴ KÚ.BABBAR ša Puzur₄-İštar ⁵ Ku-ra il₅-qé-ù ⁶ i-Kà-ni-iški ⁷ a-na me-er-e ⁸ Puzur₄-İštar ⁹ ù-ta-ar ¹⁰ Ku-ra iš-tí ¹¹ DAM.GÂR-ri-šu ¹² e-ta-wu ¹³ me-he-er řup-pi-im ¹⁴ a-nim ku-nu-uk ¹⁵ ru-ba-im Tù-ra-Be-lí ¹⁶ ub-lá-ku-um

68 S. Çeçen 1990, s. 37-44.

69 Kt. b/k 162 b: S. Çeçen 1990, s. 38.

70 KTH 16: J. Lewy 1930, s. 27.

almaktadır. Bu bize Hammurabi Kanunu'ndaki "göze göz, dişe diş" yâni kısas (talion) prensibini hatırlatmaktadır. Esasen yaralama ve cinayet gibi suçlarda, mağdura veya ailesine diyet ödenmesi yanında, suçlu veya ailesinden intikam alma anlayışı Eski Önas-ya'da yaygın olan bir durumdur. Hitit kralı Telepinu'nun Fermanı'nın 49. Maddesinde cinayete kurban giden birisinin mirasçısı, "o ölmelidir" derse kâtil öldürülecektir. Fakat "o diyet ödesin" derse, diyet ödeyip kurtulacaktır.

Hiçbir yerde Anadolu'da ölüm cezasının nasıl uygulandığı hakkında bilgi yoktur. Eski Anadolu'da suçluların veya suç işlemekle itham edilen kimselerin hapiste tutulması anlayışının bulunduğunu biliyoruz.⁷¹ Bir mektupta (Kt. 87/k 249) Baziya adlı Asurlu bir tüccar bulunduğu yerin kralı ile aralarındaki ticarî bir meseleden dolayı suçlanarak hapse atılmıştır. Baziya 10 aydan beri hapisanede yatmakta ve ölmek üzere olduğunu belirterek muhatabından, *kārum*'un kendisini kurtarması için krala bir elçi göndermesini istemektedir.

Metinlerde *ana kişeršim nadā'um / erābum* "hapisaneye atmak / girmek" veya *ina kişeršim wašābum* "hapisanede kalmak" tâbirleri geçmektedir. "hapisane" karşılığında geçen *kişeršum*'un Eski Anadolu dillerinden alınmış bir kelime olduğu iddia edilmiştir.⁷²

Asurlular'la ilgili davalarda "yaşlılar (meclisi) karar verdi"; "şehir (meclisi) karar verdi"; "Kaniş / Puruṣhattum..... *kārum*'u küçük ve büyük (şahitler olarak) karar verdi" ifadeleri yer almaktadır. Anlaşıldığı üzere davaların görüldüğü çeşitli adli kurumlar bulunuyordu.

Asurlu kimseler arasındaki anlaşmazlıkların yer aldığı mahkeme tutanaklarında şahit isimlerinden önce, "Bu konu hakkında Kaniş / Hahhum *kārum*'u bizim için karar verdi ve biz tanrı Aşşur'un hançeri önünde şahitliğimizi yaptık" ifadesi yer almaktadır. Bu uygulama "tanrı kapısı" (*bāb ilim*) denilen kutsal yerde yapılıyordu. Bir kısım tabletler burada yazılıyor ve zarflanıyordu.

Tabletlerin bir nüshası deri bir torba içerisinde burada saklanıyordu. İleride ortaya çıkarılacak bir belgeye karşı, "Tanrı kapısı"ndaki nüsha geçerli sayılıyordu. Bir metinde "Tanrı kapısının tabletinden başka bir (tablet) ortaya çıkarsa (o) sahtedir."⁷³ denilmektedir.

Tanrı Aşşur'un hançer (*patrum*) veya *şugariā'um* ambleminin bulunduğu *bāb ilim*ler herhalde bir mahkeme yeri olmaktan başka, bir çeşit noterlik hizmeti gören yerlerdi.⁷⁴ Ennum-Aşşur adlı tüccarın bir meslektaş ve eşi Nuhşātum'a gönderdiği aşağıdaki mektup bu konuyu aydınlatması bakımından önemli bir kayıttır.

71 Bkz. K.K. Riemschneider 1977, s. 114. v. d.

72 E. Bilgiç 1953, s. 53.

73 TC 2, 71: ³² e-lá ³³ ṭup-pi-im ša ba-áb DINGİR ³⁴ ša i-li-a-ni sà-ar

74 Bu konuda bkz. C. Günbattı 1994, s. 199.

AKT 3, 84

⁴ tūp-pá-am ša ší-bi₄-a ⁵ ša A-šūr-DÚG DUMU Ki-i-ki ⁶ ù En-na-Sù-en₆ ⁷ DUMU Í-lá-nim i-na ⁸ KÁ.DĪNGĪR ih-ri-im-ma ⁹ i-na li-bi₄ sí-li-a-nim ¹⁰ a-šar tūp-pu-ù ¹¹ ša ba-áb DĪNGĪR ša-ak-nu-ni ¹² am-ra-ma tūp-pá-am ¹³ ša ku-nu-uk A-šūr-DÚG ¹⁴ ù En-na-Sù-en₆ ¹⁵ šé-li-a-ma ¹⁶ i-na ma-áš-ki-im ¹⁷ ki-i ša šu-ma ¹⁸ dá-ni-na-ma ¹⁹ ku-un-kà-šu-ma ²⁰ a-na Ha-áš-ta-i-li ²¹ ù-lá a-na ^dUTU-SĪPAD ²² pì-iq-da-šu-ma ²³ lu-ub-lam.....

“⁴⁻⁸ O, şahitlerim (olan) Kiki’nin oğlu Aşşur-tāb’ın ve İlānum’un oğlu Enna-Su’en’in belgesini Tanrı Kapısında zarfladı. ⁹⁻¹² Tanrı Kapısında bir tablet kabı içerisine konmuş olan tableti görünüz. ¹²⁻²³ Aşşur-tāb’ın ve Enna-Su’en’in mühürleyle mühürlü tableti çıkarınız ve deri içerisinde onu onunki gibi (hukukē) sağlamaştırınız, mühürleyiniz ve Hašta-ili’ye veya şamaù-re’üm’a teslim ediniz ki, (onu) bana getirsin.....”

Asurluları ilgilendiren hukukî meselelerde doğrudan doğruya kolonilerin yetkili organları karar veriyorlardı. Bu konuda örnek olarak, iki Asurlu arasındaki kişisel bir meseleyle ilgili olarak Zimişhuna wabartum’u huzurunda düzenlenmiş bir mahkeme tutanağının tercümesini sunuyoruz:

“İddin-Aşşur, Aşşur-nişu ‘nun oğlu Aşşur-idi’ye karşı bizi şahit olarak tuttu. İddin-Aşşur Aşşur-idi’ye şöyle dedi: ‘Sen Puruṣhattum ‘da babamın evinde oturdun. Orada babamın evine hırsızlar girdi ve Āl-bēli ile yanındaki iki kişinin boyunlarını kestiler. Onlar gümüş, bakır, kalay ve pahalı kumaşları götürdüler. Sen babamın evinde sağ kaldın ve kendine ait birçok eşyanı zarar görmeden alıp götürdün. Fakat sen benim temsilcilerime sadece 3 ½ talent (95 kg.) kalay, 75 (parça) kutānum-kumaşı ve 2500 (mina) (1250 kg.) bakırdan bahsetmişsin. Ama sen birçok malı gizledin. Ben hesabı kapatmak (için) çalınan eşyaları araştıracağım. (Evde hiçbir şey yoktu). Hesap ve kayıplar için mevcut olduğu kadarıyla senin bütün malına, gümüşümüzün değerine göre el koyacağız. Gümüşü bana ver.’ Aşşur-idi şöyle cevap verdi: ‘Babanın tanrıları ve babamın tanrıları bana yardım ettiler ve ben babanın evinde mevcut olan malları alıp götürdüm. Senin temsilcilerin Puruṣhattum ‘da beni tuttular ve onlara senin malın hakkında bilgi verdim. Bunun üzerine şahitler huzurunda bir tutanak hazırlandı. šūmī-abiya senin mallarını bana emanet bıraktığında İnāya ‘nın adından bahsetti. šūmī-abiya (daha sonra) bana geldi ve ona malları teslim ettim.’ İddin-Aşşur şöyle cevap verdi: ‘šūmā-abiya bana (aldığını) doğrulasın!’ Bu konu için Zimişhuna wabartum’u bizi çağırdı ve tanrı Aşşur ‘un hançeri önünde şahitlik yaptık (şahitlerin isimleri).”⁷⁵

Cinayet gibi ağır suçların söz konusu olduğu durumlarda katillerin yakalanması ve cezalandırılması konusunda yerli yönetimler antlaşmalar yoluyla sorumluluk üstlenmişlerdi.

Kayseri müzesinde bulunan Kuşşara *wabartum*'unun Kaniş *kārum*'una gönderdiği rapor niteliğindeki bir mektupta, *wabartum* yönetimi bağlı oldukları Kaniş *kārum*'una iki Asurlu'nun öldürüldüğünü ve cinayetin işlendiği yerin sarayının olayın aydınlatılması için gerekli girişimde bulunduğu bildirilmektedir:

“Biz Luhuzattiya bölgesinde iki Asurlu'nun öldürüldüğünü işittik. Biz saraya çıktık ve şöyle söyledik. ‘Senin ülkende iki Asurlu öldürülmüş!’ O (belki kral) yerlileri yolladı. Çünkü onlar Luhuzattiya'nın öbür tarafındaki dağlarda öldürülmüştü. Öldürülmüş bu kişileri biz tanımıyoruz. Bu adamlar gece öldürülmüşler. İkinci günde..’ (Tabletin devamı hasarlıdır).”⁷⁶

Hitit öncesinde Anadolu'daki sosyal sınıflar tam bilinmemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi elimizde bir yasa metni bulunmadığı için Hitit öncesinde Anadolu'daki sosyal sınıflar ve bunların birbirleriyle olan hukukî ilişkileri hakkında çok az şey biliyoruz.

Sumer, Babil ve Asur yasalarından, Eski Mezopotamya halklarının köleler (*wardum*) yarı hür (*muškēnum*) ve hür insanlardan (*awilum*) oluştuğu çok açıktır. Hitit yasalarının Sami (Babil, Asur) hukukunun esasını teşkil eden “göze göz, dişe diş” prensibinden uzak, çok daha insancıl anlayışla hazırlandığı açıktır. Bunu kölelerle hür insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kararlarda da görüyoruz. Sami yasalarının aksine, ölüm cezası nadiren verilmektedir.

Hür insanlar ve köleler olmak üzere iki temel sınıftan oluştuğu anlaşılan Eski Asur toplumunda *rabiūtum* “büyük adamlar” ve *şahhurūtum* “küçük adamlar” biçiminde iki grup insandan bahsedilmektedir. Kolonilerde ve Asur'da şehir Meclisini oluşturan insanların “küçük ve büyük” şeklinde anılmalarının sebebi yaşlarıyla ilgili olmayıp tamamen sosyo ekonomik durumlarıyla ilgili idi.

Az sayıdaki belgede bir yerlinin ailesi tarafından diğer bir yerliye veya Asurluya köle olarak satıldığını görüyoruz. Bir Asurlu'nun diğer bir Asurlu'ya veya yerli bir kimseye satıldığına dair örnek yoktur. Aşağıdaki köle satış senedinde İnar adlı yerlinin ağabeyi ve annesi tarafından Tarmana isimli bir başka yerliye satışı konu edilmektedir. Satış bedelinin geri ödenmesi halinde İnar'ın serbest kalacağı vurgulanmaktadır. İki yerli şahitten birisinin unvanının “köpek (bakıcılarının) âmiri” (*rabi kalbātīm*) olması ilginçtir.

AKT 3, 41

¹ ½ *ma-na* 7 ½ *GÍN KÚ.BABBAR* ² *ší-im ĩ-na-ar* ³ *a-na Ha-šu-i a-hi-šu GAL* ⁴ *ù Ku-dí-da /um-mì-šu* ⁵ *Ta-ar-ma-na /iṣ-qù-ul-ma* ⁶ *iṣ-a-am-šu /šu-ma* ⁷ *i-na Ē-tí-šu /ša Ta-ar-ma-na* ⁸ *a-na ĩ-na-ar* ⁹ *lá tá-áb-šu-um* ¹⁰ ½ *ma-na* 7 ½ *GÍN KÚ.BABBAR* ¹¹ *a-na Ta-ar-ma-na* ¹² *ĩ-na-ar*

76 Kay. 1830: K. Hecker 1996, s. 140.

ù-ta-ar-ma ¹³ ù i-ta-lá-ak ¹⁴ šu-ma tá-áb-šu-um ¹⁵ ĩ-na-ar wa-ra-sù ¹⁶ ša Ta-ar-ma-na ¹⁷ ĩĜĬ
Šĭ-pu-na-ah-šu-uš ¹⁸ GAL kà-al-ba-tim ¹⁹ ĩĜĬ Ar-nu-ma-an

“¹⁻⁶ Tarmana 37 ½ ŧeql gümüŧü ĩnar’ın fiyatı olarak, onun aĝabeyi Haŧui’ye ve annesi Kudida’ya ödedi ve onu satın aldı. ⁶⁻¹³ Eĝer Tarmana’nın evi ĩnar’ın hoŧuna gitmezse, ĩnar Tarmana’ya 37 ½ ŧeql gümüŧü iade edip gidebilecek. ¹⁴⁻¹⁶ Eĝer hoŧuna giderse Tarmana’nın kölesi (olarak) kalacak. ¹⁷⁻¹⁹ ŧahitler: Köpekler’ (den sorumlu kimselerin) baŧı ŧipunahŧuŧ (ve) Arnuman.”

Antlaŧmalar

Asur Ticaret Kolonileri Devrinin geç dönemine (İb) tarihlenen bir antlaŧma metni 1987’de, Anadolu’ya gelen kervanların Asur ŧehrinden sonraki ilk uğrak yeri olan Irak’taki Apum’da (bugünkü Tel Leilan) bulunmuŧtur. Önemli bir kısmı okunamayacak kadar hasarlı olan bu tablet Apum ile Asur krallıkları arasında yapılmıŧ antlaŧmayı içermektedir.⁷⁷

Kültepe’de ilk defa 2000 yılı kazılarında iki antlaŧma metni birden bulunmuŧtur⁷⁸ (Res. 14, 15). Her ikisi de Apum metni gibi Koloniler devrinin geç safhasına ait, tarafımızdan yayınlanmıŧ bu metinler devrin ve bunun da ötesinde Eski Anadolu ticaret hukukunun temel kaynakları olmaları itibariyle büyük ilgi uyandırmıŧtır. Metinlerden ilki Kaniŧ ile Asur diĝeri ise, devrin büyük krallıklarından Hahhum⁷⁹ ile Asur arasında yapılmıŧ antlaŧmaları içermektedirler. Her ikisi de çok hasarlı ve eksik olmalarına raĝmen, korunmuŧ kısımlardan Asurlularla yerlilerin sadece ticarĭ deĝil, hukukî ve sosyal iliŧkileri konusunda da son derece önemli bilgiler edinilmiŧtir. Antlaŧmalarda tarafların hak ve yükümlölüklerinin ayrıntılı bir ŧekilde belirlendiĝini görüyoruz.

Kaniŧ ile Asur arasında yapılmıŧ antlaŧmanın ilk satırlarında himayesi istenen veya antlaŧmaya ŧahit olan bazı Mezopotamyalı ve yerli tanrıların adları sayılmaktadır.

Antlaŧmanın korunmuŧ kısımlarında ŧunları okuyoruz:

- (Pazarlanacak) kumaŧlar (Asurlu tüccarlardan) zorla ve ucuza alınamayacaktır.

77 J. Eidem 1991, s. 185 v. d.

78 Kt. 00/k 6 ve Kt. 00/k 10: C. Günbattı 2004, s. 249-268.

79 Hahhum Asur-Kaniŧ arasında gidip gelen kervanların en sık kullandıkları yol üzerinde stratejik bir yerde bulunuyordu. Sonraki Hititler döneminde de önemini korumuŧtur. Öteden beri Yukarı Fırat bölgesindeki Lidar Höyük olduĝu iddia edilmiŧtir. Bkz. Kh. Nashef 1991, s. 47. Biz Hahhum’un, Hahhum ile Asur arasında yapılmıŧ antlaŧmanın ıŧıĝında, bölgedeki en büyük höyüklerden birisi olan ve bugün baraj gölünün altında kalmıŧ bulunan Samsat olduĝunu düŧünüyoruz. Hahhum’un lokalizasyonu ile ilgili görüŧler için bkz. G. Barjamovic 2005, s. 79 v. d.

Ön Yüz

Arka Yüz

Res. 14: Kaniş ile Asur arasında yapılmış antlaşmanın yazıldığı tablet

- kutānum cinsi kumaş ancak gümrük vergisi ödendikten sonra alınabilecektir.
- Anadolu'da⁸⁰ bir Asurlu öldürülür ve malı kaybolursa (yakınlarına) belirlenmiş miktarlardaki kan parası ödenecek; kâtil Asurlular'a teslim edilecek ve o bizzat onlar tarafından öldürülecektir.⁸¹ (Kâtilin) yerine başka birisi verilmeyecektir. Kayıp mal (yakınlarına) iade edilecektir.
- Mahkemeye giden bir Kanişli ve Asurlu için karar adil olarak verilecektir.
- Asurlu ve Kanişli'den birisi diğerine borçlanırsa, (borçlu borcunu ödemediği takdirde) tutuklanmayacak; (borçlu olanın malı satılacak), alacaklı parasını alacak ve paranın geri kalanı borçluya iade edilecektir.

80 Metinde Anadolu'dan "ülke" (*mātum*) diye bahsedilmektedir.

81 Önce E. Bilgiç (1992, s. 61-66.), daha sonra da S. Çeçen-K. Hecker (1995, s.31-41) tarafından işlenmiş olan ve bir antlaşmanın devamı olduğu zannedilen Kt. n/k 794 env. numaralı bir metinde de "Eğer senin ülkende kanlı (cinayet) meydana gelirse, sen, katilleri öldürmemiz için bize teslim edeceksin." denilmektedir.

Ön Yüz

Arka Yüz

Res. 15: Hahhum ile Asur arasında yapılmış antlaşmanın yazıldığı tablet

- Eğer Anadolu'da Asurlu birisinin kumaşları kaybolursa, kayıp aranacak ve bulunup sâhibine iade edilecektir. Eğer kayıp bulunmaz ise, kaybın sâhibi yemin edecek ve kayıp (kumaş) kendisine tam olarak ödenecektir.
- Bir tüccarın veya dul bir kadının evine bir Kanişli veya bir hâpirum'un (göçmen veya başıboş birisi) girmesine izin verilmeyecektir.
- Bir Asurlu'nun iyi bir evine, iyi bir kölesine, iyi bir cariyesine, iyi bir tarla veya bahçesine göz konulmayacak ve zorla alınıp yerli bir kimseye verilmeyecektir.
- Her 10 parakannum cinsi kumaştan birisi gümrük vergisi olarak verilecektir. Eğer kumaş (gümrük vergisi ödenmeden) şehir kapısından içeri sokulursa, kumaş belirlenmiş fiyata satılacaktır.
- Eğer bir Asurlu bir Kanişli'ye borçlanırsa ve o başka bir ülkeye giderse, onun yerine bir başka tüccar, diğer bir yabancı veya onun kardeşi sorumlu tutulmayacaktır. (Alacaklı) belirlenmiş borç için dava açacaktır.

- Anadolu'da birisi angarya için çağrıldığında, Asurlu (kimseler) bundan muaf tutulacaktır.
- Bir Asurlu yemin için çağrıldığında o (kendi inancı gereğince) tanrı Aşşur'un hançeri veya şugariâ'um amblemi önünde yemin edecektir.

Metnin sonunda “*Kaniş'in büyük kralı [.....]'nın antlaşma üzerine yemini*” kaydı yer almaktadır. Ne yazık ki kırılmış olduğu için, bu antlaşmayı onaylayan Kaniş kralının adını öğrenemiyoruz.

Hahhum ile Asur arasında yapılmış antlaşmayı içeren tablet boyutları ve 4 sütun üzerine yazılmış olması itibariyle Kültepe'de tek örnektir. Tabletin yarısı eksik ve mevcut kısım çok hasarlıdır. Çoğu yerde anlamlı cümleler kurmak mümkün olmamaktadır. Kelime kalıntılarından başlangıçta Asurlular'ın mallarının korunmasına yönelik kararların yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Korunmuş kısımlarda şunları okuyoruz:

- *Kārum*'un bir kölesine, cariyesine, sığırina, eşeğine, koyununa veya herhangi bir malına el konulması için emir verilmeyecektir.
- Asurlular hakkında bir cariyeye, köle veya Hahhumlu birisinin şahitliğine dayanarak karar verilmeyecektir. Bir Asurlu, cariyeye, köle veya Hahhum *kārum*'undan birisi hakkında Hahhum yasaları gereğince karar verilecektir.
- Hain bir gemiciye bir Asurlu'nun gemisini batırması ve yükünü yağmalaması için emir verilmeyecektir. Eğer nehirde⁸² bir gemi batırılırsa, geminin taşıdığı mal ve gemiye ait her şey tam olarak ödenecektir.

Hasarlı büyükçe bir kısımda, Asur şehrinden gelen bir kervandan isimleri sayılan çeşitli memurların alabilecekleri kumaş sayısı ve bunlara ödeyecekleri gümüş miktarı ile kumaşlar için ödenecek gümrük vergisi hakkındaki kararların yer aldığı anlaşılmaktadır. Korunmuş kısımda şunları okuyoruz:

- Hahhum ile Hahhum'un komşuları olan Timelkiya veya Badna krallıkları arasında savaş çıkması durumunda, Asurlu tüccarlar bundan etkilenmeyecekler ve istedikleri yere serbestçe gidebileceklerdir.
- Hahhum'da, şehir dışında veya ülkenin herhangi bir yerinde bir Asurlu soyulur ve öldürülürse, kan parası ödenecek; kâtiler öldürülmeleri için Asurlular'a teslim edilecek; kayıp mal tam olarak ödenecektir.

Metnin sonunda şöyle denilmektedir:

82 Burada bahsedilen nehir Fırat'tır. Buna dayanarak Hahhum'un Fırat üzerindeki Samsat olduğu görüşü daha da ağırlıklı kazanmıştır.

“Bugünden itibaren yaşadığınız sürece, eğer kendi aranızdan birisiyle Hahhum karumu’ndan birisi veya Anadolu’ya gelen veya Asur’a giden bir Asurlu arasında hukukî bir mesele çıkarsa, kararı tanrılar huzurunda doğru olarak vereceğinizi aklınızda tutacaksınız.” Burada, yapılan antlaşmanın Hahhum’da ve ülkede ilan edilmesinin şartı da yer almaktadır.

Antlaşmalarda bazı kararların her iki taraf için de hukuka uygun olarak verileceği belirtilmiş olmakla beraber, Asurlular’ın can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik hükümlerin çok daha ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Anadolu’da cina-yete kurban giden Asurlular’ın yakınlarına belirlenmiş miktarda kan parası ödenmesi; kâtilin Asurlular’a teslim edilerek bizzat onlar tarafından öldürülerek cezalandırılması gibi Asurlular’a verilen önemli tavizler, yerli yönetimlerin yapılan ticaretten sağladıkları kazanç ve dışarıdan gelen mallara duydukları ihtiyaçla açıklanabilir.

Antlaşma metinlerindeki kimsenin herhangi bir malının zorla veya değerinden ucuza alınamayacağı; seyahat özgürlüğünün kısıtlanmayacağı; yerli veya yabancı farkı gözetilmeksizin mahkemede herkesin eşit sayılacağı; suçun şahsiliği bağlamında, borçlu bir Asurlu tüccarın borcunu ödemediği başka bir ülkeye gitmesi veya kaçması durumunda, onun yerine başka bir tüccarın veya kardeşinin sorumlu tutulamayacağı gibi bir çok karar, zamanımızdan 4 bin yıl önce Anadolu’da kişi hak ve özgürlüklerinin korunmasında, çağdaş hukukun temel ilkelerini hatırlatan yüksek bir anlayışın bulunduğu göstermektedir.

Yazılı bir metin bulunmasa da, daha tarihî devirlerin başında Anadolu’da gelişmiş bir hukuk ve kanun sisteminin yürürlükte olduğunu; hak ve adalet anlayışı çerçevesinde hâkim veya hâkimlik görevini üstlenmiş kişi ve adlî kurumların da idarî sistem içerisinde yerlerini almış olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaçakçılık

Antlaşma kararlarına rağmen bazı Asurlular’ın sık sık yasa dışı yollara başvurdıklarını okuyoruz. Bunların başında, Anadolu krallıklarınca çeşitli adlar altında alınan vergileri ödememek için kaçakçılığa teşebbüs etmeleri gelmektedir.⁸³ Bunu çoğunlukla getirdikleri kumaşları vergisini ödemediği, gizlice şehir kapılarından sokarak gerçekleştiriyorlardı. Bu yüzden şehir kapıları kontrol altında tutuluyordu. Kaniş-Asur arasında yapılmış antlaşmada, parakannum cinsi kumaşın onda birinin vergi olarak alınacağı belirtildikten sonra, kumaşın vergisi ödenmeden şehir kapısından sokulamayacağı hakkında karar bulunmaktadır.

83 Kaçakçılıkla ilgili Kültepe metinleri için bkz. K.R. Veenhof 1972, s. 305-321; S. Bayram 1998, s. 285-289.

Metinlerde kaçakçılıkla ilgili aynı kimselerin adlarının geçmesi, Asurlular arasında profesyonel kaçakçılar bulunduğunu göstermektedir. Bunlar çoğunlukla malları taşımakla görevli kimselerdi. Bir mektupta, “Bur-Su'en tarafından taşınmış onun kaçak kumaşları için $\frac{2}{3}$ mina gümüş ödedim.”⁸⁴ denilmektedir. Bir diğerinde, “Kaçakçılık için Ulama'dan Puruṣhattum'a kadar 30 mina (15 kg.) bakır harcadım.”⁸⁵ denilerek, iki şehir arasında kaçakçılık için yapılan harcama dile getirilmektedir. Anlaşılan kaçak mallar bazen görevlilere rüşvet verilerek şehirlere sokuluyordu.

Asurlular'ın kaçakçılık için zaman zaman yerli halkı da kullandıkları belgelenmiştir. Bunlar para karşılığında kaçakçılara rehberlik ediyorlardı veya kaçak malı şehre sokuyorlardı. Asurlu kimseler arasındaki bir yazışmada, mal sahibi, “Eğer harran suqinnim (sapa yol) uygun değilse kalayı Hurama'ya taşısınlar ve ister Huramalı yerliler kalayın hepsini birer talent'e ayırarak (şehre) soksunlar veya onar veya onbeşer minalık parçalara ayırarak, insanlar elbiselerinin altına (saklayarak şehre) soksunlar.”⁸⁶ diye talimat vermektedir.

Bazı mektuplarda kaçakçılık yapan Asurlular'ın hapse atıldıklarını okuyoruz. Bir Asurlunun üç vatandaşına hitaben yazdığı mektupta tanınmış tüccar Pūṣu-kēn'in hapsedildiğini öğreniyoruz. Metnin ilgili kısmında şöyle denilmektedir:

“İrra'nın oğlu onun kaçak malını Pūṣu-kēn'e gönderdi. Fakat onun kaçak malı yakalandı. Bunun üzerine saray Pūṣu-kēn'i yakaladı ve hapse attı. Nöbetçiler dikkatlidirler. Kaçak mal sebebiyle kraliçe Luhuzattiya, Hurama ve şalahṣuwa'ya ve kendi ülkesindeki (bütün şehirlere) mektup gönderdi. Şimdi çok dikkatli. Lütfen hiçbir şeyin kaçakçılığını yapmayın!”⁸⁷

Bir mektupta, “Lütfen mektubumdaki talimatıma tam uyun ve hiçbir şekilde kaçakçılık yapmayın! Nöbetçiler çok dikkatli. Eğer (hissenizi) kervandan ayırmak isterseniz, onu Timel-kiya'da tutun.”⁸⁸ denilerek, yolda kontrolün sıkı olduğu bildirilmektedir.

84 CCT 5, 38a: ¹² $\frac{2}{3}$ ma-na KÚ.BABBAR pá-zu-ur-tí ¹³ TUG-ba-tí-šu ša šé-ep ¹⁴ Bur-Sù-en₆-ma áš-qùl

85 TC 3/2, 165: ²⁸ 30 ma-na URUDU a-na pá-zu-ur-tim ²⁹ iš-tù Ú-lá-ma a-dí ³⁰ Pu-ru-uš-ha-tim ag-mur

86 BIN 4, 48: ¹⁶ šu-ma ha-ra-an sù-qá-nim ¹⁷ lá na-tù AN.NA a-na Hu-ra-ma ¹⁸ lu-ub-lu-ni-šu-ma lu nu-a-ù ¹⁹ Hu-ra-ma-i-ù-um AN.NA ²⁰ 1 GÚ.TA lu-šé-ri-bu-nim ²¹ ù-lá ri-ik-sí 10 ma-na. TA ²² ù 15 ma-na. TA li-pu-uš-ma

87 ATHE 62: ²⁸ pá-zu-ur-tù-šu DUMU İr-ra-a a-šé-er ²⁹ Pu-šu-ke-en₆ ù-šé-ri-am-ma ³⁰ pá-zu-ur-tù-šu i-ší-bi-it-ma ³¹ Pu-šu-ke-en₆ É.GAL-lüm iş-ba-at-ma ³² a-na ki-šé-er-ší-im i-dì ma-ša-ra-tum ³³ da-na a-na Lu-hu-za-ti-a Hu-ra-ma ³⁴ Ša-lá-ah-šu-a ù a-na ma-ti-šu a-dì ša ³⁵ pá-zu-ur-tim ru-ba-tum ta-áš-pur-ma ³⁶ e-na-tum na-ad-a a-pu-tum mi-ma ³⁷ lá tù-pá-za-ar (B. Kienast 1960, s. 86-88).

88 CCT IV, 18a: ¹⁴ a-pu-tum a-ma-lá [a-w]a-a[t] ¹⁵ tup-pí-a i-hi-id-ma ¹⁶ mi-ma lá tù-pá-za-ar ma-ša-ra-tum ¹⁷ [da]-na ù šu-ma iš-ti ¹⁸ [ELLAT.t]im ta-pá-ra-as-ma ¹⁹ [a-m]a-kam / i-na Ti-me-el-ki-a ²⁰ ki-lá-[š]u.....

Kaçakçılık konusunda Anadolu krallıklarının çok hassas olduklarının farkında olan Kaniş *kārum*'u, bir kervanın sorumlusu olan Aşşur-emūqi'yi "Hiç kimse kalay ve kumaş kaçakçılığı yapmayacak. Her kim yaparsa *kārum*'un kararı gereğince yakalanacak."⁸⁹ diye uymaktadır.

Aile Hukuku

Kültepe tabletleri arasında, sayıları az da olsa, evlenme, boşanma, miras, nafaka ve evlatlık alma gibi aile hukukunu ilgilendiren belgeler de bulunmaktadır. Bu tür belgelerin az olması, bu konulardaki işlemlerin taraflar arasında bir anlaşmazlık olması durumunda gelenekler çerçevesinde hallediliyor olmasıyla açıklanabilir. Yıllarca Anadolu'da yaşamalarının ve yerli halkla olan yakın ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak bazı Asurlu tüccarların Anadolu'ya kızlarla evlendiklerini görüyoruz. Yerliler açısından bu konuda etnik bir ayırımın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Bildiğimiz kadarıyla, Anadolu'ya bir erkekle Asurlu bir kadının evlendiğine dair bilgi bulunan sadece bir belgeye rastlanmıştır. Kaniş'ten Asur'da oturan Şimat-İştar adlı kadına yazılmış bir mektupta, "Annenin on yıldır bir Anadolu'ya ile evli olduğunu ve o Anadolu'nun evinde oturduğunu işitmedin mi?"⁹⁰ denilmektedir. 1991'de ortaya çıkarılan aynı arşive ait belgelerden, evlendiğinden bahsedilen kadının İştar-lamassi olduğunu ve Asurlu kocası Kunilum'un ölümünden sonra yerli Lulu ile evlendiğini öğreniyoruz.⁹¹

Lamassatum adlı kadının, aralarında İştar-lamassi'nin Asurlu kocasından olan üç çocuğundan Asur'da oturan kızı Şimat-İştar'ın da bulunduğu beş akrabasına hitaben yazdığı bir mektupta, İştar-lamassi'nin ölümü, vasiyetnamesi ve ortaya çıkan sorunlar şöyle anlatılmaktadır:

"Maalesef annen ve yeğenlerinin ikisi ölmüştür. Annenin ölümünden önce biz üç serbest tüccar tuttuk ve anneni ziyaret ettik. Annen İştar-lamassi hayatta iken, bu üç tüccarın önünde onun (mühürlü) sandıkları açıldı ve onlar onun mevcut olan her bir şeşel gümüşünü gördüler. O, 2 ¼ şeşel altını ve 8 şeşel gümüşü sana, 37 şeşel gümüşü yeğenim İlia'ya (İştar-lamassi'nin oğlu), 20 şeşel gümüşü İlabrat-bāni'ye (İştar-lamassi'nin diğer oğlu) vermişti. Annen henüz sağ iken, biz sikkatum için ayrılmadan önce İlia hapse atıldı. Senin annenle evlenen ve onun kızıyla İlia'nın evlendiği Anadolu'ya (Lulu)

89 Kt. c/k 1055: ⁶ ma-ma-an ⁷ AN.NA ù TÚG.HÍ.A ⁸ ù-lá ù-pá-za-ar ⁹ ša ù-pá-zu-ru ¹⁰ a-wa-at kà-ri-im ¹¹ i-kà-ša-sí (K. Balkan 1974, s. 29, n. 2).

90 Kt. 91/k 425: ²⁷ lá ta-áš-ta-na-me-i ki-ma ²⁸ um-mi-ki iš-tù ¹⁰ ša-na-tim ²⁹ nu-a- um ah-zu-ma ³⁰ i-na É nu-a-im wa-áš-ba-at-ni (K.R. Veenhof 2008, s.103, 105, n. 29).

91 K.R. Veenhof 2008, s. 105.

bütün parasını harcadıktan sonra hapishane masrafını hesabından ödedi. Anadolu masrafını geri aldıktan sonra, annenin ve senin kardeşlerinin yası nedeniyle 27 şeqel gümüş harcadı.....”⁹²

Asurlu bir erkekle yerli bir kız arasında *aşşutum* “ilk zevce” ve *amtum* “cariye” statüsünde olmak üzere iki tür evlilik yapıldığı belgelenmiştir. Eğer Asurlu erkek evli iken ikinci bir eş almak isterse, kız ister yerli isterse Asurlu olsun onu ancak *amtum* olarak alabilirdi. Anadolu’da evlenmiş bir Asurlunun Asur’a dönerken Anadolu eşini yanında götürüp götürmediğini bilmiyoruz.

Evlenme ve boşanma mukaveleleri karşılıklı anlaşma esasına göre düzenlenmiştir. Yerli kızlarla evlenmiş Asurluların Anadolu’da ikinci bir eş alamayacakları, aldıkları takdirde para cezası ödeyecekleri şahitlerin huzurunda karara bağlanırdı. İdi-Adad adlı Asurlunun Anadolu kız Anana ile evlenmesine dair, Asurlu üç şahitin önünde düzenlenmiş bir mukavelede⁹³, İdi-Adad’ın Anadolu’da ikinci bir eş alamayacağı; eğer alır ve Anana’yı boşarsa ona 5 *mina* gümüş ödeyeceği karara bağlanmıştır. İkinci evliliğini yerli bir kadınla yapan bir Asurlu bu evliliğin kendisine 5 *mina* gümüş mal olduğundan şikâyet etmektedir.⁹⁴

Yerli ve Asurlu beş şahitin huzurunda düzenlenmiş aşağıdaki boşanma belgesinde, yerli bir kıza Asurlu erkeğin kendi istekleriyle boşandıkları belirtildikten sonra, tarafların hukukî hakları belirlenmiştir.

Kt. n/k 1414

¹ Ša-ak-ri-uš-wa a-ša-at ² A-šūr-ták-lá-ku mu-tum ³ ù a-ša-tum i-né-zi-bu ⁴ a-hu-um a-na a-hi-im a-na ⁵ mi-ma šu-mi-šu lá i-tù-wa-ar ⁶ lu a-na ši-mi-ša lá i-tù-ru ⁷ Ša-ak-ri-uš-wa lu a-na ⁸ nu-a-im lu a-na DAM.GÀR ⁹ a-šar li-bi-ša ta-lá-ak ¹⁰ ù A-šūr-ták-lá-ku ¹¹ a-ša-at li-bi-šu ¹² e-ha-az ¹³ a-hu-um a-na ¹⁴ a-hi-im a-na ¹⁵ mi-ma šu-mi-šu ¹⁶ lá i-tù-wa-ar ¹⁷ ÍGÍ

92 Kt. 91/k 423: ⁵ lá li-bi i-lim-ma um-mi-ki ⁶ ù ki-lá-lá-ma a-hu-ù-a me-tù ⁷ i-na ba-áb mu-<<mi>>-tim ⁸ ša um-mi-ki ³ me-er-e ⁹ um-mi-a-ni ni-iš-ba-at-ma ¹⁰ a-na še-er um-mi-ki ¹¹ né-ru-ub-ma ÍGÍ ³ me-er-e ¹² um-mi-a-ni ta-ma-lá-ki-kà ¹³ İštar-lá-ma-sí um-mi-ki ¹⁴ i-na bu-ul-tí-ša-ma ¹⁵ ta-ap-tù-ur-ma KÚ.BABBAR ¹⁶ 1 GÍN i-šu qá-tí-ša ¹⁷ ša ib-ší-ù e-mu-ru-ma ¹⁸ 8 GÍN KÚ.BABBAR a-na ku-a-tí ¹⁹ ta-dí-in ½ ma-na 7 GÍN ²⁰ KÚ.BABBAR a-na ĩ-lí-a a-hi-tí ²¹ ta-dí-in ½ ma-na KÚ.BABBAR ²² a-na ⁴NIN.ŠUBUR-ba-ni ²³ ta-dí-in i-na bu-lu-u ²⁴ um-mi-ki-ma lá-ma a-na sí-kà-tim ²⁵ nu-ùš-ù ĩ-lí-a i-na ²⁶ ki-ša-ar-ší-im i-ni-dí ²⁷ iš-tù i-šu qá-tí-šu ig-mu-ru ²⁸ ù nu-a-um ša um-mi-ki e-hu-zu ²⁹ ĩ-lí-a me-er-a-sù a-hi-iz ³⁰ nu-a-um gám-ra-am ³¹ ki-ša-ar-ší-im ig-mu-ur-ma ³² iš-tù nu-a-im ga-ma-ar-šu ³³ il₅-qé-ù lu a-na bi-ki-tim ³⁴ ša um-mi-ki ù a-hi-ki KÚ.BABBAR ³⁵ ½ ma-na 7 GÍN KÚ.BABBAR ga-me-er (Bkz. K.R.Veenhof 2008, s. 107-108).

93 Kt. a/k 894 a, b: E. Bilgiç 1990, s. 424-425.

94 K.R. Veenhof 1978, s. 151.

A-lu-lu DUMU Wa-al-ha-áš-na ¹⁸ İĞİ Ša-ta-ah-šu DUMU Da-lá-áš ¹⁹ A-ni-na İĞİ İ-díA-šur
²⁰ İĞİ Uš-ma-na-ah-šu

“¹⁻² Aşşur-taklâku’nun karısı şakriuşwa (dır). ²⁻³ Koca ve karı boşandılar. ⁴⁻⁵ Biri diğerinden herhangi bir hukukî talepte bulunmayacak. ⁶ Onun (Şakriuşwa’nın) fiyatı ile ilgili olarak da taraflar hak iddiasında bulunmayacaklar. ⁷⁻⁹ şakriuşwa ister bir yerliye isterse bir (Asurlu) tüccara, gönlünün istediği birisine gidecek (istediği birisiyle evlenecek). ¹⁰⁻¹² Ve Aşşur-taklâku da gönlünün istediği bir kadınla evlenecek. ¹³⁻¹⁶ Biri diğerinden hukukî bir istekte bulunmayacak. (Şahitler.)”⁹⁵

Burada olduğu gibi, diğer boşanma belgelerinde de boşanma sebebi yazılmamıştır.

İki yerli, bir Asurlu ve evlenen yerli erkekle kadın tarafından mühürlenmiş bir evlilik mukavelesinde, çiftin boşanmaları durumunda malın ortak paylaşımı ve miras konusunda, benzeri belgelerde görmediğimiz ifadeler yer almaktadır:

AKT 1, 21

¹ KİŠİB Ha-nu KİŠİB İ-na-ar ² KİŠİB A-šur-ma-lik ³ KİŠİB Sa-pá-ra-áš-na ⁴ KİŠİB Ku-ul-zi-a ⁵ Sa-pá-ra-áš-na ⁶ Ku-ul-zi-a e-hu-üz ⁷ Ê-bi₄-tum ⁸ ša ki-lá-li-šu-nu-ma ⁹ i-lá-pi-nu ù ¹⁰ i-ša-ru-ù a-na ba-ri-šu-nu-ma ¹¹ šu-ma Sa-pá-ra-áš-na ¹² Ku-ul-zi-a / e-tí-zi-ib ¹³ Ê-bi₄-tám / ki-lá-lá-šu-nu ¹⁴ i-zu-zu / i-nu-mi ¹⁵ i-mu-tù-ni / be-tám ¹⁶ Hi-iš-ta-ah-šu-šar ¹⁷ ù Pè-ru-wa ¹⁸ i-lá-qé-ù

“¹⁻⁵ Hanu’nun mührü, İnar’ın mührü, Aşşur-malik’in mührü, Saparaşna’nın mührü, Kulzia’nın mührü. ⁵⁻⁶ Saparaşna Kulsia ile evlendi. ⁷⁻¹⁰ Ev her ikisininindir ve fakirleşmeleri veya zenginleşmeleri (durumunda da) her ikisininindir. ¹¹⁻¹⁴ Eğer Saparaşna (eşi) Kulsia’yı boşarsa, evi her ikisi paylaşacaklar. ¹⁵⁻¹⁸ Öldükleri zaman evi (vârisleri) Hiştahşuşar ve Peruwa alacaklar.”

Boşanan kadının ileride geçim sıkıntısına düşmesini önlemek için nafaka ödendiğine de şahit oluyoruz. Wahşuşana kârum’unca karara bağlanmış bir belgeye göre, Asurlu Pilah-İstar boşandığı karısı yerli Tatana’ya yiyecek, yağ ve odun masrafını karşılamak üzere her ay sekizer mina kırık bakır ve her sene ihtiyacı olan kumaşı vermekle yükümlü kılınmıştır.⁹⁶

Verdiğimiz örneklerden de açıkça anlaşıldığı gibi, Eski Anadolu’da kadın ve erkek eşit haklara sahipti. Günümüzde, eskiden olduğu sıklıkta rastlanmasa da, ülkemizin bazı yörelerinde kocası ölen kadının kayınpederi veya kayınbiraderi ile evlendirilmesi, yâni levirat geleneğinin bulunduğu dair hiçbir iz yoktur.

⁹⁵ H. Sever 1992, s. 668-669.

⁹⁶ Kt. 88/k 269: S. Çeçen 1995, s. 57-58.

Üç yerli şahitin mühüriyle mühürlenmiş ve kral tarafından onaylanmış aşağıdaki *iqqāti* belgesinde, çocukların anne ve babalarına bakmakla yükümlü oldukları ve mirasın ancak anne ve baba öldükten sonra paylaşılabileceği karar altına alınmıştır:

“Tuthalia ve Anana baba ve anne (dirler). Zuru, Atata ve İnar üç vâris/kardeş birlikte oturuyorlar. Onların tek evi vardır. Onlar arasından birisi baba ve anneye haksızlık yaparsa ve (onlardan) herhangi bir şey gizlerse 10 mina gümüş ödeyecek. Eğer anneleri Anana ölürse, üç kardeş babaları Tuthalia’ya bakacaklar. Eğer Tuthalia ölürse üç kardeş anneleri Anana’ya bakacaklar. Baba ve anne öldüğü zaman üç kardeş (evi) paylaşacaklar” (Metnin devamı hasarlıdır).⁹⁷

Bazı mahkeme tutanaklarında, babanın ölümünden sonra kardeşler arasındaki miras paylaşımından doğan anlaşmazlıklar ele alınmaktadır. Babaları Anadolu’da ölmüş İkkūnum ve Amur-Şamaş adlı kardeşlerin miras kavgası mahkemeye intikal etmiştir. Davacı İkkūnum büyük bir serveti teşkil eden babasını terekesini sayarak, mirasın paylaşılmasında babalarının vasiyeti gereğince hareket edilmesini istemektedir. Bir benzeri bulunmayan bilgiler içeren 92 satırlık metinde şunları okuyoruz:

“İkkūnum Amur-Şamaş’a karşı bizi şahit olarak tuttu ve İkkūnum şöyle dedi: ‘Babamızın ölümünde 1 şeql gümüş (bile) vermeden beni dışarı gönderdin. Ben şehir’e gitmek için patrondan ihtiyaç parası aldım. Fakat sen beni yakaladın ve neredeyse beni öldürüyordun. Paketim ile birlikte ihtiyaç paramı aldın ve şöyle dedin: ‘Bana ve karıma gümüş borçlusun.’ Gözlerimi kapattın (beni kandırdın) ve babamın gümüşünden 10 şeql gümüşe ait bir zarflı tablet hazırladın. Bugün bana güçlük çıkarma ve beni borçlu hapishanesine (bēt hubullim) gönderme. 5 ½ mina gümüş, 3 şeql altından değerli eşya (uqurtum), Taşmetum için bağışlar (ikribu), 2 ⅔ şeql altından iki değerli eşya (uquātum), 3’den ¼ şeql eksik altın, ⅓ şeql babamızın tanrılarının (figürünleri), 2 mina bronzdan çekiçler, 2 balta ve kılıfları, 2 zarflı kap. Babamızın mühürlü kutularında bulunan bütün bunları, bronzdan ikişer mina supannum-kabı, 1 mina (değerinde) 1 balta, 1 arzallum, 2 bıçak, her biri ½ mina (değerinde) kap, ikişer mina biri düzleştirilmiş (ı) diğeri düzleştirilmemiş 2 kap, şimşir ağacından 3 masa, 2 talent 10 mina antimon, Aralla’nın satış fiyatına ilişkin bir zarflı tablet, Hapuahşuşar’ın fiyatına ilişkin bir tablet, Hiştahşuşar’ın fiyatına ilişkin bir tablet, Anadolulu’nun borcuna ilişkin <bir tablet>. Babamızın arkasında bıraktığı ve senin el koyduğun bütün bunları geri getir. Şehir’e, rahibe kız kardeşimize ve erkek kardeşimize götürelim. Babamızın tüccarlarını memnun edelim ve geri

97 Kt. 89/k 370: ⁵ Tù-ut-ha-li-[a] ⁶ ù A-na-na a-bu-[um] ⁷ um-mu-um Zu-ru ⁸ A-ta-ta ù Ĭ-na-ar ⁹ 3 at-hu-ù be-tám ¹⁰ pu-hu-ur uš-bu ¹¹ a-be-tim iš-te-en₆ ¹² ù-kà-lu-ma ù šu-ma ma-ma-an ¹³ i-[ba-ri-šu-nu] i-šé-er ¹⁴ a-bi-im um-mi-im ¹⁵ i-ša-lá mi-ma ¹⁶ ù-pá-za-ar 10 ma-na KÚ.BABBAR ¹⁷ i-ša-qal šu-ma A-na-na ¹⁸ um-ma-šu-nu i-mu-a-at ¹⁹ ù at-hu-ù ²⁰ Tù-ut-ha-li-a <a>-bu-šu-nu ²¹ i-na-šù-ru ù šu-ma ²² Tù-ut-ha-li-a i-mu-at ²³ 3 at-hu-ù A-na-na um-ma-šu-nu ²⁴ i-na-šù-ru i-nu-mi ²⁵ a-bu-um um-mu-um ²⁶ i-mu-tù-ni 3 at-hu-ù ²⁷ i-zu-uz-zu..... (V. Donbaz 1993, s. 140-141)

kalan (mallar için) babamızın vasiyeti gereğince hareket edelim. Sen neye güvenerek rahibe kız kardeşimiz ve erkek kardeşimiz olmadan ve babamızın vasiyetini hiçe sayarak babamızın mührünü aldın.’ Amur-Şamaş İkūnum’a şöyle cevap verdi: ‘Babamız öldüğünde ben ve sen orada bulunuyorduk. Babamızdan bize bir şeql bile gümüş kalmadı. Ben bir Anadolulu’nun firmasına (É nuā’im) girdim ve Anadolulu’nun firmasından 2 mina gümüş (borç) aldım ve (bu parayı) babamızın cenaze töreni için harcadım. Babamız öleli 3 yıl oldu. Ben babamın (mirasından) hiçbir şey almadığım, ve babama ve sana borçlu olmadığım, babamda ve sende tek bir tabletim olmadığı ve senin bende hiç malın olmadığı halde mahkemede benden hesap soruyorsun. Babam ve sende bir zarflı tablet olmadığı halde beni dava ediyorsun. Eğer elinde (iddialarını kanıtlayacak) benim bir zarflı tabletim varsa veya bana karşı kullanacağın şahitler varsa, o zaman onları ortaya koy. Ben daha ne söyleyeyim. Babam 3 ay yatağa bağlı kaldı. Gümüşü var mı idi, yok mu idi hiçbir şey söylemedi. Babamızın yanında olan sendin, yâni babamızdan gümüş kalmadığını sen (daha iyi) biliyorsun ve (üstelik) olmayan şeyler için mahkemede benden hesap soruyorsun. Bugün bana içinde çok söz olan bir mektup yazdın. Gel zarflı tabletimizi düzenleyelim ve babamızın vasiyetine kulak verelim ve babamızın vasiyeti gereğince görüşelim. Babamız öldüğünden beri senin cariyelerini de ben doyuruyor ve giydiriyorum. Ticaret kesintiye uğradığı esnada adamlarımı hayatta tutmak için bir Anadolulu’nun firmasından 1 ½ mina gümüş aldım ve böylece kendimi ve adamlarımı hayatta tuttum. Bugün Anadolulu (istekleriyle) karşıma dikiliyor. Sen beni (malî yönden) bir ölüye çevirdin. Ben babamızın malından hiçbir şey almazken sen gittin ve Luhuzattiya’da Hanunu ve Anina’dan ½ mina gümüş aldın. Gel, rahibe olan kız kardeşimiz şehir’dedir. Erkek kardeşlerimiz de Asur’da oturuyorlar. Gel babamızın vasiyeti gereğince hareket edelim. Babamızın vasiyeti şehir’de (bulunuyor). Sen beni cesaretlendireceğin ve herkese onar şeql gümüş vereceğin yerde, insanlarımızı hayatta tutmam için, beni yeniden masraf ve borç yapmak zorunda bıraktın. (Çünkü) babamız öldüğünden beri şehir’deki adamlarıma onar şeql gümüş gönderdim. Babam Kaniş’e geldiğinden beri ben başka yerlerde bulundum. Onun yanında olan sendin. Babamın malî durumu hakkında beni bilgilendirecek olan sensin!’ Bu meseleler için Kaniş kârum’u ‘küçük (ve) büyük’ (meclisler) bizim için kararını verdi. Tanrı Kapısında, Tanrı Aşşur’un hançeri önünde şahitliğimizi yaptık (Şahitler).”⁹⁸

K. Balkan Eski Asur’da ve Anadolu’da kızların daha çocuk yaşında nişanlandığını ve bunun bugün de Türkiye’nin bazı yörelerinde yaşamakta olan “beşik kertmesi” âdetini düşündürdüğünü söylemektedir.⁹⁹ Belgelerdeki, Asurlu bir kız kastedilerek” “kız iyice büyüdü, kalk buraya (Asur’a) gel.” gibi ifadeler bunu doğrulamaktadır. Aşağıdaki mahkeme tutanağı bu konuda dikkate değer bir belgedir.

98 Kt. m/k 69: K. Hecker 2004, s. 286-289.

99 K. Balkan 1987, s. 417 v. d.

Kt. i/k 120

¹ A-hu-wa-qar ù Zu-ba-ma ² iṣ-bu-tù-ni-a-tí-ma ³ um-ma A-hu-wa-qar-ma ⁴ a-na Zu-ba-ma a-ha-tí ⁵ ir-tí-bi₄ ba-a-am ⁶ a-ha-tí i-na Kà-ni-iṣ ⁷ a-hu-ùz um-ma Zu-ba-ma ⁸ [l]u tù-ṣí-ib ⁹ [u]m-ma A-hu-wa-qar-ma ¹⁰ [i]n-na Kà-ni-iṣ ¹¹ [di-i]n kà-ri-im dī-ṣu ¹² ṣé-ep-kà ru-qá-at ¹³ a-di ma-tí a-ha-tí ¹⁴ lu tù-ṣí-ib ¹⁵ um-ma Zu-ba-ma a-lik ¹⁶ a-ha-at-kà a-ṣar ¹⁷ li-bi-kà a-na mu-tim ¹⁸ dī-in IGI En-nam-A-ṣur ¹⁹ DUMU Bu-da-tim ²⁰ IGI ^dAB-ba-ni DUMU A-ba-ba ²¹ a-na a-wa-tim a-ni-a-tim ²² < A-hu-wa-qar > kà-ru-um ²³ Té-ga-ra-ma im-hu-ur-ni-a-tí-ma ²⁴ kà-ru-um ²⁵ i-dī-in-ni-[a-tí-ma] ²⁶ ṭup-pá-am [ša] ṣí-[bu-t]í-[ni] ²⁷ i-ba-áb DINGIR ni-dī-i[n]

“1-2 Ahu-waqar ve Zuba bizi (şahit olarak) tuttular. 3-5 Ahu-waqar Zuba’ya şöyle dedi: “Kız kardeşim büyüdü (evlilik çağına geldi). 5-7 Buraya gel ve Kaniş’te kız kardeşimle evlen.” 7-8 Zuba şöyle cevap verdi: ‘O orada otursun!’ 9-11 Ahu-waqar şöyle dedi: ‘Kaniş’te koloni mahkemesine (kız kardeşimle ilgili cevabını) ver. 12 Sen uzak bir yerdesin. 13-14 Kız kardeşim ne zamana kadar (Kaniş’te) otursun (beklesin) ?’ 15-18 Zuba şöyle cevap verdi: “Git, kız kardeşini gönlünün istediği kocaya ver.” 18-20 Budātum’un oğlu Ennam-Aşşur’un huzurunda ve Ababa’nın oğlu Enlil-bani’nin huzurunda. 21-27 Bu sözler üzerine Tegarama kolonisi bizi şahit olarak kabul etti ve koloni bizim için kararını verdi ve şahitliğimiz hakkındaki tableti Tanrı Kapısında verdik.”¹⁰⁰

Ahu-waqar’ın hâlen Kaniş’te oturan kız kardeşi, anlaşılan daha küçük yaşta iken Zuba ile nişanlanmıştır. Fakat kız evlilik çağına geldiği halde Zuba evlenmekten kaçınmaktadır. Şimdi Ahu-waqar onu mahkeme huzurunda kız kardeşi ile evlenmeye davet etmektedir.

Kaniş kârum’unun kararını içeren bir mahkeme tutanağından (Kt. 88/k 97) öğrendiğimize göre, Pilah-İstar iki kardeşine, kızkardeşlerinin evlilik yaşına geldiğini söyleyerek, (düğün için) yapılacak masrafı birlikte karşılamalarını istemiştir. Fakat kardeşleri paraları olmadığını, “tüccar dairesi”nden (bēt tamkârim) borç alarak kızkardeşlerini evlendirmesini; alınan borç ve faizinin daha sonra babalarının malından ödenmesini teklif etmişlerdir.

Eski Mezopotamya’da babanın ölümünden sonra erkek kardeşlerin evlenecek yaşa gelmiş kız kardeşlerini evlendirmeleri ve bu arada yapılacak masrafı karşılamaları, yerine getirilmesi gereken bir mükellefiyetti. Hammurabi Kanunu’nun 184. maddesinde, bir baba kızını evlendirmeden ölürse kardeşleri, baba evinin maddî durumuna göre kız kardeşlerine çeyiz (şeriktum) verip onu evlendirmeleri kararı yer almaktadır.

Ennum-Aşşur adlı Asurlu tüccarın Asur şehrinde oturan karısı Nuhşatum’a yazdığı bir mektupta, “Lalia’yı bekliyorum. Lalia gelir gelmez peçeyi/örtüyü kızın başına örteceğim.”¹⁰¹

100 K. Balkan 1987, s. 420-422.

101 AKT 3, 80: ²¹ Lá-li-a ù qá-a Lá-li-a ²² i-na ma-qá-tim pu-sù-nam ²³ i-na qá-qá-ad sù-ha-ar-tim ²⁴ a-ša-kán-ma

şeklinde, herhalde evliliğe hazır bir kızla ilgili ilginç bir ifade yer almaktadır. “Kızın başını örtmek” tâbiri bildiğimize göre Kültepe tabletlerinde ilk defa geçmektedir. Bu tek yere göre karar vermek zor olmakla beraber, bunu Anadolu’da söz kesilerek veya nişanlanarak evliliğe ilk adımını atmış kız veya erkek için kullanılan “başını bağlamak” deyiimiyle karşılaştırmak istiyoruz.¹⁰²

Eski Mezopotamya’da olduğu gibi Anadolu’da da evlatlık alma (ana mer’uttim laqā’um) geleneği bulunuyordu. Fakat çok az sayıda ele geçmiş olan evlatlık alınmasıyla ilgili sözleşmelerde, evlatlıkların ve evlatlık edinen kimselerin hak ve yükümlülükleri hakkında bilgi yoktur. Bir belgede şunları okuyoruz:

“Humadaşu Nakilit’i evlatlık olarak aldı. Eğer süresi tam olarak dolmasa (bile) Nakilit Humadaşu’nun evinden (istediği zaman) çıkıp, ayrılacak. Hiçbir zaman Humadaşu, oğlu ve Kuşşaralı krallar Nakilit ve oğlu için hak iddiasında bulunmayacak (lar). Karşılıklı olarak hak iddia eden [x] mina gümüş ödeyecektir. Şahitler: (Tanrı) Nisaba’nın rahipleri Walişra, Dudu (ve) Kammalia. Humadaşu’nun sorumluluğu.”¹⁰³

Bu sözleşmede evlatlığın süresi dolmasa bile, istediği zaman evlatlık olduğu evden ayrılabilceği şartı, o kimsenin bildiğimiz anlamda evlatlık olmadığı; taraflar arasında belirlenmiş bir zaman için, iş gücünden yararlanmak üzere kiralandığını akla getirmektedir.

Dört şahitli bir diğer belgede evlatlık olarak alınan kızın, babalığının öz oğluyla evlendiğini okuyoruz.

“Tatali ve Titinital şuppianika’yı evlatlık olarak aldılar. Tatali’nin oğlu şimnuman onunla evlendi. Onlar evde birlikte oturacaklar....”¹⁰⁴

Hammurabi Kanunu’nun 185-193. maddelerinde evlatlıkların ve evlatlık edinen kimselerin hak ve yükümlülükleri ayrıntılı olarak verilmiştir. 190. maddede evlatlık ile öz çocukların eşit haklara sahip oldukları vurgulanmaktadır. 191. maddede, “Eğer bir adam evlatlık aldığı bir çocuğu büyüttükten sonra evini yaparsa ve çocuk sahibi olursa, büyüttüğü çocuğu (evlatlığını) evinden uzaklaştırmak isterse, o çocuk eli boş gitmeyecektir. Onu büyüten baba malından ona 1/3 hisse verecek ve (çocuk) öyle ayrılacaktır. Tarladan, bahçeden, evden ona (hiçbir şey) vermeyecektir.” kararı yer almaktadır.

102 Metinde bahsedilen kızın Asurlu mu yoksa yerli mi olduğu belli değildir. Bir başka metinden (Prag I 513) Lalia adlı Asurlu’nun yerli kız Kapsiaşwe ile evlendiğini öğreniyoruz. Bkz. K. Hecker-G.Kryszat-L. Matouš 1998, s. 106-107.

103 Kt. 89/k 379b: Bu tabletin çok hasarlı olan zarfı V. Donbaz 1993, s. 137-138’de yayınlanmıştır. Tabletın tercümesi ilk defa burada verilmektedir.

104 G. Eiser-J.Lewy 1930, Nr. 7: ¹Ta-ta-li-i ü Tí-[tí-ni-tal] ²Šu-pi-a-ni-kà a-na ³me-er-ù-tim il-[qé-ù] ⁴Ši-im-nu-ma-an ⁵DUMU Ta-ta-li-i ⁶Šu-pi-a-ni-kà e-[hu-üz-ma] ⁷be-tám iš-té-ni-[iš] ⁸uš-bu-ù.....

Din ve İnanç

Kültepe metinlerinde Eski Anadolu halkının din ve inançlarıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Çünkü mitolojik metinler, ilahiler, tanrı (ilum) ve tanrıçalar için yapılan ritüeller gibi din ve inanç konusunda doğrudan bilgi edinilen kaynaklardan yoksunuz. Hitit öncesi devirden, en önemlisi Hattuşa-Yazılıkaya'da¹⁰⁵ bulunan Hitit tanrılarının tasvir edildiği kaya anıtlarının benzeri kalıntılara da rastlanmamıştır.

Mezar (qubūrum) tipleri, ölü gömme adetleri, kurban edilen hayvanlar ve mezarlara konulan ölü hediyeleri hakkında arkeologların yaptıkları çalışmalardan din tarihi açısından önemli bilgiler edinilmiştir.

Kaniş *kārum*'unda ölümler avlu veya odaların tabanları altına küplere, taştan sandukalara veya açılan çukurlara dorsal (uzatılmış) veya hoker (dizler karına çekilmiş, oturur) durumda gömülmüştür.¹⁰⁶ Acemhöyük, Boğazköy-Osmankayası ve Ayaş-Ilıca gibi birçok yerde ölümlerin yakılarak gömüldükleri görülmüştür. Metinlerden Hitit krallarının da yakıldığını biliyoruz.

Mezarlara konulan ölü hediyeleri insanların en eski devirlerden beri ölümden sonra hayatın devam ettiği inancını taşıdıklarını göstermektedir. Ölü hediyelerinin en güzel örnekleri Alacahöyük mezarlarında bulunmuştur. Şimdiye kadar hiçbir yerde benzerlerine rastlanmayan bronzdan güneş kurslarının dinî semboller, boğa ve geyik heykellerinin ise, Koloni ve Hititler devrinde önemli bir yer tutan boğa ve geyik kültürleriyle ilgili oldukları anlaşılmıştır (Res. 16, 17). Bu mezarlarda ölümlere hayvan kurban edildiğinin açık kanıtları bulunmaktadır.

Bildiğimiz kadarıyla tanrılara hayvan kurban edilmesiyle ilgili Kültepe'den sadece tek belge ele geçmiştir. Yerli bir kimsenin adının geçtiği bu metinde, "bir koyunu Tanrı Aşşur'a, bir koyunu Tanrı Bēlum'a, bir koyunu (ise) bizim tanrımıza kurban ettik."¹⁰⁷ denilmektedir.

105 Boğazköy'den yaklaşık 3 km. uzaklıkta bulunan Yazılıkaya açık hava tapınağında, kayaların oluşturduğu doğal iki bölmede (A ve B odaları) Hitit ülkesinin önemli tanrı ve tanrıçalarının kabartmaları bulunmaktadır.

106 T. Özgüç 1950, s. 56, 58.

107 KTB 13: 3 1 UDU a-na A-šūr 4 1 UDU a-na Be-lim 5 1 UDU a-na i-li-ni 6 ni-na-qí (J. Lewy 1929, s. 35).

Res. 16: Alacahöyük'ten güneş kursu (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Kültepe metinlerinde ölenin arkasından yapılan ritüellerle ilgili hiçbir bilgi yoktur. Asurlu tüccar şalim-Aşşur ömrünün son yıllarını geçirdiği Turhumit şehrinde ölmüş ve orada gömülmüştür. Yolda yapılan masrafın kaydedildiği bir metinde¹⁰⁸ şalim-Aşşur'a yapılan yas töreninden ve mezarının önüne bir anıt inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Kültepe tabletlerinde ilk defa böyle bir bilgi ile karşılaşırız.

Eski Mezopotamya'da ve Hititler devrinde Anadolu'da tapınaklar sadece ibadet edilen yerler olmayıp, ekonomik hayatın içerisinde aktif olarak faaliyet gösteren kurumlardı. Tapınaklar geniş arazileri ve sayıları binlerle ifade edilen büyük ve küçükbaş hayvanlardan oluşan sürüleri olan, din adamları dışında, çok sayıda işçi ve memurun çalıştığı birer büyük işletmelerdi. Elimizde bu konuda bilgi veren kaynak bulunmamakla beraber, Koloni devrinde de tapınakların sarayın yanında ikinci büyük ekonomik güç olduklarından ve çeşitli alanlarda ticarî girişimlerde bulunduklarından şüphe edilmemelidir.

108 Kt. 94/k 1534:33'-37': M.T. Larsen 2010, Nr. 273.

Res. 17: Alacahöyük'ten gümüş süslü bronz geyik (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Mahkemeye çağırılan Asurlu şahitler ifadelerini Asur'un baş tanrısı Aşşur'un patrum (hançer) veya şugariā'um amblemi önünde yemin ederek verirlerdi. Buna dayanarak Asur kolonisi bulunan şehirlerde Tanrı Aşşur'un tapınağının veya onu temsil eden bir sembolün yer aldığı kutsal bir yerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Şimdiye kadar Kaniş kārūm'unda tapınak denebilecek bir yapı bulunamamıştır.

Urşu kārūm'unun Kaniş kārūm'una gönderdiği aşağıdaki mektupta Urşu'daki Tanrı Aşşur'un tapınağının soyulduğu haber verilmektedir.

SUP 7

¹ a-na kà-r[i-im] ² Kà-ni-iš qí-b[i₄-ma] ³ um-ma kà-ru Ur-[šu-ma] ⁴ ša iš-tù du-ri [im] ⁵ lá ip-ší-ù-ni ⁶ ša-ru-qù a-na É-tí dA-šur ⁷ e-ru-bu-ma ša-am-ša-am ⁸ ša GUŠKIN ⁹ ša i-ir-tí^d A-šur ¹⁰ ù pá-aṭ-ra-am ¹¹ ša d A-šur ¹² [x x] a ù mī-šu-ru-um ¹³ kà-lu-bu-ù ¹⁴ sà-am-ru-a-tum ¹⁵ ù kà-ta-pu ¹⁶ ta-áb-lu É-tum ¹⁷ lá-qù-ut mī-ma lá e-zi[bu] ¹⁸ ša-ri-qí ni-še-e-ma ¹⁹ lá ni-mar ²⁰ a-ba-ù-ni be-lu-ni ²¹ a-tù-nu a-ma-[kam] ²² ma-lá-ku-nu

Res. 18: Fildişi çıplak tanrıça heykelciği
(T. Özgüç 2005, s.206)

“1-3 Urşu kârum’u Kaniş kârum’una şöyle söyler: 4-5 Böyle bir olay daha önce hiç olmamıştı. 6-12 Hırsızlar Tanrı Aşşur’un tapınağına girdiler ve Aşşur’un göğsündeki altın güneş (kursunu) ve Aşşur’un hançerini çaldılar. 12-17 Adalet (amblem), kalubu, samru’âtum (ve) katappu, (hepsi) alınıp götürüldü. Tapınak temizlendi (soyuldu). 18-19 Hırsızları bulmaya çalıştık, fakat bulamadık. 20-22 Sevgili babalarımız ve beylerimiz orada bu meseleyle ilgilenin.”¹⁰⁹

Asur’daki tapınakların ve rahiplerin geniş çapta ticarî hayatın içinde yer aldıkları çok açıktır. “Adak” anlamındaki ikribu aynı zamanda tüccarlar adına tapınakta korunan altın, gümüş ve kıymetli kumaşlar karşılığında kullanılıyordu. Bir şirket gibi faaliyet gösteren tapınaklarda bu isim altında bir finans kaynağı oluşturulmuştu.

Kaniş kârumunda bulunmuş, üzerlerinde silindir mühür baskıları bulunan tablet zarfları ve bullalar, yerli ve yabancı tanrılar ve bunların sembolleri hakkında bilgi veren önemli malzemedir.¹¹⁰ Baskılardaki tapma sahnelerinde Asur’un Baş Tanrısı Aşşur, Sular

Tanrısı Ea, Aşk ve Savaş Tanrıçası İştâr, Güneş Tanrısı Şamaş, Ay Tanrısı Sin ve Fırtına Tanrısı Adad gibi Mezopotamyalı büyük tanrılarla sıkça karşılaşılmaktadır. Baskılarda sadece semboller bulunan yerli tanrı ve tanrıçaların isimlerini bilmiyoruz. Bu tanrılar ve tanrıçalar arasında, sonraki Hititler devrinde tapılan bazı tanrılarının prototiplerinin bulunduğu da bilinmektedir. Devletlerini kuruncaya kadar uzun süre yerli halkla iç içe yaşayan Hititler hiç şüphesiz onların din ve inançlarının büyük etkisi altında kalmışlardır.

109 M.T. Larsen 1976, s. 261-262.

110 Bu konuda bkz. N. Özgüç 1965, s. 64 v. d.

Res. 19: Aslan biçiminde içki kabı (T. Özgüç 2005, s.168)

Res. 20: Antilop biçiminde içki kabı (T. Özgüç 2005, s.170)

Kültepe kazılarında ele geçen, koruyucu tanrılar olarak kabul edilen kurşun figürinler; baş tanrıçanın fildişi, kurşun, gümüş, fayans ve bronzdan yapılmış heykelcikler (Res. 18), tanrılara içki sunulan hayvan veya tekne biçimli riton denilen kaplar (Res. 19, 20) Eski Anadolu din tarihine ışık tutan diğer önemli buluntulardır.¹¹¹ Bu kült objeleri içerisinde özellikle birisi benzersizdir. Bu dar kenarında koç başı şeklinde emzik bulunan sandal biçimli bir ritondur. Sandalın ortasındaki bir platform üzerinde kule şeklinde yapılmış bir tapınak yer almaktadır. Önü açık tapınağın içinde ayakta, kollarını göğüsleri üzerinde birleştirmiş bir tanrıça heykelciği bulunmaktadır. Tapınağın düz damı üzerinde kanatları açık bir kartal vardır. Sandalın içinde ayakta duran sivri serpuşlu kayıkçı, sandalın dışına yapıştırılmış küreği tutmaktadır. Sandalın arkasında sivri serpuşlu diğer bir erkek figürini, üzerinde tapınağın yükseldiği platformu kucaklamaktadır¹¹² (Res. 21). Bu eser bize Eski Mezopotamya'da tanrıların sandallarla yaptıkları kült gezilerini hatırlatmaktadır. Sumer edebiyat eserlerinde tanrıların bayram günlerinde yaptıkları ritüel geziler canlı bir şekilde anlatılmaktadır. Sandaldaki Kaniş tanrıçasının heykelinin de ritüel bir seyahati tasvir ettiği anlaşılmaktadır.

111 T. Özgüç 2005, s. 39-40.

112 T. Özgüç 2005, s. 186.

Res. 21: Sandal biçiminde kült kabı (T. Özgüç 2005, s.188)

Kaniş'te Tepe'de yerli tanrılara ait tapınaklar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar Anitta'nın Taht Tanrısı Halmaşuit, Güneş Tanrısı Şiu ve Fırtına Tanrısı Tarhunna adına yaptırdığı tapınaklar olmalıdır.

Kaniş ile Asur arasında yapılan antlaşmanın başında himayesi istenen tanrıların isimleri sayılmaktadır. Bunlar arasında Mezopotamyalı tanrılar Fırtına Tanrısı Adad, Ay Tanrısı Sin ve Güneş Tanrısı Şamaş'ın yanında, iki yerli tanrının da adları korunmuştur. "Kaniş ülkesinin tanrıları" olarak takdim edilen tanrılar arasında tanrılaştırılmış Aşkaşıpa dağı ile Tanrıça Kubaba'nın isimleri geçmektedir.¹¹³ Buradan Klasik devirlerde adı Argaios¹¹⁴ olan Erciyes'in Anadolu yerlilerinin dilindeki adının Aşkaşıpa olduğunu öğreniyoruz. Hititçe metinlerde Sumerogram olarak yazılmış HUR.SAG.BABBAR "beyaz dağ" ve HUR.SAG.ḪU "Fırtına Tanrısının dağı" sözlerinden kastedilen dağın Erciyes olduğu iddia edilmiştir.¹¹⁵ Klasik devirlerde de kutsallık vasfını korumuş olan Erciyes'in protohistorik devirlerden beri büyük tanrılar mertebesinde tapılan bir varlık olduğu bilinmektedir. Dağın zirvesinde kuzey-güney yönünde uzanan, duvarlarında harf yazısıyla yazılmış kitabe bulunan bir mağara yer almaktadır. Burasının geç devirlere ait bir tapınma yeri olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁶

113 C. Günbatti 2004, s. 253.

114 Strabon, Kitap XII, s. 8.

115 Bkz. J. Börker-Klähn 1989, s. 242-244.

116 Bkz. N. Baydur 1970, s. 123-124; H. Erkiletlioğlu 2006, s. 47, 66.

Kubaba'nın kült merkezi, M.Ö. 18. yüzyıldan beri ismi değişmeden günümüze kadar gelmiş olan Kargamış'tır.¹¹⁷ Hittiler devrinde Hurri tanrıları arasında görülen Kubaba (Res. 22), Kübele biçiminde Frig ve Roma panteonlarında da yer almıştır.

Anadolu tanrılarıyla ilgili ilk bilgileri Eski Asur dini hakkında ayrıntılı bir çalışma yapmış olan H. Hirsch vermiştir.¹¹⁸

Res. 22: Karkamış'ta bulunmuş tanrıça Kubaba kabartması
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

ödeneyeceği belirtilmektedir.¹²⁰ Bir diğer metinde kral ve Tanrı Anna adına yemin ettikleri vurgulan- maktadır.¹²¹

Bir tablette "Kaniş'in tanrısı" (il Kaniş) diye bahsedilen tanrının Anna, "şehrin tanrıçası" (ilat *ālim*) diye geçen tanrıçanın da Anna'nın eşi olduğu sanılmaktadır.¹²² Eğer

Bazı borç senetlerinde borcun ödeneceği zamanı belirtmek üzere, ana / ina şa + tanrı adı formülüyle, bayram sözü kullanılmaksızın, bir tanrı adına yapılan bayramın tarihine işaret edilmektedir. Anadolu tanrılarının çoğunun isimlerini bu belgelerden öğreniyoruz.¹¹⁹

Anna yerli tanrılar arasında ismi en fazla geçen tanrıdır. Tabletlerde tapınağından ve rahibinden (kumrum) bahsedilmektedir. Diğer tanrılar, tanrı isminin önce yazılan "tanrı" determinatifi olmaksızın yazıldıkları halde, sadece bu tanrının birkaç yerde determinatifle yazıldığını görüyoruz.

Asurlu bir tüccarın dört yerliye verdiği 159 *şeql* gümüşle ilgili bir senette, borcun kral Tanrı Anna'nın tapınağına, kutsal qaşşum odasına girdiği zaman

117 Kargamış'ta bulunan tanrıça Kubaba'nın tasvir edildiği bir kabartma Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir.

118 H. Hirsch 1961, s. 27-28.

119 İlgili metin yerleri için bkz. K.R. Veenhof 2008, s. 236-237.

120 Kt. j/k 9: S. Çeçen 1998b, s. 121.

121 Kt. 91/k 282 (Bu metin K.R. Veenhof tarafından neşredilecektir).

122 K.R. Veenhof 2008, s. 236.

kastedilen tanrı Anna ise, Asurluların da saygı gösterdikleri bu tanrının Kaniş'in baş tanrısı olduğunu söyleyebiliriz.

Tapınağına ve rahibine işaret edilen diğer bir tanrı da Nipas'dır. İki Asurlu ile yerli bir karı koca arasında düzenlenmiş bir borç senedinde, 45 *şeql* gümüşten ibaret borcun kralın Tanrı Nipas'ın tapınağından çıktığı zaman ödeneceği vurgulanmaktadır.¹²³

Krallar aynı zamanda ülkenin en yüksek ruhani liderleri idi. Bu sıfatlarının gereği olarak bazı özel günlerde tapınaklarda yapılan ayinlere katılıp, birtakım ritüelleri yerine getirmiş olmalıydılar. Hitit kaynaklarında kral ve kraliçelerin, daha çok mevsimle bağlantılı olarak düzenlenen bayramlarda Hittit ülkesinin önemli kült merkezlerini ziyaretleri ve yerine getirdikleri ayinlerle ilgili ritüeller ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.¹²⁴

Harihari, Tuhtuhānum ve Parka, adlarına bayram düzenlenen diğer yerli tanrılardır. Parka Hattuša'da Tahıl Tanrıçası Halki'nin tapınağında bir kültü olan tanrı olarak Hitit metinlerinde de geçmektedir.

Higiša, kutlanan bir bayramının olup olmadığını bilmediğimiz tanrılardandır. Anadolu kimseler arasında düzenlenmiş bazı senetlerde bu tanrının rahiplerinin adları şahit olarak geçmektedir. Metinlerde Higiša onuruna düzenlenmiş bayramdan söz edilmemesini

K.R. Veenhof, borcun ödeneceği zamanın onun bayramına denk gelmemiş olacağı ihtimaline bağlamaktadır.¹²⁵

ana / ina ša + tanrı adı tabirinde Mezopotamya menşeli dört tanrının adıyla da karşılaşıyoruz. Bunlar, Bēlum "Bey"; bir metinde rahibinden de söz edilen Bēl qablim "Savaşın beyi"; silindir mühür baskılarında veziri olduğu Sular Tanrısı Ea ile çok sık görülen Usumū ve Güneş Tanrısı UTU'dur.¹²⁶ Borcun yerli takvimde yer alan bir tarihte ödenecek olması nedeniyle, bu tanrılar onuruna da bayramlar düzenlendiği düşünülmektedir.¹²⁷

Bayramların kutlandığı günlerin yerli takvim içerisindeki yerleri tam olarak bilinmemektedir. Anadolu'da ve çevre ülkelerde periyodik olarak yapılan dinî bayramların çoğu bolluk ve berektin habercisi ilkbaharda ve sonbaharda, hasat mevsiminden sonra kutlandığı açıktır. Babilonya'da akītu denilen büyük bayram, Babil takviminde birinci ay olan Nisan'da (Nisannu) büyük bir coşkuyla kutlanırdı. Bugün Asya'da geniş bir coğrafyada "nevruz" (yeni gün) adıyla kutlanan bahar bayramının kaynağı da budur. İnsanlar

123 Kt. n/k 1716 b: ⁹ i-nu-mi ru-ba-um i-na ¹⁰ É Ni-pá-as ¹¹ ù-ší-a-ni..... (S. Çeçen 1998b, s. 120).

124 O.R. Gurney 2001, s. 124 v. d.

125 K.R. Veenhof 2008, s. 235

126 Bu tanrıların geçtikleri metin yerleri için bkz. K.R. Veenhof 2008, s. 236-237.

127 Bkz. S. Bayram 1990, s. 460, n. 43.

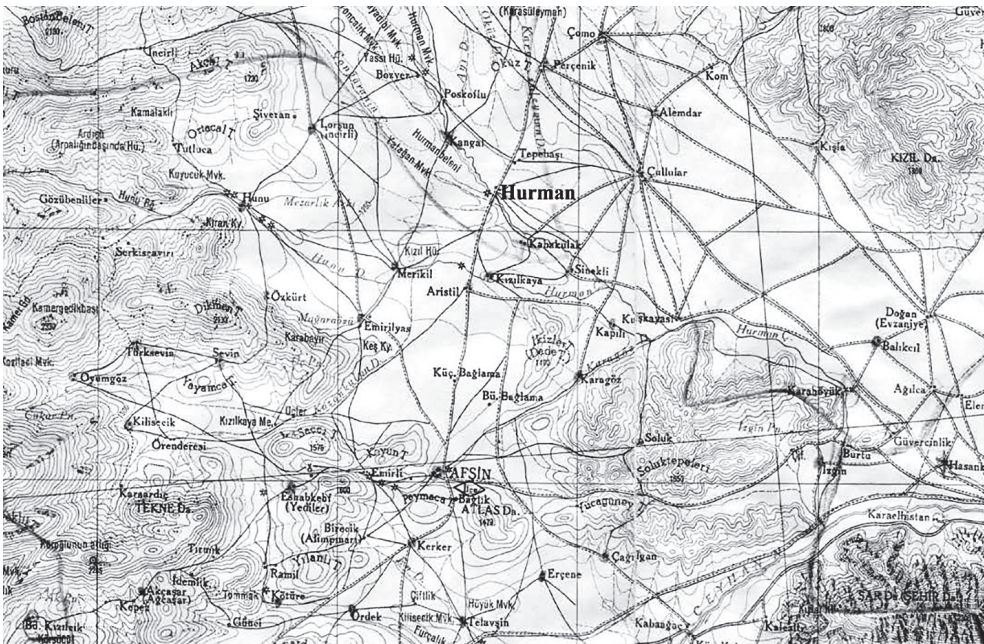
zorlu geçen kış aylarından sonra tabiatın yeniden canlanmasını, tanrıları hoşnut etmek için yapılan çeşitli ritüellerle kutlamışlardır.

Yazılı kaynaklar yetersiz olsa da, Eski Anadolu'da da dinin günlük hayatın önemli bir bölümünü oluşturduğu çok açıktır. Yukarıda isimlerini verdiğimiz tanrıların, bağımsız şehir devletlerinin ortak tanrıları mı, yoksa bu şehirlerin her birinin ayrı bir panteonu mu vardı, bilmiyoruz.

Bazı kaynaklar ve özellikle Kaniş ile Asur arasında yapılmış antlaşmadaki yemin için çağrılan bir Asurlunun kendi inancı gereğince yemin edebileceği kararı, Anadolu'da yabancıların din ve inancına saygı gösterildiğini ve dinî hayatlarına herhangi bir şekilde müdahale edilmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Harita 1

Harita 2: Hurman ve çevresi

Dizin

Akadca Deyimler

aban mātīm (ülkenin taşı) 87
 ana id alākum (nehre gitmek) 127
 ana kišeršim erābum (hapishaneye girmek) 130
 ana kišeršim nadā'um (hapishaneye atmak) 130
 ana mer'uttim laqā'um (evlatlık almak) 145
 ana sikkātīm alākum (sikkatuma gitmek) 116
 ana sikkātīm wašā'um (sikkatuma çıkmak) 116
 annak qātīm (el kalayı) 71, 99
 bāb ilīm (tanrı kapısı) 130
 bāb kārīm (karum kapısı) 110
 bāb mahīrim (pazar kapısı) 118
 bēt alahinnim (alahhinnum dairesi) 117
 bēt ālim (şehir dairesi) 64, 128
 bēt kārīm (karum dairesi) 44, 109, 110
 bēt līmīm (limum dairesi) 64, 112
 bēt mahīrim (pazar evi /dairesi) 117, 118
 bēt tamkārīm (tüccar dairesi) 110, 144
 bēt ubrim (misafir evi, han) 101
 emārum šallāmum (kara eşek) 95, 99
 eqlum mēraštum (tarıma elverişli tarla) 90

harran sūqinnim (sapa/tali yol) 104
 ina harpim šaqālūm (hasat zamanında ödemek) 93
 ina huršīm erim waášbaku (boş bir kilerde oturmak) 67
 ina itti erāšim šaqālūm (tarlayı sürme zamanında ödemek) 93
 ina kišeršim wašābum (hapishanede kalmak) 130
 ina kubur uṭṭatim šaqālūm (hububatın dolgunlaşmasında ödemek) 93
 ina qitip kirānim šaqālūm (bağ bozumunda ödemek) 93
 ina šibit nigallim šaqālūm (orak tutma zamanında ödemek) 93
 ištu sikkātīm tuārum (sikkatumdan dönmek) 116
 karpāt mātīm (ülkenin kabı/ölçeği) 87, 93
 kārūm šaḥer rabi (Karum'un küçük büyük meclisleri) 128
 kīma awāt kārīm (kārūm'un kararı gereğince) 86
 kīma awāt naruā'im (stelin/dikili taşın sözleri gereğince) 123
 līmūm elim u šaplim (yüksek ve aşağı dereceli līmūm) 112
 mahar patrim ša Aššur tamā'um (Tanrı Aššur'un hançeri önünde yemin etmek) 127

māt šapiltim (aşağı ülke) 71
mātum qerbītum (iç ülke) 82
mer Aššur (Asurlu kimse) 41
qan ṭuppim (tablet kalemi) 27
rabi abullātim (şehir kapıları âmiri)
114, 118
rabi adrim (harman yerleri âmiri) 89,
120
rabi alahinnim (?) 116, 117
rabi alpātum (sığır bakıcılarının başı)
120
rabi dayyālim (istihbarat şefi) 120
rabi eššē (oduncu ve keresteciler başı)
120
rabi haṭṭim (baş asacı) 120
rabi huršātum (depolar âmiri) 114, 120
rabi kakkē (silahçılar başı) 120
rabi kalbātum (köpek bakıcılarının
başı) 120, 132
rabi kirānim (şarap üretiminden
sorumlu memur) 93, 121
rabi kiriātum (meyve bahçelerinden
sorumlu memur) 121
rabi lāsimum (haberciler başı?) 118, 119
rabi mahīrim (pazar ve çarşılardan
sorumlu memur) 117
rabi maššartim / maššarātum (güven-
lik görevlilerinin başı) 118
rabi nāgirē (tellallar / teşrifatçılar başı)
121
rabi nappāhē (madenciler başı) 79,
114, 119
rabi nukiribbē (bahçıvanlar âmiri) 121

rabi paššūrē (sofracılar başı) 121
rabi perdē (katır bakıcılarının başı) 96
rabi rē'ē/rē'im (çobanlar âmiri) 68, 114,
121
rabi šamnīm (yağ üreticilerinin başı)
121
rabi šāqē (sâkiler başı) 114, 119
rabi še'e (tahıl üretiminden sorumlu
memur) 121
rabi sikkātum/sikkitim (?) 114, 115, 116
rabi simmiltim (merdiven büyüğü) 44,
45, 113, 114, 115, 117, 119
rabi sisē (seyisler âmiri) 119
rabi šukkallim (baş vezir) 121
rabi šābim/šābē (işçiler başı) 121
rabi targumannē (tercümanlar başı)
41, 121
rabi ummanāti (askerlerin başı?) 121
rabi urdē (köleler başı) 121
rabi urqē (sebzeciler başı?) 121
rabi ūtu'e (kapıcılar başı) 121
rubā'um rabi'um (büyük kral) 45, 113
šāqil dātum (dātum vergisi ödeyenler)
111
šar tamhari (savaşın kralı) 122
šipru ša ālim (şehrin elçileri) 41, 52, 111
šipru ša kārīm Kaniš (Kaniš kārūm'un
elçileri) 111
šimdat šarrim (kral fermanı) 86
šubātum raqqatum (kaliteli kumaş) 67

Dağ Adları

Amanos 30, 50

Antitoros 103

Aşkaşıpa/Argaios/Erciyes 105, 152

Atalur 50

Haqa 105

HUR.SAG.BABBAR 152

HUR.SAG.dU 152

Deniz ve Göl Adları

Karadeniz 45, 46

Tuz Gölü 42, 74, 82, 97

Tuzla Göl 90

DillerAkadça 27, 29, 31, 86, 88, 107, 113, 115,
128

Almanca 41, 93

Aramca 41

Arapça 41, 67

Asurca xviii, 27, 38, 41, 42, 116, 122

Babilce 27, 41

Fenikece 33

Fransızca 41, 93

Hattice 28, 45

Hint-Avrupalı 28, 93

Hititçe 27, 28, 29, 30, 33, 45, 46, 47, 93,
98, 107, 122, 128, 152

Hurrice 29

İngilizce 41, 93

Kanişçe 47

Latince 93

Luwice 33

Neşaca 47

Neşumnili 47

Sumerce 27, 29, 74, 93, 94, 113, 115, 120,
123

Türkçe 27, 28, 29, 39, 41, 46, 107

Yunanca 33

Kavim Adları

Hattiler xxii, 28, 29

Het oğulları 47

Hint-Avrupalı 28, 93

Hititler xx, xxi, xxv, xxvi, 28, 29, 31, 39,
47, 51, 59, 96, 104, 105, 122, 128,
133, 147, 148, 150

Horiler 29

Hurriler xxii, 29, 31, 39, 103

Luwiler 28

Osmanlılar 35, 101

Palalar 28

Selçuklular 101

Sumerliler 27, 30, 31

Urartular xxii, 31, 39

Nehir Adları

Dicle 30, 104, 107

Hulana 106

Hurman Çayı 103

İdiglat/Tigris/Dicle 107

Maraşanta/Maraşantiya/Kızılırmak
45, 46, 105

Purattu/Euphrates/Fırat 52, 71, 102,
107, 133, 136

Sarımsaklı Çayı 90

Şehiria/Sangarios/Sakarya 107

Seçilmiş Kelimeler

acente 62

adak 150

akik 84

altın 28, 62, 65, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 80,
82, 83, 84, 116, 124, 126, 127, 142,
150

ametist 80

andezit 105

anıt 148

antimon 78, 79, 142

araba 73, 104, 105

ardıç 50

arı 98

arpa 65, 87, 88, 93

asma 93

aşar/öşür 88

at 62, 95, 96

ayakkabı 84, 92

ayna 62

bağ 93

bahçe 90, 94

bahçıvan 94

bakır 58, 62, 70, 73, 74, 75, 82, 88, 97,
100, 104, 105, 109, 119, 131, 138, 141

bal 93, 98

balta 84, 142

bayram 119, 151, 153, 154

bazalt 91

bent 90

bıçak 74, 142

bilezik 85

boğa 147

boncuk 62, 84

bronz 28, 62, 70, 74

broş 81, 85

bulla 42, 43

cariye 136, 140

çekiç 84

çerçi 62

çeyiz 144

çivi 27, 28, 31, 33, 38, 42, 45, 84, 92, 107,
114, 115

çoban 68, 94, 114, 121

çuval 42, 62, 65, 77, 85, 87, 88, 91, 93, 94

değirmen 56, 92

demir 79, 80

demirci 79

deri 70, 104, 130, 131

deve 95

domuz 94, 98

- ekmek 27, 65, 87, 88, 91, 98
 elbiseler 67, 116, 138
 elçi 56, 57, 111, 124, 125, 130
 eponim 85, 86, 111, 112
 eşek 46, 62, 71, 88, 94, 95, 99, 100, 101
 evlatlık 39, 139, 145
 fayans 151
 figürin 70, 78, 151
 fildişi 151
 firma 62, 110, 126, 143
 gemi 136
 geyik 47, 147
 gümüş 28, 50, 53, 65, 66, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 119, 124, 131, 136, 138, 140, 142, 143, 145, 150, 151
 güneş 27, 147, 150
 han 97
 hançer 79, 130, 149
 hapishane 130, 140
 hematit 73, 82, 84
 hırsız 98, 123
 hiyeroglif 33, 34
 hububat 62, 75, 87, 93, 104
 ip 49, 57, 82, 83, 85, 106, 111, 125, 149
 kalay 57, 70, 71, 72, 73, 75, 88, 93, 96, 99, 100, 104, 131, 139
 kamış 27
 karasaban 91
 kartal 151
 kaşağı 84
 katır 88, 96, 97, 116
 kazma 84
 keçi 47, 95
 kemer 85, 92
 kereste 104
 kervan 31, 51, 52, 71, 72, 76, 88, 89, 96, 99, 101, 102, 103, 104
 kervansaray 31
 keten 64, 67
 kiler 67
 koyun 50, 69, 87, 94
 köle 39, 57, 65, 110, 114, 132, 136
 köpek 102, 120, 132
 köprü 88, 122
 kumaş 30, 52, 56, 57, 61, 62, 67, 68, 70, 72, 73, 100, 104, 113, 117, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 141, 150
 kurban 130, 137, 147
 kurşun 70, 77, 78, 151
 lamba 74
 lapis lazuli 82, 83, 84
 liman 31
 masa 142
 meyve 94, 121
 mezar 28, 70, 147, 148
 misafir 31, 46, 101
 mühür 33, 36, 38, 42, 63, 66, 71, 76, 79, 83, 84, 95, 99, 105, 129, 131, 139, 141, 142, 150, 154
 nafaka 139, 141
 nehir 88, 97, 99, 105, 107, 127, 128, 136
 nevruz 154
 orak 65, 84, 93
 öküz 95, 104, 105
 panteon 153, 155
 peçe 144

piktografik 27, 28
 platin 80
 post 70
 pulluk 91
 rahibe 142, 143
 rahip 80, 145, 150, 154
 riton 119, 151
 sal 105
 salgın 44
 saman 104
 sandal 151
 sedir 50
 sığır 50, 94, 95, 120, 136
 silah 62, 70, 71, 118, 120
 soğan 94, 98
 stel 77, 123, 124
 su 36, 89, 90, 125
 şarap 93, 97, 98, 121
 taç 81
 tahıl 65, 91, 121

takvim 154
 tapınak 149, 151
 tarak 62, 84
 tarım 89, 90, 94
 tarla 39, 89, 90, 91, 95, 135
 tercüman 41
 testere 84
 tohum 91
 torba 62, 64, 130
 tunç 71, 74, 119
 üzüm 93
 vergi 61, 71, 72, 88, 96, 97, 99, 100, 104, 109, 112, 113, 124, 134, 135, 136, 137
 yağ 58, 92, 121, 141
 yakut 80
 yazı 27, 28, 31, 33, 47
 yazı (çivi yazısı) 27, 28, 33, 39
 yün 62, 68, 69, 70, 75, 104

Şahıs Adları

Adad-nirari I. 29
 Ambaris 35
 Anitta xxiv, 45, 46, 47, 52, 79, 106, 113, 115, 152
 Anum-hirbi xvii, 44, 47, 50, 52, 53, 58, 94, 114
 Aplahanda 93, 98
 Asurbanipal 96
 Atatürk 29
 Azu 44
 B. Hrozný xxii, 33, 44

E. Bilgiç xviii, xix, 41, 67, 80, 105, 114, 115, 116, 119, 130, 134, 140
 E. Chantre 32
 F. Kulakoğlu 32, 33, 90
 G. Kryszat xxii, xxiii, 45, 64, 115, 128
 Hammurabi 62, 69, 86, 123, 127, 130, 144, 145
 Harpatiwa 45, 115
 Hattuşili III. 79, 102, 104
 Herodot 28
 H. Frankfort 39

- H. Grothe 32
H. Hirsch xxii, 153
Hurmeli 45, 52, 58, 59, 95, 113, 115, 122
Huzziya 46
H. Winckler 32
İnar 45, 50, 52, 115, 132, 133, 141, 142
İşhi-Addu 96
İşme-Dagan 52, 96
J. Bottéro 28
J.G. Dercksen xix, xx, 69, 71, 73, 74, 75, 91, 94, 95, 101, 102, 104, 105, 115
K. Balkan xvii, 47, 91, 95, 104, 105, 112, 113, 115, 125, 139, 143, 144
K. Hecker xix, xxii, 64, 109, 115, 128, 131, 132, 134, 143, 145
K.R. Veenhof xxv, 29, 31, 61, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 79, 81, 88, 95, 99, 102, 104, 111, 113, 116, 137, 139, 140, 153, 154
Labarşa 44, 45, 58
Lipit-İştar 123
M.T. Larsen xxiii, 53, 70, 72, 76, 82, 93, 98, 101, 102, 111, 115, 128, 148, 150
Mugallu 96
Naramsin 30, 122
N. Özgüç xxiv, xxv, 95, 102, 105, 150
Pithana 45, 46, 115
Puduhepa 104
Salmanassar III. 33, 50
Sargon (Akadlı) xxi, 30, 118, 122
Sargon II. 35
S. Erkut xx, 46, 80, 91, 92
Şamşı-Adad I. 52
Şuppiluliuma I. 29
Telepinu 130
Tiglat-Pileser III 83
T. Özgüç xxiv, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 43, 45, 66, 70, 78, 90, 102, 112, 119, 147, 150, 151, 152
Uhna 46
Ur-Nammu 127
Warşama xvii, 44, 45, 47, 50, 52, 94, 112, 114, 115
Wasusarma 96
Yasmah-Addu 69, 96, 98
Zuzu 45, 110, 113, 115

Tanrı Adları

- Adad 150, 152
Anna 76, 115, 153, 154
Aşşur 115, 126, 127, 128
Bêl qablim 154
Bêlum 147, 154
Ea 102, 150, 154
Halki 154
Halmaşuit 47, 152
Harihari 154
Higişa 154
İştar 150
Kubaba 152, 153
Nipas 154
Parka 154
Sin 150, 152
Şamaş 63, 150, 152

Şiu 46, 47

Tarhunna 152

Tuhtuhānum 88, 154

Usumū 154

Yer Adları

Abarna 67, 68

Acemhöyük xxiv, 42, 147

Adania/Adania 29, 107

Adıyaman 52

Afganistan 71, 83

Afşin 103

Akad 28, 30, 67, 94, 118, 122, 123

Aksaray 42

Alacahöyük 28, 70, 79, 147, 148, 149

Alahzina 45

Alişar xxi, xxiv, 42, 44

Amkuwa 42, 53

Anadolu 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45,
46, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72,
73, 76, 78, 79, 81, 82, 87, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101,
102, 104, 105, 107, 109, 111, 113, 114,
116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125,
127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 145,
147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155

Andırın 104

Ankara 28, 34, 36, 106

Antakya 29

Anzilia/Zela/Zile 93, 107

Apum 42, 105, 133

Armamana 114

Arzawa 33

Asur 28, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 39, 41,
42, 43, 45, 46, 50, 51, 52, 59, 61, 62,
63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73,
75, 76, 77, 80, 81, 83, 88, 89, 93, 95,
96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 105,
109, 111, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139,
140, 143, 144, 149, 150, 152, 153, 155

Asya 154

Aşağı şehir 32, 33

Aşağı Ülke 71, 72

Ayaş-İlica 147

Babil 69, 123, 132, 154

Babilonya 66, 154

Badna 42, 136

Bafra 46

Bedehşan 83

Boğazköy xx, xxiv, 28, 29, 30, 42, 45, 46,
98, 122, 127, 147

Bozyer 103

Buruddum 42

Büyük Nefesköy 127

Cezire 102

Çorum xiv, 28, 70

Çukurova 33

Darende 104

Develi 104

Diyarbakır 104

Duruduruwa 114

Elazığ 42, 104, 105

- Elbistan 69, 102, 103, 113
 Elmelme 43
 Eluhut 42
 Engir 105
 Erek 27
 Ergani 73
 Fraktin 104
 Gaziantep 98
 Gezbeli-Hanyeri 104
 Gezi 90
 Göksun 104
 Gölbaşı 103
 Güneydoğu Anadolu 31, 33, 50
 Gürün 104
 Haburâta 74
 Hahhum 42, 43, 54, 71, 76, 81, 102, 103, 130, 133, 135, 136, 137
 Halpa/Halep 107
 Hamatu 43
 Hamizânum 43
 Hanaknak 42, 81
 Hanigalbat 29
 Hapuşna 114
 Haqa 105
 Harabiş 43
 Hardimika 114
 Harkiuana 52
 Harran 107
 Harsamna 43, 45, 50, 52, 95, 113, 122
 Harzimna 42
 Hasuşara 114
 Haşşu 103
 Hattena 29
 Hatti 28, 29, 30, 31, 102
 Hattuş 28, 42, 43, 53, 81, 83
 Hiruh 43
 Horoztepe 28, 70
 Hurama/Hurma/Hurman 42, 77, 102, 103, 113, 138, 156
 Hurumhaşşum 43
 İç Ülke 82
 İmamkulu 104
 İsin 123
 İskenderun 29
 Kadirli 33
 Kahramanmaraş 51, 104
 Kalehöyük-Kaman 106
 Kanber 105
 Kaniş/Neşa/Kültepe 28, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155
 Kapadokya 32
 Kapitra 43, 53, 98
 Karahöyük (Elbistan) 102, 103
 Karahöyük (Kültepe) 32, 35, 90
 Kasana 114
 Kaşka 102
 Kayseri viii, 33, 35, 36, 46, 104, 132
 Kırşehir 106
 Kipita 114
 Kizzuwatna 79

- Kuburnat 42, 81
 Kuluna 114
 Kunanamut 43, 74
 Kurşaura 31
 Kuşşara 42, 43, 46, 132
 Kuzey Suriye 33, 50
 Lakimmişa 43
 Lidar Höyük 133
 Lihzina (Lahzan) 45
 Luhuzattiya 43, 44, 67, 69, 81, 113, 132, 138, 143
 Mama 42, 44, 47, 50, 51, 67, 69, 83, 94, 95, 104, 114
 Mardaman 43
 Mari 69, 93, 96, 98
 Marittum 43
 Marqasi/Marqaşti/Maraş 103, 107
 Maşat 93
 Maşika 114
 Mazaka 35
 Meliddu/Malatya 104, 105, 107
 Mezopotamya 27, 28, 29, 30, 31, 39, 40, 45, 63, 69, 82, 83, 84, 86, 95, 96, 105, 115, 120, 123, 127, 132, 144, 145, 148, 151, 154
 Mısır 33, 39, 40
 Mitanni 29
 Moskova 53
 Musul 30
 Naduhtum 56
 Naşilan 101
 Neneşsa 43, 74, 81, 102, 116
 Nevşehir 96, 102
 Nihriya 42
 Nurhak 103
 Orta Anadolu 31, 33, 41, 53
 Osmankayası 147
 Önasya 28, 37, 46, 130
 Özbekistan 71
 Palha 43
 Parha/Perge 107
 Parwā 114
 Pınarbaşı 103, 104
 Puruşhattum/Puruşhanda 30, 31, 42, 43, 55, 56, 73, 74, 79, 82, 88, 97, 100, 102, 104, 105, 106, 109, 130, 131, 138
 Qatna 96
 Qatra / Qattara 43
 Roma 33, 35, 70, 153
 Saimbeyli 104
 Samsat 102, 133, 136
 Sarız 103
 Şalahşuwa 42
 Şalatuwar 42, 44, 106
 Şamuha 42
 Şap 101
 Şapinuwa (Ortaköy) 28, 29
 Şarla 44, 56
 Şawit 44
 Şihwa 43
 Şimala 42
 Şinahutum 43
 Şirmuin 43
 Tacikistan 71
 Taişama 50, 94
 Takmur 101
 Talhat 67
 Tamarmara 46

- Taritar 73, 74
 Taşçı 104
 Tawiniya/Tawium 43, 53, 55, 126, 127
 Tegarama 43, 105, 144
 Tel Leilan 133
 Tilmenhöyük 104
 Timelkiya 43, 69, 102, 136, 138
 Tinipa 114
 Tişmurna 43, 74, 81
 Tokat 28, 70
 Tomarza 104
 Topada 96
 Transkafkasya 29
 Tufanbeyli 104
 Tuhpiya 43, 44, 57, 58, 74, 81
 Tumişna 114
 Turhumit 43, 73, 74, 78, 81, 101, 111, 125, 148
 Tuwanua 43
 Ulama 43, 102, 106, 138
 Ur 30
 Urşu 43, 98, 149, 150
 Wahşuşana 43, 44, 55, 56, 78, 82, 88, 97, 100, 105, 106, 124, 141
 Warka 27
 Waşhaniya 43, 70, 74, 102, 124
 Waşukanni 29
 Yakındoğu 39, 61
 Yassihöyük 103, 106
 Yazılıkaya 147
 Zabala 114
 Zalpa/Zalpuwa 43, 44, 45, 46, 52, 57, 83, 104
 Zimişhuna 43, 131

